HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dr. Horváth Miklós, a történelemtudományok kandidátusa

A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

Tóth Sándor

Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról

Ölvedi Ignác, a hadtudományok kandidátusa

A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához.

4

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

Szovjet harcosok rohama Budapest határában — 1945

Kilőtt fasiszta rohamlöveg a budai Szarvas téren

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSE ÉS FELADATAI

(Tervtanulmány)*

I. rész

Dr. Horváth Miklós,
a történelemtudományok kandidátusa

Már két évtizede, hogy Magyarország felszabadult a magyar és a német fasizmus elnyomása alól.

Győzelmes szocialista forradalmunk eredményeként új irányt vett társadalmunk fejlődése és így hadtörténetírásunk is.

Marxista hadtörténettudományunk fejlődése — mint bármely fejlődés — nem lehet problémamentes.

Sokoldalú vizsgálódást kíván a tudomány fejlődési problematikájának analizálása és a feladatok megállapítása, rangsorolása. E vizsgálódás tárgyát képezik:

1. A hadtörténetírás kutatásainak kérdései, a programozás, a methodika, a *más tudományágakkal és segédtudományokkal való kapcsolat stb.* szempontjából.

2. A társadalom politikai, gazdasági, ideológiai szükséglete,[1] valamint specifikus szükséglete. Hazánk, társadalmi rendszerünk specifikus igénye tudományágunkkal szemben a honvédelem, a fegyveres erők fejlődéséhez szükséges katonai tudományos tapasztalatok történeti összegezése, kritikája.

Következik ezekből, hogy marxista hadtörténetírásunk fejlődési intenzitásának, irányának pontos képét szinte lehetetlen meghatároznunk, ha a fentebb említett analizálásunk nem alapul a korábbi hadtörténetírásunk kritikájára is.

A reális felmérés lényeges eleme az az összehasonlítás, amely megmutatja, hogy mit végzett el eddig a marxista hadtörténeti kutatás, helyes-e a kutatási témák fontossági sorrendje és milyen erősségű volt a tudományos kutatás annak a hamis társadalmi tudatnak a megváltoztatására, melynek kialakításához és elmélyítéséhez a felszabadulás előtti hadtörténetírás is hozzájárult.

* A tanulmány elkészítéséhez Rázsó Gyula, Gottreich László, Józsa Antal, Hetés Tibor, Balázs József, dr. Gazsi József, továbbá dr. Nagy László és dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusai értékes tanácsaikkal nyújtottak segítséget. E helyütt is köszönetet mondok.

1 Különbséget kell tennünk a tudományos munka és a propaganda között. A marxista hadtörténetírás feladata, hogy tudományos feldolgozással alapozza meg a propagandamunka hatásfokát. A propaganda nem tárgya és nem is lehet területe a hadtörténettudománynak.

Engels a hadtörténeti tudomány eredményeit még a múlt századi ismeretek többi ágaihoz viszonyítva jogosan tette éles kritika tárgyává. „A hadtörténelem mint tudomány, amelyben a tények elfogulatlan értékelése az egyetlen irányadó alapelv, igen fiatal és nem dicsekedhet gazdag irodalommal. Ennek ellenére a hadtörténelem a tudomány olyan területe, amely már létjogot nyert; egyre jobban szórja szét — mint pelyvát — a szégyentelen és ostoba nagyzolást, amely oly sokáig jellemezte azokat a műveket, amelyek történeti műveknek nevezték magukat, pusztán azon az alapon, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül eltorzították mindazokat a tényeket, amelyeket tárgyaltak.[2]

Az igazán tudományos hadtörténelem alapjait Marx és Engels rakták le. Lenin 1905-ben „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány" c. cikkében elismeréssel beszélt Engelsről, „a hadügy nagy ismerőjéről".[3]

A burzsoá hadtörténeti tudomány az elmúlt évtizedekben kétségtelenül sokat fejlődött, gazdagodott kutatási eredményeiben. Elérte a többi burzsoá tudományág színvonalát — de társadalmi alapja, ideológiája miatt az események részben eltorzulnak, a tények önkényes válogatása következtében torzultan szelektálódnak vagy csoportosulnak.

A pozitivista hadtörténészek „res in ipsa comprobat" elve is tarthatatlan. A történeti eseményekre való egyszerű hivatkozások a bizonyítóerőnek csak a látszatát adják. Nem is beszélve ennek súlyosabb negatív formájáról a szellemtörténeti irányzatnál. A történeti példák igen hasznosak, de a hadtörténelem nem a példák összesítése, amelyek arra lennének alkalmasak, hogy megoldjanak gyakorlati katonai kérdéseket. A katonai kérdések megoldása érdekében a tényeket a hadtörténelemnek is az alapvető összefüggés, az osztályharcok történeti összefüggésében kell vizsgálnia. „A tények — írta Lenin — ha egészükben, összefüggésükben nézzük azokat, nemcsak »makacs«, de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint puszta játéknak, vagy még annál is rosszabbnak."[4]

A magyar hadtörténetírás mindössze másfél százados múlttal rendelkezik. Lényegesen később kezdték hazánkban művelni ezt a tudományágat, mint a legtöbb európai ország tudományos életében. A hadtörténeti munkák — legalábbis zömükben — elmaradtak az európai polgári hadtörténelmi kutatások és művek színvonala mögött. Ennek okai a magyar társadalom polgári demokratikus átalakulásának elmaradása; a polgári átalakulás felemássága, a feudális maradványok konzerválódása, a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi elnyomással, imperialista törekvésekkel átszőtt sajátos dualista rendszerének kiépítése és végül az 1919-es szocialista forradalom bukása után az ellenforradalmi rendszer. Ennek következtében hadtörténetírásunkat a felszabadulás előtti évtizedekben a soviniszta, a hurrápatriotista provincializmus jellemezte. A „magyar katonai lélek fölénye a Dunamedence többi népei felett" eszméje vörös fonalként húzódott végig a polgári korszak hadtörténetírásának számos irányzatánál és képviselőjénél.

[2] *Karl Marx—Friedrich Engels* Werke. Bd. 11. Dietz Verl. Berlin, 1961. S 412. (németül.)

[3] A marxizmus—leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

[4] *Lenin:* Művei 23. köt. Szikra, Budapest, 1951. 295. o.

Hadtörténetírásunk kezdete alapjában egybeesik a magyar szabadságért küzdő reformkor politikai, eszmei áramlataival. A polgári nemzeti mozgalom s az ideológiáját alkotó nacionalizmus alapvető, törvényszerű jellemvonása, hogy kezdeti előremutató szakaszában sem volt mentes a kettősségtől: az idegen elnyomással szemben folytatott hősi, demokratikus küzdelem mellett a más népek ellen irányuló antidemokratikus, hódító tendenciától. A nacionalizmusnak ez a kettős Janus arculata jellemezte hadtörténetírásunk első szakaszát is — erősebb pozitív tendenciával. Az 1848—49-es szabadságharc és forradalom bukása után viszont alapvetően a sovinizmus lett a magyar hadtörténeti irodalom zömének egyik álláspontja.

E változás folyamatát a tanulmány elején említett analízis szempontjából célszerű áttekinthető képbe foglalnunk és összegeznünk. Egyébként marxista hadtörténetírásunk eddigi historiográfiája nem foglalkozott a kezdeti szakasszal — ezért is törekszik e tervtanulmány erről rövid áttekintést adni.

Az első nagy terjedelmű és magyar nyelvű hadtörténelmi munka a múlt század első évtizedében jelent meg Virág Benedek — akit Toldy Ferenc joggal tartott „a magyar lélek tüzes ébresztőjének"[5] — tollából „Magyar Századai" címen.[6]

Virág fellépése előtt Fessler Ignác, Kereszturi József, Engel János Keresztély, Kovachich Márton György stb. foglalkoztak német, illetve latin nyelven megjelent történeti munkáikban hadtörténetünkkel.[7] Munkásságuk azonban nélkülözte a háborúk sajátos magyar katonai vonatkozásainak vizsgálatát, így műveik nem jelentették a magyar nemzeti hadtörténeti kutatás kezdetét, illetve megalapozását.

Virág Benedek volt az első, aki magyar nyelven írt monográfiában érzékeltette a hadviselés magyar sajátosságait.

Igaz, Virág munkájában mellőzte a magyar és a német feudális állam közti háborúk tudományos katonai elemzését, de erre a magyar hadtörténelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes. Egyébként a hadtörténeti írók számos reprezentánsának — történészi műveltsége ellenére — hadtudományi jártassága bírálható. Ez is általánosnak mondható jellemvonása volt a magyar polgári hadtörténeti kutatók munkájának — különösen az 1910-es évekig.

Virág Benedek a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai" hadvezéri képességében vélte biztosítottnak.

Mindezen *lényeges* korlátok ellenére az a tény, hogy Virág Benedek munkájában a nemzeti függetlenség felvilágosult polgári eszméjének alapjáról vizsgálta a németellenes függetlenségi háborúk katonai történetét, *pozitív* irányban hatott a magyar hadtörténetírás kibontakozására. A magyar függetlenségi háborúk győzelmi feltételeinek vizsgá-

[5] *Virág Benedek:* Magyar Századai. 3. kiadás Heckenast, Pest, 1862. 3. o. *Toldy Ferenc* előszava.

[6] A műnek 1473-ig terjedő része a szerző életében jelent meg két részben, 1808-ban illetve 1816-ban. A hátralevő, kéziratban maradt részt (1526-ig) Toldy Ferenc adta ki 1862-ben.

[7] Vö.: *Fessler Ignác:* Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen, Gleditsch, Leipzig, 1815—25. Bd. 10

Keresztúri József: Lineamenta histriae pragmaticae regni Hungariae Pest. 1797.

Kovachich Márton György: Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae, 1798—1801. Tom. 3

Engel János Keresztély: Geschichte des Königreichs Ungarn. Wien, 1814—1815. Bd. 5

latánál eljutott olyan, a korának szóló következtetésig — bár ezt nem tudta világosan végigvinni —, hogy a magyar feudális társadalom hagyományos mozdulatlanságának megtörése a honvédelemnek is katonai szükségszerűsége.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló magyar hadsereg megteremtése. E cél szolgálatába állította Horvát István, a nemzeti függetlenség harcos történésze, hadtörténésze a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény" című folyóiratot. Maga Horvát István, aki Virág Benedek tanítványa és Vasvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem ment túl mesterén. A folyóirat hadtörténetírói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet és fiát Kiss Károly ezredest, akik szakmailag mutattak fel újat. Munkáikban már hadművészeti elemzést, kritikát is adtak.

Sőt Kiss Károly az 1840. évi akadémiai székfoglaló értekezésében[8] — melynek címe: „Mi okozta a francia köztársasági hadsereg nyereségeit, győzelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?" — felismerte a forradalmi hadviselést, valamint az új társadalom hatását a hadseregre.

Apja, Kiss József nem tudott az európai szellemi nívóra oly mértékben felnőni, mint fia, de ő is jelentős előrelépést ért el a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténésze között. Egyik jelentős tanulmányában[9] Virág Benedek szemléletét követve ugyan, de már utalt a középkor magyar hadművészetének néhány specifikus jellegzetességére.

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári hadtörténetírók sora Horváth Mihálynál érte el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történettudomány polgári klasszikusának — ugyancsak jeles művelője volt a hadtörténetírásnak. A „Magyar honvédelem történeti vázlata" című be nem fejezett, de értékében jelentős munkájában katonapolitikai, hadászati és harcászati kérdéseket vázolt fel hadtörténeti elemzéssel.

Horváth Mihály hadtörténészi állásfoglalását meghatározta azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem volt mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségét a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatta. Ezért nem vette észre „vázlatában" népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggéseit a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborúik művészetével.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar hadtörténetírás első szakasza le is zárult.

A magyar polgári forradalom hajnalán hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén nem érte el az akkori európai színvonalat. A társadalmi tudat alakításában haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

A 48-as forradalom és szabadságharc bukása után a magyar hadtörténetírásnak — miként általában a történetírásnak — ez a haladó vonása megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben hadtörténészeink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond,

[8] *Kiss Károlynak* ez a munkája sajnos nem jelent meg nyomtatásban. Az Akadémiai Értesítő ad erről egy ismertetést az 1840—1841. évfolyamában.

[9] *Kiss József:* A magyar nemzet régi neveiről. Európába jöttekori hadimesterségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetjéről. Tudományos Gyűjtemény, 1840. IV. köt. 3—33. o.

aki írásaiban[10] tovább szolgálta a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes írói,[11] ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak.

A kiegyezés után a polgári hadtörténeti irodalom két alapvető irányzata az „aulikus" és „kuruc" iskola volt. A Habsburgoktól való függést katonai szempontból is ellentétes módon ítélték meg. Katonapolitikai elképzelésüknek volt azonban közös alapja is: a szomszédos népek feletti magyar uralmi programot fegyveresen is meg kell valósítani. Így fejezték ki a magyar finánctőke és a feudális nagybirtok törekvését.

Ugyanakkor objektíven meg kell állapítanunk, hogy a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben néhány magyar hadtörténész munkálkodása szakmailag elérte az európai színvonalat. Bárczay Oszkár, Szendrei János, Pilch Jenő, Gyalókay Jenő, Markó Árpád forráskutatása és forráskritikája az akkori legújabb methodikai eredmények felhasználását mutatta. Katonai szaktudásuk lépést tartott a kor hadtudományának eredményeivel.

Ez a szakmai fejlődés azonban az ellenforradalmi hadtörténetíróknál általában megrekedt a rendszer politikájának következtében.

A Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus, a szovjetellenesség* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű" kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Duna-medencében élő nemzet jogát a közép-délkelet-európai nagyhatalmi szerephez.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás egyik vezéralakja, Bánlaki (Breit) József altábornagy, így foglalta össze a katonapolitikai alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mindnyájan, katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkerekség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagymagyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitathatatlan birtokosai és urai maradjunk."[12]

A polgári és az ellenforradalmi hadtörténetírás súlyos fogyatékossága volt, hogy alapjában véve csak a *háborúk történetét* dolgozta fel — mellőzve azok objektív hadászati, hadműveleti művészeti és harcászati kritikáját és a tanulságok levonását.

Ennek a szakmai fogyatékosságnak, vagy talán pontosabb kifejezéssel élve: korlátozottságnak az oka kettős:

1. A politikai és katonai vezetésnek a szomszéd népek elleni hódító, illetve revizionista törekvése, szovjetellenessége megkövetelte, hogy a lezajlott háborúkból (pl. az első világháborúból) a magyar hadsereg, a katonai vezetés potenciális képességét bizonyítsa a háború megvívására, s a vereségeket a véletlen folytán bekövetkező, eliminálható tényezőkkel magyarázza. Egyébként ez is *egyik* eszköz volt az igazságtalan háborúk jellegének leleplezésére.

[10] *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme IV. Béla király idejében. Müller Ny. Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiaiban elcsüggedés helyett férfias akarat, erélyesség és honfiság uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról." (i. m. 145. o.)

[11] Mint pl. *Kápolnay P. István, Borovszky Samu.*

[12] *Doberdói Bánlaki (Breit) József:* A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Grill, Budapest, 1928. A szerző előszava 11. o.

A háborúk történetének ábrázolását így elszakították *egyrészt* a hadtudománytól, *másrészt* a társadalomtörténettől.[13]

2. A korábbi hadtörténészek nem ismerték fel azt a folyamatot, melynek következtében a hadtudomány a XX. században *ismeretrendszerré* nőtt ki. Így a hadtörténelmi kutatás rendkívül széles skálájú specifikus ismereteket, társadalomtörténeti, katonai, filozófiai, közgazdasági stb. elméleti munkát igényel. Ennek a követelménynek nem tudtak megfelelni. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a fiatal magyar marxista hadtörténetírásunk ezen a téren a múlthoz képest jelentős eredményt, fejlődést mutat fel — de ebből a szempontból még rendkívül sok a tennivalónk.

A felszabadulás előtti hadtörténetírás különböző korszakainak kritikáját bevezetőként csak általános vonásaiban igyekeztünk felvázolni. Részletesebb, a főbb kérdésekre összpontosított kritikai elemzéseket hadtörténelmünk különböző korszakainál tesszük meg, mikor tervtanulmányunkban felmérjük a marxista hadtörténetírásunk fejlődését és feladatait. Tettük ezt azért, mert ha globálisan áttekintjük hadtörténeti irodalmunkat, meg kell állapítanunk, hogy a fentiekben összegezett burzsoá örökség — kivált a negyedszázados ellenforradalmi rendszeré — bizonyos mértékig visszahúzóan hatott (és némely vonatkozásban hat még ma is). Ehhez járult, hogy a magyar hadtörténetkutatás tudományos intézménye — mely a kutatás tervszerűségét, szervezettségét biztosítja — csak 1950-ben jött létre. A hadtörténészek túlnyomó többsége fiatal volt, akik legjobb esetben is alig néhány éves kutatói gyakorlattal rendelkeztek. A kutatói gyakorlat megszerzésével párhuzamosan kezdték megismerni a marxizmust és próbálták alkalmazni a hadtörténeti vizsgálódásban. Az elméleti színvonal gyengesége, a marxizmus alkalmazásának egysíkúsága szinte szükségszerűen jelentkezett. Súlyosbította a hadtörténetírásunknak ezt a helyzetét, hogy ebben az időben már a tudományos életben is eluralkodott a személyi kultusz légköre. Az ezt eredményező dogmatizmus a társadalmi s ezen belül a katonai folyamatokat nem az *általános* és *egyedi* differenciáltságban, hanem a törvényszerűségek sematikus felfogásában ábrázolta. Ez téves következtetések sorozatára vezetett. Ugyanakkor tágabb kaput, lehetőséget nyitott egyrészt a burzsoá elméletek több esetben burkolt, kisebb mértékben nyílt befolyásának, másrészt — s ez természetes következménye az előbbieknek — a különböző polgári-objektivista és revizionista nézetek fellépésének.

Az SZKP XX. és XXII. kongresszusa, az 1956-os ellenforradalom leverése és ezt követően pártunk elvi és gyakorlati politikájában a lenini elvek és normák érvényesülése, a következetes kétfrontos ideológiai harc eredményeként a marxista hadtörténetírásunk eszmei tisztasága, társadalmi hatékonysága a szocialista haza honvédelmére megnövekedett.

A magyar hadtörténetírás helyzetéről és feladatairól 1954-ben Borus

[13] *Borus József* a korábbi hadtörténetírás eme hibáját a marxista hadtörténetírásra viszi át — indokolatlanul. (Történelmi Szemle, 1964. 2. szám. 475. o. Hadtörténet és társadalomtörténet).

A hadtörténelem tárgyának a mai marxista irodalomban elfogadott meghatározásában keresi nézeteinek igazolását. „A hadtörténelem a katonai-történelmi ismeretek összesége. Alkotórészei a következők: a háborúk története, a fegyvernemek története és a hadtörténelmi forráskutatás." Ez a meghatározás azonban nem igazolja Borus József erőltetett következtetését a marxista hadtörténetírásunk eddigi alkotásaira sem a *historiográfia*, sem a definitió *tartalmi mélysége és belső összefüggései szempontjából.*

József tollából jelent meg hosszabb tanulmány.[14] A tanulmány a felszabadulás után elsőként vázolta fel hadtörténetírásunk helyzetét és feladatait.

A szerző differenciáltan tárgyalta a polgári hadtörténetírás fejlődését és sokrétűen bírálta eredményeit.

Helyesen mutatott rá a marxista hadtörténetírás akkori feladataira. Ki kell emelnünk azt a megállapítását, hogy valamennyi korban (Borus József a „kuruc szabadságharcot és az 1848—49-es szabadságharcot" említette) szükségesnek tartotta az igazságos háborúk marxista elemzését. Ezzel együtt szögezte le cikkében a szerző, hogy a magyar történelem is elsősorban az osztályharcok története. E megállapítás is a marxizmus—leninizmus alaptétele.

Feladata tehát tervtanulmányunknak, hogy hadtörténetírásunknak ne csak a szabad fejlődésünk két évtizedében elért eredményeiről adjon számot, hanem vizsgálja meg azt is: mennyire és mennyiben sikerült 1957 óta kiszabadulnia a dogmatizmus és a revizionizmus kettős hatása alól.

Csak így, ezzel párhuzamosan lehet objektíven meghatározni a további feladatokat is.

A IX—XVI. századokkal foglalkozó hadtörténetírásunk fejlődése, feladatai

A magyar törzsi, nemzetiségi szervezet történetének marxista feldolgozása Molnár Erik érdeme.[15]

Az őstörténeti kutatásokat szolgáló segédtudományok széles felhasználásával, a marxizmus klasszikusai tanainak alkotó alkalmazásával rajzolta meg a honfoglalás idején a katonai demokrácia fokán álló magyar társadalom bomlási folyamatát és a feudális osztálytársadalom kialakulását.

Molnár Eriknek a magyar társadalom katonai szervezetére, a hadsereg szervezeti tagozódására tett megállapításai gyökeresen újat hoztak a korszakra vonatkozó polgári szakirodalomhoz képest. Itt különösen két jelentős történetíró munkájára, Pauler Gyuláéra és Marczali Henrikére utalnánk.[16]

A társadalom és a hadsereg, valamint azok kölcsönhatásának marxista ábrázolásában eredményeink közel teljeseknek mondhatók.

A honfoglalás és a kalandozások marxista hadművészettörténeti szintézise azonban *hiányzik.*

E téren „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" (Rövid összefoglalása) Bp. 1959. I/1. kötete adott egy rövidebb marxista megvilágítású áttekintést; ez azonban nem pótolhatja a fenti hiányt. Két okból sem:

1. A korábbi hadtörténetírásunk számos tanulmányban foglalkozott

[14] *Borus József*: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. Hadtörténelmi Közlemények, (továbbiakban: HK) 1954. 1. szám, 64—80 o.

[15] *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (Első teljes kiadás: 1945) Ugyanő (a továbbiakban: Uő.) A magyar nép őstörténete. Szikra. Budapest, 1953.

[16] *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, MTA. 1900.; *Marczali Henrik*: Magyarország története; a *Szilágyi*-féle Magyar Nemzet Története I—II. kötetében. Budapest, Athenaeum, 1896.

e korszak magyar hadművészetével.[17] E munkák — legfeljebb egyiküknél árnyaltabban, másikuknál erőteljesebben — alapállása, hogy a magyar nomád hadviselés ideiglenes sikereit a sovinizmus eszmei szolgálatába állítsa be. Még csak utalást sem tesznek arra, hogy egy bomló társadalmi formáció hadművészetének szükségszerűen, végérvényes vereséget kell szenvednie a fejlettebb társadalom hadseregétől. Sőt Darkó Jenő a második világháború előtt írt könyvében „Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára" a magyar katonai fölényt, mint nemzeti tulajdonságot akarta azzal is illusztrálni, hogy az ősmagyar hadművészet hatását ki akarta mutatni a fejlettebb társadalmi berendezkedésű Nyugat-Európára. Darkó könyvének eszmei álláspontja: Árpád, Botond szellemét fel kell támasztani, hogy harci kedv legyen területszerzésre a készülő szovjetellenes háborúban. Magasztalta a kalandozó hadjáratokat, mert szerinte a háború minden élőlény politikájának elsődleges eleme.

A szocialista katonai tudatkialakítás szempontjából szükséges e kor hadtörténetének marxista szintézise. Nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy az idős és a fiatal generáció egyaránt érdeklődik bizonyos *romantikus hajlamból* is őseink katonai története iránt. *Az olvasmányuk viszont jelenleg csak az említett* (nem teljességgel felsorolt) *tendenciájú munkák.*

2. Általában hadtörténetírásunk tudományos szükséglete is megkívánja e hiány pótlását. Jellemzően mutatja ezt az 1964-ben megjelent „Magyarország története" kétkötetes marxista szintézist adó munka. A honfoglalás és kalandozások korához a bibliográfiai tájékoztató marxista feldolgozásokra nem tudott hivatkozni.[18]

Nem lehet mellékes szempont sem a tudomány, sem az eszmei harc szempontjából, hogy ez az időszak a magyar hadtörténelem ama kevés korszakához tartozik, amellyel terjedelmesen foglalkozik a német burzsoá hadtörténetírás még napjainkban is.[19]

Amikor a tervtanulmány e korszak marxista hadtörténeti feldolgozásának fehér foltjára végzi el a kitekintést, mérlegelni kívánja társadalmunk politikai, ideológiai, katonai szükségletének sorrendiségét is.

Ebből a szempontból és a jelenlegi tudományos erők — nemcsak a Hadtörténelmi Intézetet tekintve — létszáma, megterhelése oldaláról nézve a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy e feladatot a magyar hadtörténetírás távlati tervében 1970 után kell megoldanunk.

Marxista történettudományunk sokoldalú forráselemzésre alapozott eredménye, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulását is mint

[17] *Markó Árpád—Lukinich Imre:* Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest, 1943. I. köt.; *Molitorisz Károly:* A lechmezei csata 955-ben. Budapest, 1912; *Czimer Károly:* A brentai hadjárat. HK 1897; *Szabó Károly:* A magyar vezérek kora. Budapest, 1878; *Pauler Gyula:* A magyarok 954. és 955. évi hadjárata. Századok (továbbiakban: Sz.), 1899; *Gombos Albin:* A honfoglaló magyarok itáliai kalandozásai. (HK 1927.) stb.

[18] Vö.: Magyarország Története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 596. o.

[19] Pl.: *Delbrück, Hans:* Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Stilke, Berlin, 1908. Bd. III.; *Lüttich, Rudolf:* Ungarnzüge im X. Jahrhundert. Ebering, Berlin, 1910.; *Bresslau, Harry:* Die Schlacht auf dem Lechfelde. München, 1906.; *Schäfer, Dietrich:* Die Ungarnschlacht von 955. Berlin, 1905.; *Bogyay Tamás:* Lechfeld. Karpathia, München, 1955.; *Eberl, Barthel:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld im Jahre 955. Augsburg—Basel, 1955.

osztálytársadalmat, mint alapvetően ellentétes érdekű osztályokból álló társadalmi formáció létrejöttét értelmezte és jellemezte. Kimutatta szemben a polgári álláspontlal — amely a *hűbériséget legfeljebb a szenior-vazallus katonai jellegű viszonylatokban kereste* és általában tagadta, hogy Magyarországon létezett hűbériség —, hogy az osztálytársadalom kialakulásának általános törvényszerűségei a magyar történelemben is érvényesültek. Ma már megnyugtatóan bizonyított, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulása és korai szakasza lényegében megfelelt a formáció általános, az európai keletkezés fejlődésmenetének: a feudális földtulajdon szerkezete, a földjáradék formái, a kialakuló jobbágyság szociális helyzete alapján ma már joggal tekinthetjük a magyarországi feudális formáció korai időszakát a marxizmus klaszszikusai által nyugat-európai viszonylatban jellemzett ún. Leibeigenschaft sajátos változatának. Ez azután a XIII. század folyamán bomlott fel, hogy átadja helyét a feudális rend érettebb, kifejlettebb alakjának.

Mivel a feudális rendszer eredetére nézve katonai szervezet volt,[20] így a marxista társadalmi, gazdaságtörténeti kutatások is jelentősen hozzájárultak, hogy az elmúlt húsz évünk eredményeként a hadtörténeti tudományunk részére a *XI—XIV. századi magyar katonai szervezet problematikája főbb vonalakban tisztázódott.*

Mindenekelőtt ki kell emelnünk a marxista kutatásnak azt a tudományos és ideológiai eredményét, melyet legfőképpen a szellemtörténeti irányzattal szemben ért el és állította talpára a magyar feudális társadalom képét. Hóman Bálint[21] és a köréje tömörült szellemtörténeti iskola történetpolitikai koncepciója volt, „az örökölt egyenlőtlenség elvén alapuló magyar nemesség" fogalma, mely a magyar nemzet fenntartó és vezető osztálya. Ezt a koncepciót érvényesítették a magyar feudális társadalomra vonatkozó történetírásunkban, hogy azt a rendszerük reakciós politikai irányzatának történeti igazolására használják fel.[22]

A fenti tudományos és ideológiai eredményt számos részletkutatások után több összefoglaló munka összesítette.[23]

Az elért, s kétségtelenül jelentős eredmények mellett még van számos vitatható, illetve meg nem oldott kérdés.

Ezek a problémák kisebb részben a magyar feudális társadalom katonai szervezetére (vagyis a társadalom és a hadsereg, valamint az állam kapcsolatára), nagyobb részben a kor háborúi történetére, a hadművészete történetére vonatkoznak.

Az első kérdéskörhöz tartozik a királyi megyerendszer katonai vonatkozása a XI—XIII. században.

[20] Vö.: *Engels:* A hadsereg. HK 1956. 3—4. szám, 20. o.

[21] Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1935. I. köt. 207—211. o. Az első kötetet csak *Hóman Bálint* írta.

[22] Nem érdektelen felhívni az olvasó szíves figyelmét a magyar szellemtörténet és a német fasiszta történetírás nézetazonosságára. *Walter Richard Darré* (1895—1953), aki 1933-tól 1942-ig a hitleri Németország földművelésügyi minisztere volt, „Neuadel aus Blut und Boden" című könyvét 1930-ban adták ki. Darré a nemességet zárt faji kasztnak fogja fel, amely a földbirtok és a családi vér tisztasága folytán képes a nemzet életerejét és *harci erejét fenntartani.*

[23] *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az Árpád-kortol Mohácsig. Szikra, Budapest, 1949.; *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György:* Magyarország története az őskortól 1526-ig. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.; *Lederer Emma:* A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. (Rövid összefoglalás), Hadtört. Int. és Múz. Budapest, 1959. I/1. kötet.; Magyarország története. Gondolat kiadó, Budapest, 1964. I. köt.

Mind a polgári,[24] mind a marxista irodalom[25] a XI—XIII. századi magyar hadsereg szervezetében a gyalogságot vagy egyáltalán nem létezőnek, vagy igen jelentéktelennek tünteti fel. Véleményünk szerint a korabeli magyar források gondosabb kritikai vizsgálata, főleg az analóg forrásokkal való összevetése az eddiginél más és teljesebb képet adna. Miért?

1. Többek között pl. a tihanyi 1055-ös és az 1211-es oklevelek, a pannonhalmi 1087-es és az 1237 körüli úrbéri összeírások[26] áttekintést adnak a szabadosok rétegéről. Az Albos-féle összeírás valamennyi közt a legtartalmasabb s ennek anyagát könnyű kiegészíteni a pannonhalmi apátság népeinek 1226. és 1233. évi úrbéri perei, szabályzatai alapján. Az Albos-féle adatok pontos és megközelítő számadatainak összegezéséből megtudjuk, hogy a libertinusok kötelesek hadba vonulni, de lóváltság fejében egy unciát fizetnek uruknak. Erre a véleményünk szerinti gyalogos katonatömegre eddigi irodalmunk nem figyelt fel eléggé.

2. A honfoglaláskor itt talált szlávok hadszervezetében már jelentős helyet foglaltak el a gyalogos egységek. Viszont a szláv vármegyeszervezet elsődleges hatással volt a magyar intézmény kialakulására. A különböző úrbéri összeírásokban s a Váradi Regestrumban szereplő *helységnevek* is mutatják, hogy azok a települések, ahol a libertinusok tömegesen laktak — szláv eredetű helységek voltak.

3. Hadtörténetírásunk differenciáltság nélkül alkalmazta Engelsnek azt a tudományos megjegyzését, amely szerint „Lengyelország és Magyarország nyugatról átvett nehézlovasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyűlovasságát."[27] Ez azonban egyáltalán nem a gyalogság rovására történt és nem mond ellent a gyalogsági fegyvernem elterjedtségének. Maga Freisingeni Ottó püspök is magyarokról szóló leírásában említi a gyalogosokat.[28]

A tárgyalt kor magyar katonai szervezetében *külön társadalmi réteget és magában a hadseregben is külön szervezetet* alkotott a határőrség. A magyar határvédelem s annak erődítési rendszere, a gyepűrendszer nemcsak azonos vonást és fejlődést mutatott a szláv határvédelemmel, hanem egyúttal lényeges eltérést a német határőrgrófság intézményétől. Ezt az 1920 előtti polgári hadtörténetírás meg is állapította. „Nálunk nem alakult ki a német határőrgrófsághoz hasonló intézmény"[29] — írta Erdélyi László. Pauler Gyula továbbjutva megállapította, hogy „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is."[30]

[24] *Tagányi Károly:* Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle, 1916.; *Erdélyi László:* Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915.; *Tagányi Károly:* Felelet. Történelmi Szemle, 1915. Valamint *Pauler* és *Marczali* idézett munkája.; *Szekfű Gyula:* Serviensek és familiáriusok. M. Tud. Akad. Budapest, 1912.

[25] A már idézetteken kívül még *Molnár József:* A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 2. szám.

[26] Fejér: Codex diplomaticus Hungariae . . . Budae, 1829—44. Tom. I. I. IV. XV.

[27] *Engels:* A hadsereg. HK 1956. 3—4. szám, 23. o.

[28] Vö.: Ottonis episcopi freisingensis gesta Friderici I. imperatoris. Közzéteszi *Gombos:* Középkori Krónikások XV—XVI.

[29] *Erdélyi László:* Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdése. Tört. Szemle, 1915. 211. o.

[30] *Pauler Gyula:* Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. és köv. oldalak.

Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás azonban ezt a tényt az ismert politikai tendencia miatt tagadta. A településtörténet helyes módszerű felhasználása helyett azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak — s ez a határőrvidékekre hangsúlyozottan is vonatkozott —, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések, őstelepülések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétszórt néptöredékek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptulajdonban, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül".[31] (Ti. a magyarság tengere.)

A marxista hadtörténetírásunk ezt a kérdéskomplexust az elmúlt húsz év alatt sokrétűen vizsgálta. A nyugati határvédelem ábrázolásában az ellenforradalmi hadtörténetírással szemben a valóságos képet rajzolta meg. Fontos eredmény volt, hogy az ellenforradalmi rendszer településtörténeti kutatás módszerét leleplezte és a soviniszta alapállás miatt többszörösen feje tetejére állított településtörténeti eredményeket a talpára állította.[32] Hiányunkat jelzi azonban, hogy a határvédelem kérdését nem vizsgáltuk az egész országra nézve s nem adtunk ez ideig egységes hadtörténelmi szintézist a határőrség és a hadsereg többi egységeinek kölcsönös hatásban levő összességére. Enélkül viszont nem tekinthetjük teljesen megoldottnak az Árpád-kori hadsereg szervezetének kérdéseit, továbbá a hadsereg és a társadalom relációját.

A feudális magyar állam és a környező kelet-európai országok XI—XIV. századi politikai-katonai kapcsolatának története kevésbé feldolgozott területe történet-, hadtörténet-tudományunknak. Pedig a feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját a szláv—magyar kapcsolatok jellemezték. Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kísérletei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német feudális hódító törekvésekkel szemben. Mi sem bizonyította ezt jobban, mint éppen a külpolitikai kapcsolatnak időről való negatív szakaszai. A német császárság a keleti expanziós politikájának érdekében mindig felhasználta ezeknél az országoknál az úri csoportharcoknak azt a lehetőségét is, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa. Találóan jegyezte meg a korszakok történelméhez Marx: „... lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[33]

E kérdésről a polgári hadtörténeti irodalom néhány, bizonyos részeredményeket hozó összefoglaló jellegű tanulmányt ad Moricz Dezső, Gombos F. Albin, Kiss Lajos, Hodinka Antal tollából.[34]

[31] *Szabó Stefan:* Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Budapest—Leipzig, Danubia, 1944. S. 20.; továbbá vö.: *Belitsky János:* Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrségei a középkorban. Bécsi M. Tört. Int. Évk. 1934.

[32] Vö.: *Horváth Miklós:* Nyugati határvédelmünk a XI—XII. században. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Hadtört. Int. és Múz. Budapest, 1959. I/1. köt. 196. és köv. oldalak.

[33] *Sándor Béla:* Marx jegyzetei a magyar történelemhez. Tört. Tud. Int. Értesítője, 1950. I—III. 41. o.

[34] *Móricz Dezső:* Magyarország harcai Németország ellen a királyság első félszázadában, Budapest, 1904.; *Gombos Albin:* Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. Budapest, 1938.; *Kiss Lajos:* Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. HK 1891.; *Hodinka Antal:* Kálmán királyunk 1099-iki przemysli csatája. HK 1913.

Marxista hadtörténetírásunk egy-két tanulmányt[35] leszámítva nem foglalkozott ezzel a problémával. A megjelent tanulmányok forráskritikai elemzés alapján számos új eredményt értek el. Sajnálatos, hogy a tavaly megjelent marxista összefoglaló munka, „Magyarország története" nem szentel elég figyelmet e kérdésnek. A XI—XII. századbeli német-ellenes függetlenségi háborúk történetét és hadművészettörténetét egy összefoglaló munkában fel kellene dolgoznunk a távlati terv időszakában. E munka szükségességét indokolja, hogy ilyen marxista szintézis eddig nem jelent meg, pedig lehetőségét biztosítja, hogy a vonatkozó források feltártak s kritikai kiadásaik tudományos alapossággal készültek el.

A magyar—bizánci katonai kapcsolatok feldolgozása főleg hadszervezési szempontból lenne jelentős. Az eddig — a polgári hadtörténetírás által sem — kellően figyelembe nem vett gazdag bizánci forrásanyag hatalmas, a magyar hadtörténelem más kérdéseire nézve is megbízható, új adatokkal gazdagítaná a magyar hadtörténetírást.

Marxista hadtörténetírásunk részére ez a szakasz szinte teljesen fehér folt. A korábbi hadtörténeti feldolgozások közül kizárólag gazdagabb forrásanyaga miatt csak Darkó Jenő tanulmánya emelhető ki.[36]

Marxista történeti kutatásaink eddigi eredményei kétségen felül bebizonyították, hogy a magyarországi feudalizmus történetének második, az ún. „virágzó szakaszában" (XIII—XV. század vége) a társadalom Nyugat-Európától való kezdeti elmaradást behozta mind az anyagi és szellemi kultúra, mind a társadalmi és a politikai élet legfőbb viszonylataiban. Elértük a nyugat-európai színvonalat, mégha az iparosodásban, városiasodásban mennyiségi elmaradás jelentkezett is. A marxizmus által feltárt egyenlőtlen fejlődés törvénye érvényesült abban, hogy a magyar feudális társadalmi, gazdasági formáció rövidebb idő alatt járta be a feudalizmus két szakaszát a mezőgazdasági termelőerők, a termelési és járadékviszonyok, az árutermelés, az osztályszerkezet, az állami rend, a *fegyveres erők és a hadművészet fejlődése*, valamint a kultúra szempontjából. Ennek az egész folyamatnak egyik jelentős része — és bizonyítéka a magyar hadügy „korszerű" fejlődése a XIV—XV. században. Károly Róbert, de különösen I. Lajos és I. Mátyás[37] idejében a magyar hadügy nemcsak utolérte a nyugat-európai színvonalat, hanem az élvonalban foglalt helyet.

Hadtörténetírásunknak szinte érintetlen területe a XIII. századi főúri magánhadseregek; az ún. banderiális hadrendszer; a zsoldos rendszer és a jobbágy- (telek)-katonaság kérdése.

A banderiális hadrendszer a középkori magyar hadtörténelem egyik döntő kérdése. Szorosan kapcsolódik a főúri magánhadseregek kialakulásához, a zsoldosság és a telekkatonaság kérdéséhez.[38] Az eddigi források

[35] *Székely György:* Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954.; *Horváth Miklós:* Magyar—szláv politikai, katonai együttműködés a XI. században. HK 1956.; *Rázsó Gyula:* A lovagi hadseregek stratégiájáról. HK 1960.

[36] *Darkó Jenő:* Byzantisch—ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Budapest, 1933.

[37] A polgári hadtörténetírás a magyar hadügynek ezt a fejlődését egyáltalán nem a társadalmi és gazdasági fejlődés alapjáról vizsgálta, hanem mint a magyar államiság specifikus, a rendiségben alapozott potentiális erő következményét.

[38] A korszak katonai politikájának gazdag anyagon alapuló, de szellemtörténeti beállítottságú feldolgozását adta, s a telekkatonaság problematikáját egysíkúan ábrázolta Dér József „Zsigmond király honvédelmi politikája." HK 1936. című tanulmányában.

jelzik nálunk is — különösen Hunyadi Mátyás idejében — azt a hadügyi modernizálódási folyamatot, amely az 1440-es évek végén VII. Károly francia király idejében zajlott le Nyugat-Európában. Két fontos fegyvernemnek: a nehézlovasságnak és a lovasíjászoknak taktikai egyesítése, de ugyanakkor stratégiai különállásának fenntartása.

Ennek a lényeges hadművészettörténeti kérdésnek megoldása azonban szükségessé teszi, hogy a korszak háborúi történetének elhanyagolt marxista feldolgozását pótoljuk.

Ami a zsoldosság kérdését illeti, joggal várhatunk marxista tudományos eredményt Rázsó Gyula kandidátusi disszertációjának közeljövőben történő publikálásától.[39]

Áttekintve a tárgyalt korszak háborúinak hadtörténeti, hadművészettörténeti feldolgozását, rendkívül sztereotip képet kapunk.

A tatárjárás hadtörténetének feldolgozásához marxista értelemben még a hadművészet szempontjából is értékes Léderer Emma tanulmánya.[40] Számos forrásadattal rendelkeznek a polgári hadtörténeti feldolgozások, melyek Rosty Zsigmond, Olchvári Ödön, Pauler Gyula, Bárczay Oszkár tollából jelentek meg.[41]

A magyar—cseh háborúk időszaka Ausztria birtoklásáért a feudális magyar állam külpolitikájának egyik jelentős retrográd periódusa. Ez a korszak a hadművészettörténet szempontjából azonban lényeges kutatási területe hadtörténetírásunknak, mert a magyar hadsereg harcászata, hadászata olyan fejlődési folyamaton ment keresztül, amelynek következtében a XIV. és XV. században elérte a nyugat-európai színvonalat.

Maga a polgári hadtörénetírás is e korszakból csak az 1278-as morvamezei ütközetet dolgozta fel érdemleges adatkomplexusok alapján. Nevezetesebb munkák Lukinich Imrétől, Markó Árpádtól, Soós Elemértől és Kápolnai Pauer Istvántól származnak.[42] Egyébként tisztázniuk kell a kutatásoknak azt a kérdést is, hogy a morvamezei csatát a külföldi feldolgozások miért írják le eltérően a magyar hadtörténészektől.[43]

Az áttekintést kronológiai sorrendbe véve, meg kell állapítanunk, hogy hadtörténetírásunk egyik legugarabb területe a törökök elleni első harcok (1366—1377) időszaka. Teljesen bizonytalan adatokkal és csupán néhány okmánypublikációval rendelkezünk, mint pl. Thallóczy Lajos forráskiadványa.[44]

E harcok feldolgozása a társadalmi tudat, a szocialista katonai tudat alakítása szempontjából is fontos, mert ezekben a harcokban a testvéri bolgár néppel együtt viseltük a honvédő háborút a hódító török hatalommal szemben.

A nikápolyi törökellenes honvédő harc történeti feldolgozása a polgári hadtörténetírás oldaláról rendkívül gazdag forrásanyagra épült.

[39] *Rázsó Gyula:* A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV—XV. században. (Kéziratban.)

[40] *Léderer Emma:* A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok, 1952.

[41] *Olchvári Ödön:* A muhi csata. Századok, 1902.; *Pauler Gyula:* A sajómezei ütközet 1241. HK 1893.; *Bárczay Oszkár:* Két hadiesemény a XIII. századból. HK 1893.; *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás IV. Béla idején. Müller Ny. Pest, 1856.

[42] *Lukinich—Markó:* Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest. 1943. I. köt.; *Soós Elemér:* Az 1278-as morvamezei csata. HK 1890.; *Kápolnai P. István:* A morvamezei csata. 1890.

[43] *H. Delbrück:* i. m.: III. Bd. S. 433.

[44] *Thallóczy Lajos:* Magyar—bulgár összeköttetések 1360—1369. Sz. 1894. és Történelmi Tár (Továbbiakban: TT), 1898. Továbbá: *Germánus Gyula:* A törökök első fellépése az Aldunán és az első török—magyar összeütközések. Sz 1910.

E sorból éppen a fenti értéke miatt Wertner Mór munkáját emeljük ki.[45]

A XIV. század végére Magyarországon a tűzfegyverek használata már jelentősen elterjedt. Hasznos lenne feltárni ennek hatását a hazai hadművészetre, megállapítva a változást. A tüzérség történetével csak Iványi Béla foglalkozott, de ő sem ment túl a puszta adatközlésen.[46] A hadviselés átalakulásáról polgári hadtörténészek folytattak kutatást a burzsoá hadtudomány korlátai között,[47] de a marxista feldolgozás hiányzik.

A huszita antifeudális és függetlenségi harcok történetét a csehszlovák marxista történészek sokoldalúan dolgozták fel.

A huszitizmus magyarországi politikai, ideológiai és hadművészeti hatásával foglalkozott a polgári hadtörténetírás néhány képviselője is.[48] Marxista történet- és hadtörténetírásunk is kellő figyelmet fordított e fontos téma kutatására. Székely György külön tanulmányban[49] követte nyomon a huszitizmus ideológiai és politikai hatását. Elekes Lajos sokrétűen mutatta be a husziták jelentős befolyását a magyar hadviselésre, különösen a Hunyadiak hadseregénél és háborúinál.[50]

A huszita hadművészet lényegét és hazai hatását összegezi „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötete is.

E kérdéskomplexusból tervtanulmányunkban két problémára kívánjuk a figyelmet felhívni. Az *egyik:* Véleményünk szerint az eddigi magyar, de a csehszlovák kutatások sem fordítottak kellő súlyú figyelmet a huszita ideológiának a háború kérdésére vonatkozó elveire.

Az 1420 tavaszán keletkezett „Bellandi matriam concernit infra scriptum tractatus"[51] hosszasan foglalkozik a háború jellegével, jogos és jogtalan voltával. Árnyaltan tesz különbséget a „nemzeti" (vagyis függetlenségi) háború és a belső elnyomók elleni harcok között. Az utóbbit a tractatus szerint alá kell rendelni az előbbinek. A tractatus ezen aspektusa szerinti vizsgálódás feltétlenül pontosabban fogja meghatározni az antifeudális és a függetlenségi harcok belső dinamikájának kölcsönös összefüggését. A *másik:* Ismeretes, hogy hazánkban a délvidéki határvidékeken volt az egyik legnagyobb intenzitású centruma a huszita mozgalomnak. A kutatásnak meg kellene vizsgálnia:

a) Mi lett a következménye a török elleni honvédelem szempontjából a huszita üldözésnek?

b) Ugyanakkor a határvédelem katonáinak hősiességét mennyiben, milyen tendenciával növelte a magyarországi huszita mozgalom.

Azért emeltük ki e témakörből ezt a két problémát, mert ezek tisztázatlan kérdések s e kor török elleni küzdelmének összképét megoldásuk megváltoztatná.

A XIV—XV. századi magyar—velencei háborúk hadtörténeti feldolgozása politikai és hadszervezési szempontból jelentős. E téma kutatása

[45] *Wertner Mór:* A nikápolyi hadjárat 1396-ban. HK 1925.; *Atriga:* The Crusade of Nicopolis. London, 1938. Forrásanyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb bármelyik magyar feldolgozásnál.

[46] *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926., 1927., 1928.

[47] A legjelentősebb: *Tóth Zoltán:* A hadviselés átalakulása (1387—1526). Magyar Művelődéstörténet. II. köt. Tört. Társulat, Budapest. é. n. 201—239. o.

[48] *Tóth—Szabó Pál:* A cseh—huszita mozgalmak története Magyarországon. Hornyánszki Ny., Budapest, 1917.

[49] *Székely György:* A huszitizmus hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

[50] *Elekes Lajos:* Hunyadi hadserege. Sz 1950.

[51] Szövege *J. Goll:* Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder Prag. 1882. II. Band. S. 53—55. munkájában.

azért is kívánatos lenne, mert a török elleni harcok politikai kérdései összefüggnek a velencei politikával, illetve ennek magyarországi kihatásával. Feldolgozására eddig nem történt érdemleges kísérlet. A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában levő rendkívül gazdag itáliai forrásanyag lehetővé tenné e téma kutatását.

A középkori magyar hadtörténelem leginkább feldolgozott korszaka a Hunyadiak kora (1440—1490). A polgári történetírásnak több százra rúgó munkája rendkívül sok forrásanyagot tárt fel. E munkák sokaságából számos könyv és tanulmány nyújt a marxista történetírás számára is értékes feldolgozásokat.[52] A korábbi hadtörténetírás munkái két kérdés megoldásával mindvégig — ideológiai okok miatt — adósak maradtak:

1. A török elleni harcok alapvető politikai feltételének elemzésével, a délkelet-európai népek összefogásának ábrázolásával;

2. A feudális központosítás katonai kritériumainak meghatározásával.

A marxista kutatás e lényeges s alapvetően meghatározó kérdéseket — kivéve a teljes katonai vonatkozásokat — megoldotta. Ebben elsősorban Elekes Lajosnak van érdeme. A marxista hadtörténetírásunk eddigi feldolgozásai átfogó és teljes képet adnak e korszakról.[53]

Amikor áttekintjük e korszak feldolgozását és joggal állapítjuk meg a feltárásban a sokrétűséget, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek olyan részkérdések, amelyek bővebb kutatásra ne várnának. Mindezt azért kell megtennünk, hogy a téma teljes feltárása megtörténjék.

Ilyen fontosabb részfeladata hadtörténetírásunknak Belgrád (Nándorfehérvár) 1440., 1456. évi ostromának, valamint Kinizsi 1480. és 1481. évi hadjáratainak pontosabb feltárása.

Nem véletlen, hogy a polgári hadtörténetírás a magyar parasztháborúk történetével és hadművészetével alig foglalkozott. A kevés számú munka, melyekben a szerzők mégis hozzányúltak e kérdéshez, a Tripartitum álláspontjáról „tekintett" vissza ezekre az antifeudális háborúkra. Forrásfelhasználásuk is ebből a szempontból tendenciózusak. Márki Sándor lépte át bizonyos fokig osztályszemléletét és levéltári anyaga valamivel szélesebb horizontú.[54]

Hadtörténetírásunk a felszabadulás után Engels ismert munkája

[52] A gazdag bibliográfiából csak néhány, forrásértékben és szemléletben jelentős munkát említünk meg. *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század első felében. 1401—1450. HK 1911.; *Miskolczy Gyula:* Hunyadi János török hadjáratai 1436—1456. HK 1913.; *Kiss Lajos:* A rigómezei hadjárat 1448. HK 1895.; *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század második felében 1451—1499. HK 1912.; *Balanyi György:* Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban. HK 1911.; *Tóth Zoltán:* I. Mátyás hadügyi politikája. 1912.; Uő.: Mátyás király idegen zsoldos serege (A fekete sereg). Stádium, Budapest, 1928.; *Gyalókay Jenő:* Mátyás király a hadszervező és hadvezér. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. Franklin Társ., Budapest, 1940. 229—307. o.

[53] A bőséges marxista irodalomból is csak néhány jelentős munkát emelünk ki. *Elekes Lajos:* Hunyadi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. Uő.: „Minden vitéz ember példája": Hunyadi János. 2. kiadás. M. Történelmi Társulat, Budapest, 1952.; *Mályusz Elemér:* A magyar rendi állam Hunyadi korában. Sz 1957.; *Elekes Lajos:* Mátyás és kora. Művelt Nép, Budapest, 1956.; Uő.: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében. Sz 1955.; Uő.: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.; Uő.: A délkelet-európai népek összefogása a török hódítók ellen Hunyadi háborúiban. Sz 1952.; Uő.: Hunyadi hadserege. Sz 1950.; *Rázsó Gyula:* Mátyás zsoldos seregének hadművészetéről. HK 1958. Meg kell említenünk két román marxista feldolgozást, melyek hozzájárultak a megalkotott kép teljessétételéhez. *Mihail Dan:* Hunyadi János hadseregének összetétele és jellege.; *Kelemen Lajos:* — Emlékkönyv Bukarest—Kolozsvár, 1957. 183—197. o.; és *Cselényi Béla:* Az 1456. évi nándorfehérvári csata néhány részletkérdéséről. Uo.: 150—156. o.

[54] *Márki Sándor:* A magyar parasztháború 1514-ben. HK 1914.

[55] *Engels:* Német parasztháború. Szikra, Budapest, 1950.

alapján nyúlt e kérdéshez.[55] Eltekintve a kissé erőszakolt „aktualizálástól", már ami a parasztság forradalmiságának megítélését illeti; adott egy általános, de számos fontos részletkérdést nélkülöző képet.[56]

Helyes a marxista hadtörténészeknek az a megállapítása, hogy a parasztháborúk kiemelkedő szerepet játszottak a csatadöntő gyalogság megjelenésében. Nem eléggé differenciált viszont az a következtetés, mely a parasztcsapatok szeparáltságát kizárólag a feudális széttagoltsággal indokolja.[57] Ez a nézet a látókörén kívül hagyja a paraszti seregek személyi állományának provincializmusát, mely a paraszti termelőmódból fakadt.

A számtalan kérdésből azért vetettük fel ezt az egyet, hogy érzékeltessük, mennyire fontos a parasztháborúk sokoldalú kutatása s ezen az alapon a szintézis elkészítése.

Az 1526-os mohácsi csatától eltekintve[58] a középkori magyar centralizált állam bukásának (1490—1526) történetéről rendkívül szegény a hadtörténeti irodalom. E hiány pótlása egyébként társadalompolitikai és gazdaságtörténeti szempontból is jelentős. Fontosságát fokozza még az is, hogy az egész magyar középkorban ezekre az évtizedekre találhatjuk a leggazdagabb, zömében kiadatlan és ismeretlen levéltári forrásokat, amelyek feltárása a többi korszakra nézve is értékes eredményeket hoznának. Különösen szükségessé teszi ezen levéltári állagok kutatását a magyar végek XVI. századi helyzetének rekonstruálása.

Az áttekintett feladatok megoldására hadtörténetírásunk távlati tervében 1970 után feltétlenül sort kell kerítenünk.

A XIV—XVIII. századra vonatkozó magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

A XVI—XVIII. századi Magyarország történetében megtört az a társadalmi, gazdasági fejlődési vonal, amely a tőkés rend kialakulásához vezetett.

Hazánkban ugyanarról a színvonalról, mint a nyugat-európai, nem következett be az ottani polgári átalakulás, hanem mint számos közép- és kelet-európai nép történetében, nálunk is Engels által felismert és meghatározott formáció, „die zweite Leibeigenschaft" alakult ki.

Marxista történetírásunk figyelemreméltó eredménye, szemben a polgári történetírás álláspontjával, hogy *nem kizárólag, egysikúan a török megszállásban látta a fejlődés megtörésének, és más útjának az okát.* A kérdés kutatásánál elemezte, mérlegelte történetünk két alapfolyamatának: a centralizált államszervezet összeomlása következtében bekövetkezett rendi anarchiának, valamint a török megszállásnak belső összefüggéseit, és ugyanakkor ezt az elemzést a nemzetközi analógia

[56] *Székely György:* A magyar parasztháborúk 1437—1514. Budapest, 1950. Bevezető tanulmány. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt.

[57] Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. 266. o.

[58] *Tóth Zoltán:* A fekete sereg pusztulása HK 1913.; *Gyalókay Jenő:* A mohácsi csata (Mohácsi emlékkönyv. Egyetemi Ny. Budapest, 1926.); *Ortvay Tivadar:* A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Akadémiai Értesítő. 1910.; A mohácsi csata régészeti feldolgozását a legújabb ásatások végezték el. Ezek alapján pontos képet tudunk alkotni a csata lefolyásának részleteire vonatkozólag is. Vö.: *Dr. Papp László:* Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1962. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Bp. 1959. I/1. köt.; *Székely György:* A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa parasztháborútól Mohácsig. Sz 1952.

területén végezte el. E historiográfiai kép teljességéhez tartozik, hogy marxista történetírásunknak meg kellett küzdenie az 1950-es évek szemléletével is, amely a XVI—XVIII. századi időszakot a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek tekintette.[59]

Ma már helyes álláspontot alakított ki a marxista történettudomány újabb forráskutatások révén is, amikor ezt a korszakot *késői* és nem bomló *feudalizmusnak* tartja.[60]

A magyar társadalom ilyen irányú fejlődésének minden jelensége távolról sincs marxista módon feltárva. Ennek oka éppen e korszakról szóló elmaradt, számos fehér folttal rendelkező hadtörténetírásunk is. Miért?

1. A marxista kutatók nem vették eléggé figyelembe a társadalom és a hadsereg kölcsönhatását, a hadsereg gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai vonatkozásait és összefüggéseit. Az eddigi forráskutatások ebből a szempontból nem voltak eléggé sokoldalúak. *Pedig az állandó harcok a török ellen és a rendi állam keretében folyó osztályharcok belső összefüggései a hadseregen, az állandóan katonáskodó rétegeken* (pl. a bubulcusok, abactoresek és várkatonák stb.) *keresztül egyik meghatározói voltak a magyar társadalmi fejlődés adott irányának.*

2. Az új eredménytadó marxista szintézis, a „Magyarország története" című könyv mutatja, hogy a szerzők a fenti relatio ábrázolásához, analíziséhez csak a polgári hadtörténészek munkáit tudták felhasználni.[61]

Ezt az irodalmat azonban alapvetően jellemzi, hogy témaválasztásában az egyes időszakokból nem mindig a legfontosabb kérdéseket tárgyalja. Kevés az olyan munka, amely legalább egy háború vagy hadjárat történetét végigkísérné, főleg társadalmi, gazdasági és politikai szempontból.

A török elleni tizenötéves háborúról (1593—1606) csupán néhány részletfeldolgozás készült.[62] Pedig a rendi állam osztályviszonyai és a törökellenes harcok összefüggésének és hatásának sokoldalú vizsgálata nem oldható meg e háborúról készült összefoglaló és minden részletre kiterjedő hadtörténészi munka nélkül. A tanulmányok döntő része eredeti levéltári anyag felhasználása nélkül készült, s még a kiadott korabeli forrásanyag teljes felhasználását is mellőzte.

A gyér anyag alapján nem egyszer anakronisztikus katonai értékelést tartalmaz.[63]

[59] *Révai József* koncepciója volt, hogy a nemesi árutermelés az eredeti tőkefelhalmozódáshoz, a kapitalista viszonyokhoz vezet.

[60] Vö.: Magyarország története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. I. köt. 184—196., 213. o., 253. és köv. oldalak.

[61] Vö.: Magyarország története. Gondolat kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 599. o.

[62] *Károlyi Árpád:* A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. Sz 1880.; *Acsády Ignác:* Drégel és hőse, Sz 1877.: *Thury József:* Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK 1891.; *Szentirmai Imre:* Magyar hadiszervezet a tizenötéves török háború idején 1543—1605. Buzárkovits Ny. Esztergom, 1908.; *Veress Endre:* Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910.; *Szendrei János:* Szolnok eleste 1552-ben. HK 1889.; *Márki Sándor:* A tizenötéves háború története. HK 1894.; *Komáromy András:* A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892.; *Takács Sándor* levéltári adatok alapján regényes formában írt tanulmányai, melyek a „régi idők, régi emberek" (Bp. é. n.) és a „Régi magyar kapitányok és generálisok" (Bp.) című kötetekben jelentek meg.

[63] Vö.: *Bánlaky (Breit) József:* A magyar nemzet hadtörténelme és *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadikrónika idevonatkozó fejezeteivel.

A néptömegek történelemformáló szerepének bemutatása hiányzik a munkákból. A katonatömegek legfeljebb passzív masszaként szerepelnek zseniális, vagy kevésbé tehetséges hadvezérek kezében.[64]

3. A korábban említett, a társadalmi fejlődés irányára ható társadalom és hadsereg belső összefüggéseinek egyik lényeges tényezője a *végvári rendszer* a marxista hadtörténeti irodalmunk tabula rasa-ja.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötete és Sinkovics István tanulmánya[65] a polgári hadtörténetírás adatának csak tudományosabb, marxista szemléletű felhasználását adja.

Pedig a már feltárt források tüzetesebb elemzése is felvet számos olyan kérdést, amelyek megoldása az eddiginél jóval rétegezettebb képet adna. Ugyanakkor rengeteg feltáratlan levéltári anyaggal rendelkezünk, elsősorban a bécsi Kriegs- és Staatsarchivban, de különösen nélkülözhetetlen a magyar végvári rendszer kutatásához a Zentral Archiv des deutschen Ordens állagai. Az itteni levéltári anyagok — költői túlzás nélkül — részletes adatokat tartalmaznak a végvári viszonyok társadalmi, gazdasági, katonai, sőt eszmei vonatkozásaira is. *Magyar hadtörténészek, történészek ezt a gazdag forrásanyagot még sohasem nézték át.*[66]

Hasonlóan fontos forrásértékű állagokkal rendelkeznek a török levéltárak, melyek anyagának feltárására is tudományos szükségesség volna.

Tervtanulmányunk csupán vitakérdésként utalni szeretne a végvárak rendszerének néhány olyan jelenségére, nem egyszer csak körvonalazott tendenciáira, melyek a magyar fejlődésnek a „második jobbágyság" útjára való menetében factorális szerepet töltöttek be.

A centralizált államszervezet összeomlása után a rendi anarchiába süllyedő ország védelmi képességét a korábbi időkből meglevő várrendszerek tudták csak legalább olyan minimális színvonalon megtartani, amely megakadályozta a törökkel szemben az ország teljes megsemmisülését. Ennek véleményünk szerint két oka volt:

a) A korabeli török hadművészetben a kisázsiai hadjáratok olyan hadászati, harcászati vonást alakítottak ki, amelyek a hadsereg szervezetét, fegyverzetét *mezei* (korabeli szakkifejezéssel élve) hadviselésre tették alapvetően alkalmassá. A várostrom művészetét a török hadsereg még a XVII. század első két évtizedéig sem tudta a kor színvonalán elsajátítani.

A magyar hadművészetnek viszont az évszázadok folyamán kialakult egy speciális vonása. A gyepüelven alapuló „lesvetés"-i határvédelem és a XIII. század közepétől kezdődő várvédelem sajátos ötvözetéből jött létre és fejlődött ki a magyar várvédelmi hadászat és harcászat. A XVII. századig kiépült végvárrendszer katonailag alkalmas volt, hogy a rendi anarchia miatt meggyengült ország védelmi képessége ellenére feltartóztassa és megakadályozza a török sereget az ország *teljes* megszállásában.

[64] Vö.: *Gömöry Gusztáv:* Eger ostroma 1552-ben. HK 1890.; *Acsády Ignác:* Drégel és hőse. Sz 1887.; *Komáromy András:* Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK 1894.

[65] *Sinkovics István:* Végvári harcok. Magyar Történész Kongresszus 1953. jún. 6—13. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötetének idevágó fejezetét *Honfi József* és *Nagy László* írták.

[66] Jelen tervtanulmány szerzőjének 1962-ben alkalma volt az itt levő kb. 12 ezer rendezett fesciculus inventárját áttanulmányoznia. Az iratok sora szinte hónapról-hónapra ad betekintést a legfontosabb végvárak életébe.

Egyes hadtörténészek felvetik, hogy ennek ellentmondanak azok az eredmények, amelyeket a törökök elértek a XVI. században a magyar várak ellen vívott harcaikban. Ha áttekintjük a törökök ilyen irányú sikereit, azonnal szembeötlik, hogy a magyar végvárrendszerből a hadászati szerepet betöltő várak közül keveset tudtak elfoglalni.

A várostromuk sikerét is legtöbbször alapvetően a védők elégtelen fegyverzeti, anyagi ellátottsága és a fizetetlen zsoldos katonaság demoralizáltsága eredményezte.

b) A magyarországi várak döntő többsége — *még a centralizált hatalom bukása után is* — a király, tehát a központi hatalom kezében maradt. A királyok a rendi ellenállással szemben törvényileg is biztosították egyrészt a végvárak királyi birtokát, másrészt a végvárrendszer fenntartását. II. Ulászló alatt az 1514. évi 67. tc. előírta a végvárak fenntartásának biztosítását.[67] II. Lajos alatt az 1518. évi 30., 60. tc. és az 1526. évi 15. törvénycikkek száműzetéssel büntették a végvárak elvesztőit.[68] I. Ferdinánd alatt pedig az 1538. évi 7. tc. elrendelte, hogy az ország kapitánya egy másik kiküldöttel a végvárakat minden negyedévben ellenőrizze.[69]

A várkapitányok esküje vagy írásbeli hűségfogadalma (litterae assecuratoriae aut reversales) a király tulajdonjogát biztosította.

Sőt az Országos Levéltárban levő Benignae resolutiones regiae állag iratai arra mutatnak, hogy a korábban törvényesen elajándékozott várbirtokokat a király visszavette. Ez a folyamat különösen 1572-ben vált teljessé, amikor általános vizsgálatot rendeltek el az ország területén a magánosok által bármi címen birtokolt királyi várjavakra.

Többek között Illésy János által közölt várvizsgálati iratok[70] azt mutatják, hogy a végvár rendszer katonai potenciáljának — mind gazdasági, mind társadalmi szempontból — fenntartása a várjobbágyi szolgáltatásokra épült[71] és nem volt meg az objektív feltétele a polgárosodási folyamat kiteljesülésének.

A végvári rendszer problematikájából a tervtanulmány csupán érintőleg kívánta felvillantani a kardinális kérdések egyik oldalát. Tette ezt azért, hogy rámutasson: míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez, az ország két, illetve három részre szakadásához vezetett; *addig ennek a jelenségnek a másik oldala: a magyarországi késői feudalizmusban a végvár rendszer társadalmi és gazdasági struktúrája* (aminek döntő oka az elmaradt városfejlődés is) *és az erre épülő hadszervezet viszont megakadályozta az ország teljes pusztulását. A maga védelmi stratégiájával biztosította a lehetőségét a török későbbi kiűzésére — ha időben e lehetőség megvalósulása el is húzódott.*

A végvár rendszer társadalmi, gazdasági, hadszervezeti szerkezetének; a törökellenes várharcok történetének és hadművészettörténetének

[67] Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungariae 1000—1895. (Szerk.: *Márkus Dezső*) I. Kiad. Nagy Gy. — Kolozsvári S — Óvári K.) Budapest, 1890.

[68] Uo.

[69] Uo. Az idézett törvények értelmében életével és vagyonával játszott, aki végvárat feladott. Szolnokot 1552-ben a török elfoglalta, mert a spanyolokból és németekből álló zsoldos sereg megszökött. A maroknyi csapattal maradt Nyáry Lőrincet a török elfogta és Konstantinápolyba hurcolta. Mégis, mikor visszakerült hűtlenségi pörbe fogták s csak nehezen menekült a haláltól.

[70] *Illésy János:* Várvizsgálatok 1557—1558. HK 1894.

[71] Vö.: *Maksay Ferenc:* Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. HK 1956.; *Demko Kálmán:* Magyarország hadiereje a XVI. században. HK 1916.

teljes feltárása új forrásanyagok alapján, fontos feladata marxista hadtörténetírásunknak.[72] Ennek a problémának a megoldását a hadtörténetírásunk tervfeladatában még 1965—70 között kell megkezdenünk.

A XVI. századi erdélyi hadtörténelem kiemelkedő időszakáról, a Báthory István hadművészetéről, valamint az erdélyi hadseregnek a tizenötéves háborúban vívott törökellenes harcairól néhány jelentős tanulmányból kaphatunk értékes adatokat, ha nem is összefüggő képet.[73] Az erdélyiek törökellenes harcával, köztük a jelentős gyurgyevói csatával nem foglalkozik külön nagyobb tanulmány, csak kisebb adalékokat találunk e témához a hadtörténeti irodalomban.

Báthory István törökellenes harcairól a hadművészettörténeti marxista szintézis ugyancsak hiányzik. Ez a terület a dogmatikus szemlélet miatt — Báthory Istvánnak, mint lengyel királynak, oroszellenes háborúi miatt — elhanyagolt területe volt marxista hadtörténetírásunknak.

Pedig a helyes társadalmi tudat alakítása, a katonai szemlélet bővítése megkívánja, hogy hadművészettörténetünk e korából *az újat* — már pedig volt, gondolunk itt a gyalogságnak a lőfegyver rendszeresítésére és annak hatására — elemezzük.

A XVII. század első felében lezajlott Habsburg-ellenes függetlenségi harcok történetével, különösen Bocskay és Bethlen Gábor időszakával a polgári hadtörténeti irodalom számos munkában foglalkozott.

Ezek a művek állásfoglalásukban rendkívül sokrétűek. Nem egy szerző a tények célzatos csoportosításával úgy rajzolta meg ezeket a harcokat, mint amelyek inkább fegyveres lázadások voltak, mint függetlenségi harcok.[74] Ugyanakkor számos hadtörténetíró a függetlenségi harcoknál a Habsburg-ellenesség szubjektív túlexponálásával a feudális osztálytársadalom kibékíthetetlen ellentétét teljesen eltakarja és az osztálytársadalmak előtti korszakra archaizált „ovidiusi arany korba" illő társadalmi egyetértést fest meg — osztályok feletti „nemzeti érzés" alapjáról.[75]

A polgári hadtörténeti irodalom levéltári megalapozottságára jellemző, hogy a múlt század 80-as, 90-es éveiben folyt a témára levéltári kutatás, de a századfordulón ez a munka megszakadt. Így a későbbi művek újabb forrásadatokat nem használtak fel.

Összehasonlíthatatlanul több eredményt ért el marxista hadtörténetírásunk. Benda Kálmán és Nagy László érdeme, hogy tanulmányaik, valamint mindkét szerző monográfiája a Bocskay vezette függetlenségi

[72] Ilyen irányban végzett kutatást és foglalta tanulmányba *dr. Fodor Ferenc* (Szatmárvár, Egy török- és kuruckori végvár életrajza. HK 1956.).

[73] *Veress Endre:* Báthory István király magyar hadseregе. Budapest, 1937.; *Koncz József:* Báthory István király hadjáratai az oroszok ellen 1580-ban. HK 1897.

[74] Pl.: *Károlyi Árpád:* Bocskay és a bécsi béke. Sz 1907.; *Lencz Géza:* Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, eine kirchehistorische Studie, Debrecen, 1917.

Számos polgári hadtörténésznek, történésznek a Habsburg-ellenes erdélyi függetlenségi harcokkal kapcsolatos állásfoglalását összesíti Concha Győző: „A külön Erdély nagy nemzeti szerencsétlenség volt. A külön Erdély által a magyar nemzetnek tett szolgálatok, ki kell mondanom, meleg rokonszenvem mellett is erdélyi véreink iránt, s éppen mert tudom, hogy Erdély Magyarország kapuja, csak olyanok voltak, aminőket a veszett fejszének a nyele tesz a gazdájának." (Budapesti Szemle, 1913. 153. köt. 61. o.)

[75] Pl. *Rónai Horváth Jenő:* Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK 1893.; *Olchváry Ödön:* Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. HK 1890.; *Tóth László:* I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba. HK 1917.

harc történetét sokoldalúan dolgozta fel.[76] Különös érdeme Nagy Lászlónak, hogy a társadalom összképébe ágyazva rajzolta meg az 1604—1606-os hadjáratokat.[77] Hasonló eredményt várunk Nagy Lászlótól, Bethlen Gábor hadjáratairól most készülő monográfikus feldolgozásától.[78]

Viszont a marxista hadtörténetírás mindezideig nem foglalkozott monografikus feldolgozásban I. Rákóczi György Habsburg-ellenes háborúival.

A függetlenségi háborúk hadművészetével is számos polgári hadtörténész foglalkozott a burzsoá hadtudomány korlátozottságának alapjáról. Emellett azonban számos értékes adattal szolgálnak ezek a művek.[79]

A marxista hadtörténetírás képviselői a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok hadművészetének történetét sokkal bővebb forráskutatáson alapuló, szakszerűbb értékelésen nyugvó munkákban elemezték és vonták meg nemcsak az összkép kontúrjait, hanem átfogó eredményt is adtak.[80]

Tervtanulmányunk azonban szeretné a figyelmet az eddigi hadművészettörténeti eredmények egyik hiányosságára terelni.

A Habsburg-ellenes függetlenségi háborúk hadművészettörténetének vizsgálatát nem emelték nemzetközi síkra. Pedig a harmincéves háborúval kezdődik Gusztáv Adolfnak, a XVIII. század nagy katonai reformátorának időszaka. Ennek hatása — tekintettel Bethlen, majd I. Rákóczi aktív katonai részvételére a 30 éves háborúban — hol kisebb, hol nagyobb intenzitással megvolt Bethlen, de különösen I. Rákóczi hadszervezeti elgondolásaira. Ebből a szempontból a vizsgálódást ki kellene terjeszteni.

A XVIII. század második felének törökellenes harcaival, illetve Erdély bukásával nem sok hadtörténelmi munka foglalkozott sem a felszabadulás előtt, sem utána. A török kiűzésének harcairól a polgári hadtörténetírók inkább osztrák feldolgozások, mint önálló levéltári kutatások alapján írtak.[81] A harcoknak felszíni leírását adták, eléggé ahisztorikus katonai következtetésekkel.

E korszak háborúival a felszabadulás utáni hadtörténetírásunk keveset foglalkozott. Csillag Ferenc írt tanulmányt Buda visszafoglalásáról,[82] valamint e témával foglalkozott az 1959-ben megjelent összefoglaló — már többször idézett — hadművészettörténeti munka I/1. kötete és

[76] *Benda Kálmán:* A Bocskai szabadságharc. Művelt Nép, Budapest, 1955.; *Nagy László:* A Bocskai szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

[77] *Nagy László:* A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. HK 1957.

[78] Ez a munkája nem azonos az 1964-ben megjelent, népszerűen megírt biográfiájával: Bethlen Gábor a nagy fejedelem.

[79] *Olchváry Ödön:* Bethlen Gábor hadseregének szervezete s hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúkban. HK 1888.; I. Rákóczi György tüzérsége az 1664-iki hadjárat elején. HK 1918.; *Boldizsár Kálmán:* Bocskai hadinépe. Debrecen, Hoffmann—Kronovich Ny., 1906. *Gyalókay Jenő:* A bihar megyei hadjárat 1604-ben. HK 1928.; Uő.: Bethlen Gábor mint hadvezér. HK 1929.; *Iványi Béla:* i. m.

[80] Az egyetemes és magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. *Nagy László:* Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához. HK 1962.; *Wittmann Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező. Sz 1951.; *Cseh-Szombathy László:* I. Rákóczi György 1664-es hadjárata. HK 1956. 1. sz. 1957. 1—2. sz.; *Makkai László:* I. Rákóczi György tüzérségének története. HK 1954.

[81] *Karácson Imre:* A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. HK 1896.: *Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1688-ban; *Bánlaky (Breit) József* és *Rónai Horváth Jenő* idézett munkája.

[82] HK 1956.

Rohonyi Gábor cikke.[83] E háborúknak a hadművészettörténet szempontjából nincs különösebb jelentőségük.

Egyébként az egész korszak kutatási területe leszűkült Zrínyi Miklós hadtudományi és hadvezéri működésének vizsgálatára. A korabeli Zrínyi írások legújabb kiadásához 1957-ben Perjés Géza, Benczédi László, Rohonyi Gábor írtak értékes előtanulmányt.

Perjés Géza érdeme, hogy Zrínyi hadtudományi munkásságának reális értékelését adta a polgári hadtörténetírás torzításával szemben.[84]

Hadtörténelmünk egyik legkevésbé feltárt területe a Thököly-féle Habsburg-ellenes harc története, hadművészetének története.

Nemcsak maga a korszak volt ellentmondásos, de a róla szóló irodalom is, ha figyelembe vesszük az osztrák hadtörténetírást is.

Joggal vetheti fel az olvasó: tervtanulmányunk miért említi párhuzamosan éppen ennél a korszaknál a magyar és az osztrák polgári hadtörténetírás eddigi megállapításait. Két oka van:

1. A kevésszámú magyar hadtörténeti munka a korról a „kesergő kuruc" nosztalgiával, de megfelelő adatmegalapozottság nélkül szólt.[85]

2. A számos osztrák munka viszont arra a következtetésre jutott, szinte egységesen, hogy a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok (osztrák terminológiával élve: lázadás [Rebellion]) egyenesen megnehezítették a török kiűzését Magyarországról. Egyetemlegesen a magyar népet tették ezért felelőssé.[86]

Talán egyetlen társadalmi esemény sem hat oly mélyen és sokoldalúan az ember lelkületére és nem veti alá oly kegyetlen megpróbáltatásnak, mint a háború. Ezt a folyamatot sem az osztrák, sem a magyar polgári hadtörténetírók nem tartották szem előtt, mikor fenti ellentétes tartalmú állásfoglalásra jutottak. A Habsburg hatalmi szervezet politikája Magyarországgal szemben oly súlyos volt minden osztály felé, hogy ez a hatás erősebb lett a háborúban várható megpróbáltatástól való félelemnél, így inkább vállalták a harcot a Habsburgok ellen.

Ugyanakkor ennek a folyamatnak a következménye, hogy pillanatnyilag a török veszély kérdése az emberek társadalmi tudatában háttérbe szorult. Ez a jelenség azonban — szemben a magyar polgári hadtörténészi szemlélettel — nem valami mindenek felett álló nemzeti érzésen alapult, hanem nagyon is osztályérdekeltségen. Természetesen más tendenciával a nemességnél, más anyagi szemlélettel a jobbágyság részéről.

Sajnos a korról nem rendelkezünk marxista feldolgozással, eltekintve Benczédi László tanulmányától[87] és „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötet idevágó fejezetétől.

[83] *Rohonyi Gábor:* Zrínyi téli hadjárata 1664-ben. HK 1954.

[84] *Perjés Géza:* A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Sz 1961—1962. A polgári álláspont egyik pregnáns képviselője; *Bors János:* Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1693-tól 1715-ig. HK 1895.

[85] *Angyal Dávid:* Késmárki Thököly Imre 1654—1705. I—II. köt. Méhner, Budapest. 1888—1889.; *Komáromy András:* Thököly erdélyi vállalata 1686-ban. HK 1890.; *Szalay Béla:* Thököly Imre 1690. évi hadjárata. HK 1910.

[86] E témára vonatkozólag csak néhány munkára hivatkozunk a több száz tanulmányból, monográfiából; *Emil Lilek:* Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion. 2 Bd. Cilli, 1928., 1930.; *Richard F. Kreutel:* Kara Mustapha vor Wien. Graz—Wien—Köln, Styria, 1953.; *Hugo Hantsch:* Die Geschichte Österreichs. Bd. 23. Aufl. Wien, Styria, 1962.: *Erich Zöllner:* Geschichte Österreichs. 2. Aufl. Wien, 1961.

[87] *Benczédi László:* A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly felkelésben. Történelmi Szemle (továbbiakban TSz). 1963.

A Thököly felkelés ideológiai oldalát Benczédi a Történelmi Szemlében 1963-ban megjelent tanulmányában csak vázlatosan érintette. Érdemi elemzése azonban nem történt meg. Így a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok történetének egész kérdéskomplexusa még megoldásra vár. Benczédi László tanulmányai alapján jogos várakozással tekinthetünk e téren könyvének publikálása elé.

A magyar hadtörténelemnek társadalmi, politikai jelentősége mellett katonai szempontból egyik legizgalmasabb korszaka II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának időszaka. Az teszi a hadtörténész számára rendkívül izgalmassá a kor kutatását, hogy a magyar hadtörténelem kevés olyan időszakkal rendelkezik, amikor nyomon lehet követni: hogyan szerveződött át a guerilla jellegű felkelés reguláris hadseregek harcává. Maga a II. Rákóczi szabadságharc a hadművészet szempontjából is ad újat. A nagyszombati csatában például találkozunk a kuruc gyalogságnál a tűzzel támogatott szökelléssel. Ez harcászatilag teljesen új a korábbiakhoz képest s előre vetítette a gyalogsági harcászat új fejlődési irányát.

Az előbb említett katonai szervezési folyamat mind társadalmi, gazdasági, politikai, mind a kor hadügye szempontjából sokoldalú, történetileg összegezhető katonai tudományos tapasztalatokat ad.

A Rákóczi szabadságharcnak ezt a katonai sajátosságát a polgári hadtörténetíróink meglátták, de munkáikban e jelenség összes tényezőit (katonai, elméleti, társadalmi, politikai, gazdasági, morális stb.) és ezek összefüggéseit nem tudták feltárni. Kétségtelenül sok részletkérdést dolgoztak fel szorgalmas forráskutatás alapján.

A Rákóczi szabadságharc hadtörténeti kutatását Thaly Kálmán kezdte meg. Tanulmányai számos adattal rendelkeznek az említett kérdéshez.[88]

Thaly koncepciójával és annak hibáival tervtanulmányunk nem kíván foglalkozni. E kérdés részletes feldolgozójának, Várkonyi Ágnesnek monográfiájával egyet lehet érteni.[89]

Foglalkozott hadtörténeti kérdésekkel Rákóczi életrajzírója, Márki Sándor is.[90]

Jelentős előrehaladást jelentett a Rákóczi szabadságharc hadtörténetírásában Markó Árpád munkássága. Legjelentősebb munkája: II. Rákóczi Ferenc, mint hadvezér (Bp. 1934.) jól foglalja össze a legfontosabb katonai problémákat, (a „kuruc" személet korlátai mellett), ha nem is tarthat igényt a teljességre.

Markó Árpád több tanulmányban Thalynál részletesebb és tudományosabb pontossággal felhasznált források alapján írt a szabadságharc jelentősebb csatáiról és ezek hadművészeti kérdéseiről.[91]

A felszabadulás után a marxista hadtörténetírás egyideig csak a polgári hadtörténészek által már feltárt anyag értékelésével foglalkozott.

[88] *Thaly Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc hadserege. HK 1888.; Tényleges létszámok és hadifelszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. HK 1897.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc tüzérsége történetéhez. HK 1888.; Katonadolgok a kuruc világból. HK 1895; A trencséni csatáról. HK 1897. Külön tanulmányt írt a nagyszombati csatáról és az 1707. évi dunántúli hadjáratról.

[89] *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Kandidátusi disszertáció. (Kézirat).

[90] Így pl. Dessalleurs altábornagy Rákóczinál (HK 1917); Marlbrough herceg és a kurucok. (HK 1922—23.)

[91] A szomolányi kuruc győzelem. Sz 1931.; A nagyszombati csata. Sz 1933.; A trencséni csata. HK 1931.; A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. (*Tóth Gyulával* együtt HK 1954).; Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. HK 1956.

A személyi kultusz következtében túlbecsülte a vezér Rákóczi szerepét, s háttérbe szorította a katonatömegek s alacsonyabb beosztású parancsnokok történelmi szerepének jelentőségét.

Hadtörténetírásunk később hozzákezdett az önálló kutatáshoz. Jelentős ezen a téren Esze Tamás és Gottreich László munkássága.[92] Az utóbbi több tanulmányt írt a szabadságharc egyes csatáiról újabb források feltárásával.[93] Jelentősebb tanulmányok születtek meg Perjés Géza, Heckenast Gusztáv, Tóth Gyula, Várkonyi Ágnes tollából.[94]

A Rákóczi szabadságharc hadtörténetének feltárása terén a marxista történetírás sokat tett. De még számos kérdés feldolgozásra vár. Hiányzik a Rákóczi szabadságharc hadtörténetét összefogóan tárgyaló monográfia; a kuruc hadsereg szervezésének feltárása különös tekintettel a felkelő csapatok reguláris egységekké való átszervezésére; az egyes felvidéki, dunántúli és erdélyi hadműveletek részletes feldolgozása. Az összefoglaló monográfiának egyébként sikerült vázlata „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" I/1. kötet megfelelő fejezetei.

Hosszú ideje folyik a nézetek összecsapása történészek között a történetírásunkban meglevő nacionalista maradványok körül. Ez a mostani vitában főként a XVI—XVIII. századi török elleni harcaink és Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmeink történetéhez kapcsolódott. Tervtanulmányunk e nagy port felvert vitához érdemben sem a tartalmi célkitűzés, sem a terjedelem miatt nem akar kapcsolódni. *Csupán hadtörténetírásunk feladatai szempontjából kíván egy-két megjegyzést tenni:*

Az egész vitának alapvető célkitűzését helyesen összegezte Molnár Erik a vitacikkekre írt válaszában. Valóban, a burzsoázia és a proletariátus között a haza kérdésében már évszázados vita van és e harc magyarországi, de különösen az ellenforradalmi tanulságai (az 1956-os ellenforradalom is az 1848-as szabadságharc és forradalom eszméjét hamisította meg és jelszavait használta fel) arra kötelezik, hogy egyszerre küzdjünk a hazának — nemzetnek osztályfeletti kategóriává, örök értékké hamisítása, valamint a kommunistáknak és munkásoknak hazafiatlansággal való rágalmazása ellen.

Ezt a tudományos, a szocialista társadalmi erkölcs által megalapozott vita irányát és tartalmát éppen az idealista szemlélet irányában eltorzította az 1950-es évek dogmatizmusa, *személyi kultusza — s főleg ez az utóbbi!* A személyi kultusz napi politikai igazolását szolgálta az a hamis történetszemlélet, hogy „a magyar nép története: a szabadságharcok története. Az elmúlt fél ezredév alatt szakadatlanul harcolnia kellett a létéért: a török hódítás, a német elnyomás ellen. Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth harcai, az 1919-es proletár forradalom, a magyar nép minden hősiessége dacára nem tudták tartósan kivívni a szabadságot."[95] (Rákosi Mátyás)

92 „A kuruc vitézek folyamodványai" című forráskiadványban képet kapunk a jobbágykatonák helyzetéről és a földesurakkal folytatott küzdelmeiről.

93 Pl.: A bihari nép harca 1703—1704-ben. HK 1955.: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. HK 1957.

94 *Perjés Géza:* Esztergom 1706. évi ostroma. HK 1954.; *Várkonyi Ágnes:* Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz 1952.; *Tóth Gyula:* Béri Balogh Ádám. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1957.; Uő.: A kuruc hadművészet néhány problémája. Honvédelem, 1957.; *Heckenast Gusztáv:* Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959. — Fegyvertörténet szempontjából több hibás adatot tartalmaz.

95 *Rákosi Mátyás:* Válogatott beszédek és cikkek. Szikra, Budapest, 1955. 595. o.

1. Tévedés ne essék, nem az volt a személyi kultusz idealista szemlélete, hogy ha a történelmünket az osztályharcok története mellett a függetlenségi és szabadságharcok történetének is tekintette volna, hanem az, hogy ezt a sorrendet megfordította. Maga Molnár Erik és a megindított vita ezt a tarthatatlan álláspontot sok oldalról cáfolta meg. Ennek kétségtelenül megvolt a társadalmi haszna is a tudat alakításában.

2. Véleményünk szerint elkerülhető lett volna azonban egy sor megalapozott ellenvetés és félreértés, ha több egyéb között a vitában egyesek a ló túlsó oldalára esve a haza és a nemzet kérdését a külső támadóval szemben nem eliminálták volna, ha figyelembe vették volna a háború követelményeit a hadsereggel, a hadviselő politikai-katonai vezetéssel szemben.

Történetírásunk, ideológiai harcunk egyik lényeges hadszíntere a magyar nacionalizmus, az ezt sűrítve kifejező rendi nemesi, majd burzsoá szemléletre is áttranszponált szólás-mondás: extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. De ezzel a szólás-mondással szemben történelmi tény volt az „Austria erit in orbe ultima" Habsburg expansiós politikát kifejező jelmondat is. Valóság volt és ma is a „Drang nach Osten" német hódító politika. A saját nacionalizmusunk elleni harc jegyében tehát teljesen ahistorikus a korabeli forrásokat úgy csoportosítani, esetleg szelektálni, melyek a honvédő (törökellenes), a függetlenségi harcok katonatömegét a haza védelmében érdektelen és csak a saját elnyomója elleni harcban érdekelt harcosoknak ábrázolják. *Ez a marxista ideológiával, az igazságos háborúk követelte kommunista tételes morállal ellentétes.* Szabadjon csak példaként megemlítenünk, hogy ez a vita során esetenként a képtelenség számába menő torzulásra vezetett. Csak ezzel lehet magyarázni az olyan probléma felvetést, hogy a marxista hadtörténészek nacionalizmus elleni eszmei harcának egyik hiányossága: miért nem esett szó eddig hadtörténetírásunkban, hogy „a saját, ,honvédő' hadsereg katonái és hadműveletei is súlyos tehertételeket jelentettek a lakosságnak".[96] Vagy talán ez olyan feladata a hadtörténeti kutatásunknak, hogy a honvédő háborúk követelte személyi és anyagi áldozathozatalának morális normáját kritika alá kell vonni — a defetizmus javára?!

A háborúk az embereket a legnehezebb megrázkódtatásnak teszik ki. Ilyenkor, bármennyire is igazságos háborút viselnek, a katonák a fegyelmet (ön- és katonai fegyelmet), melyet a harcok sikeres megvívása megkövetel, könnyen megsértik, sőt fel is rúghatják. A XVI—XVIII. századi honvédő és függetlenségi harcok fennmaradt katonai szabályzatait differenciáltan kell kritika alá venni.

A Történelmi Szemlében megjelent „A 'Nép kurucság' ideológiája" című értékes tanulmány — véleményünk szerint — helyesen, árnyaltan elemzi azt az osztályharcos ellentétet, amely megvolt a fegyvert ragadó jobbágykatonák és a kiváltságaihoz ragaszkodó nemesség között.

Igaza van a szerzőnek, hogy a szegénylegényekből és jobbágyokból toborzódó katonaság általában nem a nemzet, hanem az ország, a haza tágabb fogalomkörében gondolkodott és számára elfogadhatatlan volt a feudális nemzet fogalma.

A tanulmány gazdag forráskutatás alapján mutat rá, hogy a fentiekben említett osztályellentét pregnánsan domborodott ki a harc alatt a jobbágykatonák és a nemesi vezetés között. Azzal nem tudunk egyet-

[96] *Borus József:* Hadtörténet és társadalomtörténet. TSz 1964. 2. sz. 487. o.

érteni, mikor a szerző — egyértelmű kritikai vizsgálódása alapján — e folyamat bizonyítékainak sorába iktatja a katonai szabályzatokat. „A kuruc hadseregben minden kijelentés, amely az ország törvényét, rendjét sértette, káromkodásnak számított — írja Várkonyi Ágnes. — Tudjuk, hogy Rákóczi ismételten kibocsátott rendeleteivel akart gátat emelni a nemesi tisztekre, elöljárókra szórt átkoktól is szikrázó durva katonabeszédnek. A büntetés fölöttébb szigorú volt, a káromkodáson ért visszaeső bűnös életével lakolt. Figyelemre méltó, hogy a tisztek és a közkatonák külön elbírálásban részesültek, s az évek során a tisztekre kiszabott büntetés enyhült, a közkatonáké viszont egyre szigorúbbá vált. Ebből arra is lehet következtetni, hogy nőtt elkeseredésük . . ."[97]

Ugyanebben a cikkében később ezt írja a szerző: „A Hadi Edictumok és Regulamentumok ugyancsak közvetítői, szétsugárzói a nemzeti ideológiának. A mindúntalanul szétoszló, fegyelmet nehezen viselő kuruchadsereget a fejedelem nem csupán úgy akarta az »ország törvényeihez« alkalmaztatni, hogy jó, egységes és korszerű hadi rendet próbált teremteni körükben, hanem arra törekedett, hogy a fegyverforgató katonaság elfogadja a szabadságharc nemzeti ideológiáját. »A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatait« elemző tanulmány különválasztja a hadsereg szervezésével foglalkozó szabályzatokat és azokat, amelyek a kuruc katona viselkedését, erkölcsi-politikai magatartását szabják meg."[98]

Szabadjon ellenérveinket felsorakoztatni anélkül, hogy a tanulmány egészének értékét és igazát kétségbevonnánk.

1. A háborúk viselésének egyik alapvető szükségessége a hadsereg katonáinak erkölcsi-politikai szilárdsága. Enélkül nem lehet a háborút győzelmesen megvívni. Az erkölcsi-politikai eszmét viszont a mindenkori uralkodó osztály szabja meg a maga osztályalapjáról. Igazságos háborút viszont viselhet a kizsákmányoló osztály — jelen esetben a nemesség is. Az általa megfogalmazott „nemzeti ideológia" az osztályharc szempontjából ellentétes, az igazságos háború szempontjából katonailag szükséges a szemben álló osztályok számára. S igazságos háború esetén az utóbbi átmenetileg elsődleges szerepet játszik. Az ez ellen való fellépés az elnyomott osztályok részéről retrográd. Ez azonban nem jelenthet egy olyan nézetet, amely szerint a függetlenségi harcok háttérbe szorítják az osztályharcot. Sőt ellenkezőleg: a függetlenségi harcok győzelme megtisztítja az utat az osztályharcok eredményes folytatása előtt.

Tehát a katonai szabályzatokat — igazságos háború esetén — az osztályellentétek tükrében egysíkúan bírálni annyit jelent, mint a háború megvívásának egyik sarkkövét: a hadsereg erkölcsi-politikai szilárdságát meggyengíteni.

2. A háborút eldöntő egyik tényező a hátország szilárdsága. Az államrendet tehát *minden eszközzel fent* kell tartani. A Rákóczi vezette igazságos háború esetében ezt az intézkedést csak a nemesség érdekében lévőnek, s a jobbágy közkatona elleni osztályelnyomásnak venni egysíkú álláspont, amely nem veszi figyelembe a katonai követelményeket.

3. A hadseregben ugyancsak minden eszközzel, még *halálbüntetéssel* is fenn kell tartani a fegyelmet. Rákóczi ilyen irányú rendeletei a hadseregben meglevő fegyelmezetlenségre utalnak. Tervtanulmányunk 653. oldalán éppen arra utalunk, hogy hadtörténetileg a Rákóczi szabadság-

[97] *R. Várkonyi Ágnes:* A „nép kurucság" ideológiája. TSz 1963. 1. sz. 51. o.
[98] Uo. 52. o.

harc egyik leglényegesebb kérdése, hogyan szerveződtek a felkelő csapatok reguláris hadsereggé. Ez a körülmény természetszerűleg magában hordta a szabadportyázásra beállított katonatömegeknél a fegyelmezettség elleni „lázadást" is.

4. A hadsereg belső természete megköveteli, hogy parancsnok és beosztott, tiszt és katona közt a felelősségre vonás nem történhet „demokratikus" alapon. A tiszt felelősségre vonása nem tartozik a katonára, nem is tudhat róla — kivéve az árulásért hozott ítéletet.

5. A tisztek tekintélyét a hadseregben a harc győzelmes megvívása érdekében minden eszközzel biztosítani kell. Éppen ezért Várkonyinak az a bállítása, mintha Rákóczi a „nemesi" tisztek érdekében hozta volna rendelkezéseit, a kérdés leegyszerűsítése. Egyébként Rákóczi hadseregében voltak nem nemes tisztek is és e rendelkezések ezek „érdekét" is szolgálták.

6. Végezetül szabadjon az analógia alapján az ekkori helyzetet előrevetíteni, például a történelem második világháborújának idejére.

Az amerikai imperialista katonai és politikai vezetés *igazságos háborút* vívott a fasizmus ellen.

Az amerikai hadsereg katonai szabályzatait az uralkodó osztály képviselői alkották meg. A második világháborúban például a négert megvető amerikai fehér tisztnek azt a jogát, hogy valamilyen, a fasiszták elleni harccselekményre adó parancsát megtagadó néger katonát (aki ezt a „fajüldözés miatti gyűlöletében" teszi) agyonlőjön, nem tarthatjuk az uralkodó osztályok érdekeit védő katonai rendelkezésnek, hanem jogos eljárásnak kell tekintenünk.

Természetesen a néptömegeket elnyomó osztályok által megalkotott katonai szabályzatoknak az osztályharc szempontjából történő elbírálása is egészen másképp áll igazságtalan háború esetén.

Hadtörténetírásunk feladata, hogy részletekre kiterjedve vizsgálja meg a társadalom, igazságos háborúk és a hadsereg relációjában az évek óta folyó vita kérdéskomplexusát. *A vizsgálódásnak olyan eredményt kell hoznia, hogy az történetszemléletünk nacionalista maradványait tüntesse el és erősítse a szocialista honvédelmi tudatot a helyes történetszemlélettel is.*

Az áttekintett problémákból tervtanulmányunk a programozás, a feladatok sorrendisége szempontjából a hadtörténetírásunk 1965—70 közötti tervfeladatában megoldásra a végvári harcok, Bethlen Gábor vezette függetlenségi harcok és II. Rákóczi szabadságharc történetét és hadművészettörténetét javasolja.

A többi kérdéskomplexus kutatása, feldolgozása a távlati terv feladata.

A XVIII—XIX. századra vonatkozó magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

Az utrechti békekötés (1713) után a Habsburgoknak le kellett mondaniuk a távoli tartományok és tengerentúli gyarmatok megszerzési törekvésekről. A kárpótlást Magyarországgal folytatott politikájukban keresték. Bécs olyan közigazgatási rendszert épített ki, és olyan gazdaságpolitikát folytatott hazánkban, hogy a kor gyarmatosítási kritériumait kimerítette. Ehhez a Habsburg-politikához a behódoló, a jobbágymozgalmaktól rettegő magyar rendek minden segítséget megadtak.

Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő határköve az 1715. évi 8. tc.

az állandó hadsereg felállításáról. A hadügy korszerű követelménye kétségtelenül az állandó hadsereg megteremtése volt. Ezt szükségessé tette a még hanyatlásában is eléggé erős török birodalom. Nem ezért esik kritika alá a magyar uralkodó osztályok bűnös magatartása, hanem azért, hogy ezzel a törvénnyel az önálló, állandó magyar hadseregről mondtak le. Vagyis az állami önállóság egyik fundamentumát rombolták szét.

A korszakkal foglalkozó polgári hadtörténetírás zömének a szemlélete a kor kritikája helyett: a „vitam et sanguinem..." osztálytartalmát elködösítő magyar katonai hősködés romanticizmusa volt.[99]

A polgári hadtörténészek témaválasztása is érzékelteti a fenti szemléletet. A megjelent munkáknak döntően nagyobb része az örökösödési és a hétéves háborúk történetével foglalkozott és csak a kisebbik része a törökellenes harcokkal. Marczali Henrik, Rédvai István hatására számos polgári hadtörténész a török elleni háborút mellékhadszíntérnek tekintette.[100]

Műfajilag — kevés kivételtől eltekintve — a munkák a háborúk katonai eseményeit ábrázolták anélkül, hogy hadművészettörténet szempontjából érdemleges következtetésre jutottak volna, bár a hadsereg szervezésére vonatkozólag vannak adataiban értékes feldolgozások.[101] A nemesi felkelésről is írt több hadtörténetíró, de ezt a már elavult hadszervezést nem vették bírálat alá.[102]

Marxista hadtörténetírásunk a korszak katonai problematikájával nem foglalkozott. Még „Az egyetemes és a magyar hadművészet története" c. összefoglaló munka is csak érintette ezt a korszakot, az 1809—10-es utolsó magyar nemesi felkelésről tett egy oldalas, inkább regisztráló megjegyzést.[103]

Tervtanulmányunkban *nem a végső megállapítások, hanem a vitára bocsátás igényével* vizsgáljuk meg a haditechnika szerepét az európai és így az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi fejlődésében. Eddigi kutatásaink alapján számos tény arra mutat, hogy az abszolútizmusnak, mint politikai formának gazdasági alapját igen nagymértékben fejlesztette és erősítette a haditechnika fejlődése.

A termelőerők fejlődése következtében a középkori zűrzavarból kibontakozó haditechnika a XVI—XVIII. században olyan hatalmas lépést

99 A számos tanulmányból és cikkből csak néhány jellegzetes munkát említünk meg. *Komáromy András:* Magyar insurgensek vitézsége az osztrák örökösödési háborúban. HK 1893.; *Illésy János:* A nádor huszárezred a hétéves háborúban. HK 1897.; *Huszár Imre:* A katonai Mária Terézia-rend. HK 1889.; *Sárói Szabó Lajos:* Hadik András altbgy. Berlinben. HK 1910.; *Illésy János:* a magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban. HK 1895.; *Király Pál:* Károly főherceg megmentése a magyar huszárok által Tarvisnál. HK 1889.

100 *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. (1711—1815.) Athenaeum, Budapest. 1898.; *Rédvay István:* Az 1736—1739. közötti török háborúk. HK 1934., HK 1935., HK 1938.

101 *Gömöry Gusztáv:* III. Károly seregének hadilétszáma és zsoldja. HK 1896; *Demkó Kálmán:* Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ban. HK 1913. Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye. A magyar lovasság regulamentuma 1772-ben. HK 1910—1916. 22. közlemény.

102 *Éble Gábor:* Az 1741-iki insurrectio szervezése. HK 1910. Uő.: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. HK 1897.; *Koncz József:* Az erdélyi nemesi felkelés. *Szilágyi István:* A máramarosmegyei 1774. évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítás. HK 1897. *Gömöry Gusztáv:* Az 1809. évi magyar nemesi fölkelés. HK 1884. *Kisfaludy Sándor* is írt hadtörténeti munkát az 1804—1810. évi nemesi fölkelésről József nádor megbízásából. *Kisfaludy Sándor* se mondta ki, hogy az insurrectio teljesen elvesztette katonai értékét. Munkájának címe: „Freymüthige Adels von ungarn im Jahre 1804 und 1810." Budapest, 1931.

103 Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1959. I/2. köt. idevágó fejezete.

tett, amely erősen hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság egy része iparral és kereskedelemmel foglalkozzon, mégpedig döntő mértékben a fegyvertgyártó iparral és fegyvert forgalomba hozó kereskedelemmel. Szükségessé vált, hogy ezt az ipart, kereskedelmet űző, jogilag még parasztokat egy centralizált hatalom védje a termelés folyamatossága érdekében.

Miként Franciaországban, az európai abszolutizmus klasszikus hazájában, így Ausztriában is az abszolutizmussal közel egy időben alakult ki az egységes piac — kölcsönhatásként. Ezt igazolják az alábbi tények. E tényeket csak Franciaország és Ausztria viszonylatában tekintjük át, de azt hisszük, ez érvényes analóg módon a többi európai abszolútisztikus államokra is.

VIII. Károly francia király annyira mozgathatóvá tetette ágyúit, hogy nemcsak magukkal vihették a harcmezőre, hanem az *ütközet alatt* meg is változtathatták állásukat és az ágyúk követhették a csapatokat mozgásukban. Ily módon VIII. Károly hozta létre a tábori tüzérséget.

A marignanói csatában I. Ferenc király e tüzérség hatásos tüze és mozgékonysága következtében győzte le a svájci lándzsásokat. A tüzérség gyors átcsoportosítással a harc közben oldalállásukból tizedelte meg a svájciak hadrendjét. I. Ferenc tábori tüzérsége már jelentős számú tábori ágyúból állt. Az adatok azt mutatják, hogy I. Ferenc király idejében Franciaországban már 316 olyan paraszti kézműiparos család gyártott tábori ágyúkat, melyekből egyrészt a király a hadsereg számára vásárolt, másrészt az uralkodó kötelezte a nemeseket, hogy a parasztoktól beszedett adóknak egy részéből ilyen tábori ágyúkat vásároljanak. Franciaországban ez idő tájt a tábori ágyúk kereskedelme egységes piacot jelentett.

A tüzérség területén a franciák továbbra is megtartották az elért fölényüket. Meghosszabbították a tábori ágyúk csövét és így a találat valószínűségét növelték. IV. Henrik francia király idejében pedig bevezették a kartácsot.

A haditechnika további fejlődésének következtében a XVII. században a „hadiiparral" és a hadiipari cikkel kereskedő *jobbágycsaládok* száma 316-ról felugrott Franciaországban 627-re. A jobbágycsaládok gyártmányaikat a királynak adták el, vagy pedig azoknak a nemeseknek, akiknek kötelességük volt reguláris csapatokat a király rendelkezésére bocsátani.

Hasonló adatokat találunk ebben a vonatkozásban Ausztriában is. Az 1750-es években Ausztriában 198 fegyvergyártással foglalkozó jobbágycsaládot találunk (a már eddig is iparral foglalkozó polgárokon kívül) a korabeli összeírásokban. Ennek okát is, véleményünk szerint, a haditechnika fejlődésében találhatjuk meg.

A XVII. század végére és a XVIII. század elejére, a szurony használatának általános meghonosodásával, a gyalogság fegyverei közül eltűntek a lándzsák és a pajzsok, mint védőfegyverzet. A szuronyt 1640 táján Franciaországban találták fel. Az osztrákok alkalmazták először a szuronyt egész gyalogságuk részére, utána pedig a poroszok. A szurony gyártása bonyolultabb munkát igényelt, mint a lándzsa előállítása. Így érthetővé válik, hogy a *XVIII. század derekán már Ausztriában is kialakult a fegyvergyártás részére az egységes piac, amely a párhuzamosan kialakult centralisztikus hatalmat szolgálta, éppen azért, hogy erős, ütőképes hadsereget tudjanak létrehozni.*

A kovás gyújtószerkezetet, amelyet Franciaországban találtak fel,

ugyancsak 1640 körül, 1700-ra fokozatosan szintén bevezették a legtöbb hadseregben. Ez lényegesen megrövidítette a töltés folyamatát és jobban megvédte a lőport a serpenyőben az esőtől. Ez a haditechnikai fejlődés is fejlesztette a hadi kézműipart és az országot átfogó piacot.

Nem érdektelen az a tény sem, hogy a haditechnikai újításokat bevezették valamennyi olyan államban, ahol az abszolútizmus rendszere uralkodott. A feudális jogokhoz és az ebből származó insurrectióhoz ragaszkodó magyar rendek megakadályozták, hogy a kor új haditechnikájának gyártásával a parasztok foglalkozzanak.

Mind Ausztriában, mind Franciaországban és Poroszországban az új fegyvereket a hadiiparral foglalkozó parasztcsaládok gyártották és foglalkoztak ezek eladásával. Ahol pedig már kialakult polgárság volt, ott maga a polgárság gyártotta ezeket és kereskedett velük.

Tehát az eddigi adatokon nyugvó hadtörténészi megfigyelésünket további kutatással kell szélesíteni s még jobban megalapozni.

Katonai oldalról ki kell egészítenünk az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjainak problematikáját s *ezzel összefüggésben* az akkori magyar társadalom és gazdaság történetét ugyancsak a hadtörténeti *szemlélet alapjáról is.*

A reformkor, de különösen az 1848—49-es forradalom és szabadságharc katonai történetének gazdag polgári hadtörténeti irodalma van. De még ennél is nagyobb arányú, részletekbe hatoló marxista hadtörténészi tevékenység bontakozott ki a 48-as forradalom centenáriumának és Kossuth születésének 150. évfordulója alkalmából.

A marxista történészek, hadtörténészek feldolgozó munkájukat megkönnyítették, pontos iránytűjük volt, Révai József korábbi, úttörő értékű tanulmányai, amelyek az 1848—49-es forradalom és szabadságharcnak alapvető jellegét, osztálytartalmát, sőt számos katonai kérdését is marxista módon világították meg.

Horváth Mihály az emigrációban dolgozta fel elsőnek a 48-as forradalom és szabadságharc történetét.[104] A magyar történettudománynak ez a kiváló alakja — annak ellenére, hogy az emigrációban kevés forrásanyag állt rendelkezésére — rendkívül részletesen s pontosan dolgozta fel nemzeti történetünknek ezt a hősi küzdelmes korát. Éppen ezzel mutatta meg Horváth Mihály, a politikus és történész éles megfigyelő, regisztráló képességét, koncepciózitását, mert az elegendő levéltári anyag hiányában is kötetei nem a résztvevő szubjektív memoárjai, hanem tudományos munkái lettek.

Horváth Mihály könyvétől eltekintve a polgári és az ellenforradalmi történeti — hadtörténeti irodalom a korszakról a különböző aktuális politikai szempontok alapján meghamisított képet adott. E folyamatnak kettős oka volt:

1. A 48—49-i magyar kormányok és a hadsereg hivatalos iratanyagai 1849-ben a bécsi kormány kezére jutottak. Az osztrák kancellária rendelete értelmében mind a saját egykori központi hatóságainak iratait, mind a magyar iratanyagot, csapatanyagot zárlat alatt tartották és nem engedték kutatni. Az 1918 előtti munkák magyar szerzői a személyes emlékiratok egymásnak ellentmondó adatait tudták csak használni.

2. A dualista rendszerben alakult ki a 48-as szabadságharc kutatását

[104] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848—1849-ben. Genf, Putzy Ny. 1865. 3 köt.

és feldolgozását meghatározó, bár tendenciában változó napi politikai szemlélet.

A kiegyezés után az ellenzékieskedés szerepét játszó, a közhangulatot erősen befolyása alatt tartó liberális, nacionalista nemesség pártja, a 48-as párt, Kossuth személye köré minél nagyobb glóriát akart vonni és Görgey áruló szerepét hangsúlyozta.[105] Ami Görgey személyét illeti, igaza volt a 48-as pártnak, csak éppen álláspontját nem tudta tudományosan — az említett ok miatt — bizonyítani. Ezért az e párt plattformján álló hadtörténészek például a 48-as szabadságharc katonai értékelésében képtelen következtetésekkel is akarták bizonyítani Görgey áruló szerepét.

Ugyanakkor a 67-es kiegyezési politkát helyeselve a „Budapesti Szemle", Gyulai Pállal az élen, hasonló módszerrel védte Görgeyt és kritizálta Kossuthot levéltári bizonyítékok nélkül.[106]

Ez a Kossuth—Görgey vita lett az elvi szempont az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatásában és feldolgozásában a polgári és az ellenforradalmi hadtörténészeknél.

Mikor 1918 után a bécsi levéltárakban felszabadultak ezek az iratok a zárlat alól és a 48—49-es magyar hatóságok iratanyaga nagymértékben visszakerült Budapestre, megindult a levéltári kutatás. A forrásanyagokat azonban az uralkodó osztályok pillanatnyi politikai érdekéhez szükséges aspektusból szelektálták vagy csoportosították a Kossuth—Görgey vita ürügyén.

Az ellenforradalmi korszak hadtörténetírói, Gyalókay Jenővel az élen, Görgey Arthur személyének glorifikálásán munkálkodtak, éppen annak forradalomellenes aspektusa miatt.[107]

A hamis eszmei állásfoglaláson kívül, mit eredményezett a polgári hadtörténetírásnak ez a módszere a 48—49-es szabadságharc történetének feldolgozásában?

1. Teljesen elhanyagolták a hadügy szervezésének kutatásában a nemzetőrség kérdését. A Kossuth—Görgey vitában az utóbbi helytelen állásfoglalását úgy értékelték, mintha ő a korszerű katonai elmélet alapján állott volna. Pedig az akkori angol és svájci miliciarendszer a gyakorlatban is bizonyította Kossuth állásfoglalásának helyességét; nem beszélve az 1848-as európai forradalmak e téren nyújtott tapasztalatairól.

2. A tavaszi ellentámadás hadászati célkitűzésének és irányának kritikáját mellőzték. A politikai vezetés céljainak és a magyar hadsereg hadászati célkitűzésének összhang hiányát nem elemezték differenciáltan. Sőt Görgey hadászati elgondolását a tényeken alapuló hadtörténészi elemzés hiánya miatt kategórikus imperativus formájában helytállónak nyilvánították.

105 Ilyen tendenciájú munka volt pl. *Hentaller Lajos* (48-as párti képviselő): Görgey, mint politikus. Budapest. 1889. — de levéltári kutatást nélkülözött munkája.

106 Pl.: *Zimándy Ignác:* Kossuth Lajos a világtörténelem ítélőszéke előtt. Szent Gellért Ny. Budapest, 1896.

107 *Szekfű Gyula* a hadtörténészeknek ezt a munkáját rendkívül nagyra értékelte. Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. Egyetemi Ny. Budapest. 1936. V. köt. 631—632. o. Jogosan vetette fel *Borus József*, hogy „Szekfű . . . — jellemző módon — a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetét egyetlen, mindössze 50 oldalnyi terjedelmű fejezetbe sűríti bele, s a „Negyvennyolctól hatvanhétig" című rész I. fejezeteként tárgyalja. (*Borus József:* 1849. hadtörténeti irodalmának néhány kérdése. HK 1955. 3—4. szám. o.)

3. A fővezérség és a magasabbegységek vezetésének összehangoltsága csak felületesen, a felszíni jelenségek alapján került kritikai ábrázolásra.

4. Mellőzte a polgári hadtörténetírás a hadigazdálkodás alapos, sokrétű kutatását.

5. Az egyes hadműveletek történetének sokoldalú forráskutatáson alapuló ábrázolása; a hadműveletekben a katonatömegek szerepének analizálása hiányzott.

Az e korszakra vonatkozó polgári hadtörténetírás historiográfiai kritikáját Borus József megadta a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányában, majd a kandidátusi disszertációjában,[108] így erre nem térünk ki.

A marxista hadtörténetírásnak a 48—49-es szabadságharc története az egyik olyan területe, ahol a számos részletkutatáson alapuló összképet a legjobban megrajzolta.

Erre az ösztönző már Révai Józsefnél is,[109] de valamennyi marxista hadtörténésznél Marxnak és Engelsnek az az írói tevékenysége volt, amellyel a magyar forradalommal és szabadságharccal foglalkoztak. A marxizmus két megteremtője Kölnben megjelent lapjukban, a „Neue Reinische Zeitung"-ban a magyar forradalomról, annak kezdetétől fogva, részletesen írtak.

Marx és Engels a forradalom bukását követő években is foglalkoztak az egymásközti levelezésükben annak eseményeivel és szereplőivel. Engels könyvet akart írni a magyar hadjárat történetéről.[110] Tervét sajnos nem váltotta valóra.

Az 1848—49-es szabadságharc katonai történetéről gazdag forráskutatásokon alapuló, részleteket feltáró tanulmányok, monográfiák jelentek meg az utóbbi 16—18 évben. Ezek a hadtörténelmi feldolgozások feltárták a társadalom és hadsereg, forradalom belső osztályerőinek és a hadseregnek, a hadműveleteknek a kölcsönhatását. Különösen az utóbbi néhány évben megindult a marxista kutatás és feltárás a hadigazdálkodás kérdéséről is.

Több cikk, tanulmány elemezte a 48-as szabadságharc hadművészetének történetét.[111]

Marxista történet- és hadtörténetírásunknak e területen elért, a kérdéskomplexusokat tisztázott eredménye nem volt azonban probléma mentes. Joggal állapította meg Pach Zsigmond Pál, hogy „a személyi kultusz hatása, a nacionalista beütések — kivált a Kossuth-évfordulóval kapcsolatban, így a Kossuth-emlékkönyv egyik-másik tanulmányában is

108 *Borus József:* i. m. HK 1955. és „A tavaszi ellentámadás 1849-ben" kandidátusi disszertáció historiográfiai része.

109 „Marx és az 1848-as magyar forradalom" című, 1933-ban, illetve 1940-ben írt tanulmánya.

110 *Marx—Engels:* Briefwechsel. Dietz Verl. Berlin, 1950. Bd. 2. S. 46.

111 A gazdag irodalomból csak néhány fontosabbat említünk meg: *Mérei Gyula:* Magyar iparfejlődés 1790—1848. M. Tört. Társ. Budapest, 1951. *Kovács Endre:* Bem József. Hadtört. Int. — MTA Tört. Tud. I. Budapest, 1954; *Márkus László:* Guyon Richard. Művelt Nép, Budapest, 1955; *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. HK 1955. Uő.: Honvédtoborzás 1848-ban. HK 1965; *Varga János:* Népfelkelő és gerilla harcok Jellasics ellen 1848 őszén. Hadtört. Ievéltár. Tört. Társ. Budapest, 1953; *Borus József:* A tavaszi ellentámadás 1849-ben. Kandidátusi disszertáció; *Bartha István:* Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955; *Kovács Endre:* A magyar—délszláv megegyezés ügye 1849 tavaszán. HK 1956.; *Spira György:* A honvédsereg stratégiai ellentámadása 1849 tavaszán. HK 1956.; *Berkó István:* Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/2. köt. idevágó fejezetei, melyeket G. Balázs József írt.

— történetírói gyakorlatunkat olyan irányhoz vitték, amely a liberális nacionalista nemesség legjobb képviselőinek, elsősorban Kossuth személyének idealizálásához vezetett: politikai és katonai tevékenységének egyes mozzanatait nem egyszer mértéktelenül kiemelték, erőszakoltan aktualizálták, sőt egyenesen a személyi kultusz politikájának alátámasztására, a régi pártvezetés bizonyos rendszabályainak történeti igazolására magyarázták."[112] Marxista történet- és hadtörténetírásunk ma már megszabadult az ilyen torzulásoktól.

Az utóbbi években megélénkült a kutatás a dualizmus kora történetének néhány kérdéséről.

Egyik fontos kérdés a magyar uralkodó osztályok 1867 utáni burzsoá nacionalizmusának sokoldalú feltárása.

E probléma-komplexus megoldása lehetetlen az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének kutatása nélkül.

A polgári hadtörténeti irodalom e kérdést részben a „kuruc függetlenségi", részben a „67-es labanc" aspektusból ábrázolta.[113]

Marxista hadtörténetírásunknak széles forráskutatásokon nyugvó, sokoldalúan árnyalt ábrázolással kell e problémát feldolgoznia.

Hadtörténetírásunk feladata, hogy az eddigi kutatási és feldogozási eredményeket felhasználva, a távlati tervben, 1970 után elkészítsen egy átfogó szintézist az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetéről és hadművészettörténetéről. Ugyancsak a távlati feladatok közé sorolhatjuk az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének feldolgozását is.

(Folytatása a következő számban.)

112 *Pach Zsigmond Pál:* Marxista történetírásunk fejlődésének problémái. Sz 1964. 5—6. sz. 1035. o.

113 Vö.: A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. 1868—1898. Budapest, 1899.; *Berkó István:* A magyar királyi honvédség története — 1868—1918. Hadtört. Levéltár, Budapest. 1922.

ÁTTEKINTÉS A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK HADTÖRTÉNETI IRODALMÁRÓL

Tóth Sándor

Hazánk felszabadulása óta jelentősen előrehaladt a népünk sorsára döntően kiható 1944/45. évi magyarországi hadműveletek hadtörténeti feldolgozása. Bár a források feltárását és részletes tudományos elemzését hosszú ideig megnehezítette a 2. és 3. Ukrán Front iratanyagának hozzáférhetetlensége, az utóbbi években értékes alkotásokkal gyarapodott a témával foglalkozó marxista hadtörténeti irodalom. A személyi kultusz felszámolása eredményeként mód nyílt a szovjet levéltári források felhasználására, s az időközben kiadott okmánygyűjtemények, csapattörténetek és memoárok is a kutatók rendelkezésére állnak. Jelen áttekintésben számba vesszük a hazánk felszabadításának katonai történetével foglalkozó magyar hadtörténeti irodalom termékeit, a téma szovjet, román és bolgár feldolgozásait, a forrásként felhasználható fontosabb nyugatnémet kiadványokat, valamint a nyugati magyar emigráció anyagait.

Magyarországon a téma kutatói kezdetben kizárólag a Szovinformbüro hadijelentéseire, a haditudósítók írásaira, a „sztálini tíz csapás" koncepciójának jegyében fogant rövid összefoglalásokra és hadászati értékelésekre támaszkodhattak. Az ezekre a sajtótermékekre épült különböző feldolgozásokban csupán az eseménytörténeti váz rekonstruálása, a hadműveletek periodizálása, néhány alapvető összefüggés feltárása és bizonyos fegyvernemi-harcászati sajátosságok bemutatása vált lehetővé. Az első méltató, értékelő írások a Honvéd[1] és Katonai Figyelő[2] című folyóiratokban jelentek meg. E cikkek szerzői egy-egy részhadművelet célját és jelentőségét, illetve az összhadművelet tervét és szerepét magyarázzák.

Felszabadulásunk 10. évfordulóján a központi és megyei lapok és folyóiratok hasábjain több olyan írás látott napvilágot, amely különböző epizódokat, helyi adatokat tár fel a harcok történetéből, illetve kísérletet tesz azok kronológikus ismertetésére.[3] E több-kevesebb sikerrel járó

[1] *Sólyom László:* Budapest felszabadításához vezető hadműveletek és az ostrom. Honvéd, 1947. 2. sz.; *Szücs Miklós:* A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarországon. Honvéd, 1950. 4. sz.

[2] *Szücs Miklós:* Magyarország felszabadításának sztálini terve. Katonai Figyelő (továbbiakban — KF) 1950. 1. sz.; *Varga Tibor:* Hadműveletek Budapest körülzárásáig. KF 1950. 1. sz.; *Kána Lőrinc:* Budapest körülzárása és felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Kalicza László:* Magyarország felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Zsilniszki Sándor:* Magyarország felszabadítása. KF 1951. 3. sz.

[3] Ezek kitűnően használhatók és részletes bibliográfiáját adja: Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1955. Szerkesztette *Tiszay Andor.*

kezdeményezések legfőbb erénye a szovjet nép és hadserege iránti szeretet, megbecsülés elmélyítésére irányuló törekvés. Ebben az időben néhány szerző már alaposabb katonai-szakmai értékelésre is vállalkozott. Így például Csémi Károly a szovjet páncélos és gépesített csapatok alkalmazását jellemezte.[4] Bár a rendelkezésére álló források nem tették lehetővé, hogy mondanivalóját adatokkal kellően alátámassza, értékelései alapjában helyesek. Trepper Iván tanulmánya[5] azt a jelentős szerepet mutatja be, melyet a különböző fajta tüzérség töltött be a páncélelhárító védelemben a dunántúli hadműveletek során. Zentai Gyula eseménytörténetileg vázolja a hadműveleteket, illetve érzékelteti a budapesti utcai harcok sajátosságait.[6] 1955-ben jelent meg a számos cikkén kívül két tanulmány jellegű írása és egy népszerű összefoglalója a jelen áttekintés szerzőjének is.[7]

Az eddig számbavett különböző feldolgozások közös jellemzője a túlságosan átfogó módon való tárgyalás, az adatokkal alátámasztott elemzés és értékelés szűkkörűsége. Szerzőik általában népszerűsítő, ismeretterjesztő célt tűztek maguk elé. A munkák nem mentesek a személyi kultusz hatásától — helyenként idealizálják a történteket.

Magyar szerzők számára csupán az utóbbi években vált lehetővé, hogy elsődleges források felhasználásával kezdjék meg a téma tudományos feldolgozását. Mindenekelőtt Ölvedi Ignác tanulmányait említjük meg. A szerző a tiszántúli harcok 1944. október 12-től 27-ig terjedő szakaszát két részben tárgyalja.[8] A szovjet hadműveleti iratok és a fontosabb könyvészeti anyagok felhasználásával elsőként végzi el a téma hadművészettörténeti feldolgozását. Számos új megállapítást tesz és tudományos szakszerűséggel értékeli a debreceni hadműveletek végrehajtását. Egy másik tanulmányában[9] az ország felszabadulását közvetlenül megelőző katonapolitikai helyzetet elemzi és figyelemre méltó következtetésekkel járul hozzá a problémák tisztázásához .

Gazdagítják ismereteinket Borus József kutatásai is, aki a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként használja fel a német könyvészeti források adatait és megállapításait. Egyik tanulmányában ezekkel vitatkozva, személyes élményeivel és helyszíni kutatásaival kiegészítve vázolja fel a Szolnok megyei harcok jelentősebb mozzanatait.[10] Emellett

4 *Csémi Károly:* A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 3—4. sz.

5 *Trepper Iván:* A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a szovjet hadsereg balatoni hadműveletében. HK 1955. 1. sz.

6 *Zentai Gyula:* A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért. HK 1954. 1. sz.; Uő.: Budapest felszabadítása. HK. 1955. 1. sz.

7 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Szikra, Budapest, 1955.; Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.: Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon: Felszabadult hazánk. Katonai Kiadó, Budapest 1955.

8 *Ölvedi Ignác:* Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában. HK 1965. 1. sz.; Uő.: Harccselekmények Debrecen felszabadítása után. HK 1965. 2. sz. Mindkét tanulmány részlet „A Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi disszertációból, amelyet a szerző 1965. májusában védett meg.

9 *Ölvedi Ignác:* A iasi—kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. HK 1964. 3. sz. Eredetileg hozzászólásnak készült és 1964. május 27-én hangzott el a szolnoki történész vándorgyűlésen.

10 *Borus József:* Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban. Jászkunság, 1961. 3—4. sz. Ugyanezen folyóirat 1962. évi 4. számában jelent meg *Kormos László:* Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci esemé-

arra is kísérletet tesz, hogy a német források alapján megmutassa a magyarországi hadműveletek helyét a második világháború történetében.[11] Ebben több kutatandó problémára hívja fel a figyelmet és eddig ismeretlen adatokat közöl. Értékelései alapjában helyesek — bár megfogalmazása némely esetben túlzó, illetve leegyszerűsítő.[12]

Több kísérlet történt a felszabadulás helytörténetének rekonstruálására is. A katonai kérdésekkel foglalkozók közül Vörös Márton[13] és Nagy József[14] munkája emelkedik ki. Figyelmet érdemel még az a legutóbb megjelent néhány cikk, amely a szovjet csapatok hadművészetét vizsgálja.[15] Ezek hasznos szempontokat adnak a felszabadulás még elvégzendő hadművészettörténeti feldolgozásához.

Bár a román és bolgár csapatok magyarországi harcainak kutatása később kezdődött, a munka már befejeződött, ily módon a feladat lényegében megoldottnak tekinthető. Csatári Dániel tanulmánya után,[16] amely a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként foglalja össze a román csapatok harcait, elkészült és kiadásra vár dr. Csima János monográfiája.[17] A bolgár csapatok részvételével Godó Ágnes foglalkozik részletesen.[18] Mindkét munka korabeli hadműveleti iratok, könyvészeti források, valamint széles körű, helyi kutatás során feltárt anyag alapján készült, s a harccselekmények mellett konkrétumok tükrében mutatja be a román, bolgár katonák és a magyar lakosság bensőséges kapcsolatát.

Az eddig felsorolt munkákon kívül a 20. évfordulón megjelent a felszabadító harcok első, részletes, eredeti források felhasználásával készült hadtörténeti monográfiája is.[19]

nyekhez című cikke, mely helyi kutatás alapján készült. E két feldolgozás együttesen már viszonylag részletes, jól rekonstruált történetét adja a megye felszabadításának.

11 Erről tartott előadást 1964. május 27-én a szolnoki történész vándorgyűlésen. Anyaga megjelent a HK 1964. 3. számában.

12 Így például túlzásnak tűnik az a megállapítás, hogy az eddigi munkák hungarocentrikusan tárgyalják a német csatlósság kérdését. Itt csupán utalni kívánunk arra, hogy *Nemes Dezső, Berend T. Iván, Ránki György* és *Korom Mihály* már korábban is vizsgálták, mit jelentett Magyarországnak csatlósként való megtartása a fasiszta Németország számára. Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a probléma teljesen feltárt és tisztázott, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a kutatók helyes álláspontról közelítették meg a témát. *Borus József* véleménye szerint október 15-én a kiugrási kísérlet már csak a németek túlereje miatt sem sikerülhetett. Ezzel leegyszerűsíti a kérdést, mert csupán az egyik oldalát mutatja meg a problémának és akaratlanul csökkenti a horthysta klikk felelősségét. Elhomályosítja ugyanis azt a körülményt, hogy a német túlerő október 15-én kizárólag azért érvényesülhetett oly szabadon, mert az uralkodó körök nem használták ki a rendelkezésükre álló lehetőségeket. A kiugrási kísérlet sikertelenségét Horthyék önmaguk idézték elő tétovázásukkal és bűnös könnyelműségükkel, melynek következtében a németek időt nyertek a puccs előkészítésére, a magyar fegyveres erő pedig nem fordult a megszállók és nyilas kiszolgálóik ellen.

13 *Vörös Márton:* Az 1944. évi baranyai felszabadító harcok. Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. Pécs, 1961.

14 *Nagy József:* Heves megye felszabadulása. Részlet a szerző kandidátusi disszertációjából. Kézirat.

15 Lásd a Honvédelem 1965. 1. és 3. számaiban *Száva Péter, Szabó József* és *Szanati József* írásait.

16 *Csatári Dániel:* Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban. HK 1958. 1—2. sz.

17 *Dr. Csima János:* A román csapatok részvétele Magyarország felszabadításában. Kézirat. Ennek egy része — A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban — megjelent a HK 1965. 1. számában.

18 *Godó Ágnes:* A Drávától a Muráig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. Egy részlete megjelent a HK 1965. 1. számában.

19 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965.

A téma magyar nyelvű irodalmát néhány szovjet, román és bolgár szerzőnek fordításban megjelent munkája is gazdagítja. Ezek közül elsőként a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelent gyűjteményt[20] említjük meg. Ebben a kötetben láttak először napvilágot Magyarországon olyan feldolgozások, amelyek hadműveleti iratok alapján, tudományos igénnyel és katonai szakszerűséggel nyúlnak a témához. Kiemelkedően jól sikerült Malahov ezredesnek a dunántúli hadműveletekkel foglalkozó tanulmánya,[21] melynek szerkezeti felépítése, tárgyalásmódja, elemzései és szakszerű értékelései példaként állhatnak a hadtörténet művelői előtt. Malahov a harccselekményeket reálisan ábrázolja, leírásai világosak, olvasmányosak a nem szakemberek számára is. Adatai pontosak és megbízhatóak, bár néhány esetben felfelé vagy lefelé kerekít. Hasonló erények jellemzik Ribin vezérőrnagy és Ogarjev ezredes kitűnő szaktanulmányát is.[22] E gazdag tényanyagra alapozó, kritikusan elemző feldolgozás jelentős segítséget nyújt Heves megye felszabadulásának megismeréséhez is. A tanulmányok értékét jelentősen növelik a pontos és részletes hadműveleti vázlatok. A következő két részlet egy bolgár[23] és egy román[24] munkából való, Botev a 31. bolgár gyalogezred dunántúli harcait írja le színes, olvasmányos módon, részletes adatokkal. A román szerzői kollektíva viszonylag részletesen tárgyalja az 1. és 4. Román Hadsereg magyarországi harctevékenységét, ám sok kérdést homályban hogy és a leírások esetenként nem eléggé világosak. Román és bolgár szerzők tollából magyar fordításban megjelent még néhány rövid tanulmány is, amelyet még teljesebbé teszik a képet.[25]

A téma magyar nyelven is megjelent szovjet feldolgozásai között a legjelentősebb a második világháború történetét tárgyaló sorozat 4. és 5. kötetének egy-egy fejezetét magában foglaló kiadvány.[26] A szerzői kollektíva a legfontosabb eredeti források: főparancsnoksági direktívák, front-, hadsereg- és hadtestparancsnoki parancsok, harc- és politikai jelentések, zsákmányolt hadműveleti iratok, valamint a nyugati hadtörténeti irodalom jelentősebb termékeinek és a magyarországi kutatások eddigi eredményeinek felhasználásával dolgozza fel a fél esztendeig tartó harcok történetét. A hadműveleteket az általános hadászati helyzettel összefüggésben tárgyalja és megmutatja azok helyét a háború egészében.

A kötet első része a hadműveletek kezdetétől Budapest felszabadí-

20 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960.

21 Orosz nyelvű eredetije; Ot Balatona do Venü. Voenizdat, Moszkva, 1959.

22 *Ribin-Ogarjev:* Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944. novemberében, Egertől 50 km-re délkeletre.

23 *N. Botev:* Szilisztriaiak a Nagy Honvédő Háborúban. A szerző a szilisztriai 31. gyalogezred parancsnokaként az 1. Bolgár Hadsereg kötelékében harcolt a szovjet csapatok oldalán Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria területén.

24 Románia részvétele a hitleristák elleni háborúban. Románul Contributia Romuniel la Razboiul Antihitlerist. Editura Militara, Bucuresti, 1958. E munka, bár hadműveleti iratok alapján készült, nem mentes a szépítésektől és nem érzékelteti, milyen erős befolyása volt a reakciónak a hadseregben.

25 *Gh. Nitu:* A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban. HK 1955. 1. sz.; *J. Teclu:* Együttes harcban a szovjet hadsereggel. HK 1963. 1. sz.; *G. Ruszcsev—V. Jamacskov:* A Dráva menti harcok 1945. március 6—19. HK 1955. 1. sz.; *A. Karasztojanov:* Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. HK 1963. 1. sz.

26 A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. A kötetről dr. Mucs Sándor írt rövid ismertetőt a HK 1965. 2. számában.

táséig tárgyalja az eseményeket. A hadtörténeti irodalomban korábban elterjedt és egymásnak ellentmondó adatokkal szemben, a szerzők dokumentumok alapján tisztázzák az arcvonal déli szárnyán szemben álló felek erőviszonyait. Mint igen fontos sajátosságot emelik ki: a szovjet főparancsnokság és a 2. Ukrán Front parancsnoksága a magyarországi hadműveletet a megelőző hadművelet közben készítette elő. Első ízben találkozunk azzal a megállapítással is, hogy a hadműveletet eredetileg október 3-án tervezték megindítani, s az összpontosítás befejezetlensége miatt kellett az időpontot október 6-ra halasztani. A debreceni hadművelet lényeges, meghatározó mozzanatai erőteljes vonásokkal kiemeltek és szakszerűen pontosak. A szerzők híven ábrázolják a nehézségeket, nem hallgatják el az időleges kudarcokat sem. Nem mutatnak azonban rá eléggé Plijev tábornok lovas-gépesített csoportjának jelentős szerepére, nem érzékeltetik megfelelően a bonyolult viszonyok között végrehajtott manővereit. Nem szólnak arról sem, hogy a Plijev-csoport 6. gárda lovas hadteste 10 napon át bekerítésben harcolt Debrecentől délnyugatra. A hadművelet befejező szakaszának elemzéséből is kimaradt annak értékelése, hogy a Nyíregyháza körzetében mért ellencsapással, valamint a 4. Ukrán Front támadásának késedelmes kibontakozása miatt a „Dél" hadseregcsoport főerői — jelentős veszteségek árán — elkerülték a bekerítést és vissza tudtak vonulni a Tisza mögé. Teljesen hiányzik annak a nagyarányú erőfeszítésnek a dokumentálása is, amelyet a hadseregek politikai és pártszervei tettek a magyar katonák valóságra ébresztése és a németek oldaláról való leválasztása érdekében.

A debreceni hadművelet viszonylag rövid felvázolásával szemben jelentőségének megfelelő helyet kap a budapesti hadművelet. A szerzők kritikusan elemzik a hadművelet problémáit és meghatározzák elhúzódásának okait. Nem szólnak azonban arról, hogy a főparancsnokság sem teljesen reálisan értékelte az 1944 október végi helyzetet, amikor Budapestnek gyors, menetből való elfoglalását tűzte feladatul egy összfegyvernemi hadsereg és két gépesített hadtest elé. Egyrészt lebecsülte az ellenség manőverezési lehetőségeit, s nem számolt azzal, hogy rövid idő alatt csapatokat tud átcsoportosítani a budapesti irány lezárására. Másrészt túlbecsülte az akkor már két és fél hónapja szakadatlanul támadó csapatai teljesítőképességét. Mint azt az események bizonyítják, az adott helyzetben a főváros elfoglalása viszonylag kis erőkkel mért frontális csapással nem volt reális követelmény.

A szerzők helyesen mutatják meg az összefüggést a budapesti hadművelet befejező szakasza és az 1945. január 12-én megkezdődött szovjet általános támadás között. A német főparancsnokság a Budapest—Bécs—Graz hadászati háromszög minél hosszabb ideig való tartása érdekében a „Dél" hadseregcsoportot 37 hadosztállyal erősítette meg az 1944 október közepe és 1945 február közepe közötti időben. E jelentős erő lelassította ugyan a 2. és 3. Ukrán Front támadását, sőt védelembe is kényszerítette, ám mindezt csupán a fő hadászati irányban tevékenykedő csoportosításának meggyengítése árán érhette el. Ily módon a 2. és 3. Ukrán Front jelentős ellenséges erő lekötésével nagyban hozzájárult a Varsó—Berlin irányában támadó szovjet csapatok hadműveletének sikeréhez.

A kötet második része a hazánk felszabadítását befejező hadműveleteket tárgyalja. Jól érzékelteti az 1945. március 6-án megindult német ellentámadás veszélyességét, a kialakult helyzet bonyolultságát és a kedvezőtlen körülmények között védő szovjet—bolgár csapatok teljesítményének nagyságát. A bécsi támadó hadművelet dunántúli szakasza

kissé szűk helyet kap. Véleményünk szerint a szerzők az egyoldalúság hibájába esnek a 6. SS páncélos hadsereg bekerítésének meghiúsulásával kapcsolatos elemzésben. Kizárólag az elkövetett vezetési hibákat hangsúlyozzák és meg sem említik, hogy a szovjet gyorsan mozgó magasabbegységek olyan feladatot oldottak meg az ellenség védelmének áttörésével, amilyenre hasonló körülmények között a német parancsnokság vállalkozni sem mert. Egészében azonban a szerzői kollektíva értékes munkát végzett. Elsőként adja eredeti forrásokon alapuló időtálló rajzát, elemzését és megalapozott kritikai értékelését az eseményeknek. Legsikerültebb a budapesti hadművelet ábrázolása, mely a kötet megjelenése előtt a legkevésbé feldolgozott és legtöbb problémát felvető szakasza volt a harcoknak.

A 20. évforduló alkalmából néhány szovjet tanulmány, illetve visszaemlékezés is megjelent magyar nyelven. Zaharov, a Szovjetunió marsallja a szovjet csapatok hadművészetéről ír,[27] röviden vázolva azokat a problémákat, amelyek részletes vizsgálata még előttünk álló feladat. Plijev hadseregtábornok visszaemlékezése[28] rendkívül szemléletesen eleveníti fel a lovas-gépesített csoport tevékenységét a debreceni hadműveletben. A korabeli dokumentumokon és személyes élményeken alapuló cikk számos adattal teszi teljesebbé a tiszántúli harcokról kialakult képet, s megragadó erővel idézi fel a hősi időszak levegőjét, hangulatát. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése[29] az 57. hadsereg dunai átkelésével foglalkozik, jól érzékeltetve e bonyolult és kedvezőtlen viszonyok között végrehajtott feladat nehézségeit. A már említett Malahovnak szintén megjelent magyar nyelven egy rövid, összefoglaló jellegű tanulmánya.[30] Említést érdemel, hogy elsőként Artyemjev — hadijelentések alapján készült — munkáját[31] adták ki hazánkban. Az ezt követő két rövid hadművészeti értékelésen[32] és a hadműveletek, azóta is elfogadott periodizálását elvégző összegezésen[33] kívül egy dokumentumregényt[34] és egy riportkönyvet[35] sorolhatunk a téma magyar nyelvű feldolgozásai közé.

A 20. évforduló alkalmából a Szovjetunióban kiadták Malahovnak a hazánk felszabadításával foglalkozó monográfiáját[36] és egy tanulmánykötetet.[37] Ezek jelentősen gazdagítják a téma hadtörténeti irodalmát.

27 *Zaharov:* A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben. HK 1965. 2. sz. A tanulmány oroszul a Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 2. számában jelent meg. Szerzője a szovjet hadsereg vezérkari főnöke, annak idején a 2. Ukrán Front törzsfőnöke volt.

28 *I. Pliev:* A Tisza völgyében. HK 1965. 1. sz. A szerző az 1. lovas-gépesített csoport pararncsnokaként vett részt hazánk felszabadításában. Hadműveleti magasabbegységének főszerep jutott a Tiszán túli harcokban. Annak befejezése után bekapcsolódott a budapesti hadműveletbe, majd Csehszlovákia területén harcolt tovább.

29 *M. Sarohin:* Az 57. hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. HK 1965. 1. sz.

30 *M. Malahov:* A szovjet csapatok hadműveletei Magyarország felszabadításáért. HK 1964. 4. sz.

31 *N. Artyemjev:* Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum, Budapest, 1950.

32 *A. Amitrov:* A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 1944/1945. telén. HK 1955. 1. sz.; *D. Kazarinov:* A német fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon. HK. 1955. 1. sz.

33 *Minaszjan:* A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1953.

34 *Ilja Markin:* A Duna partján. Katonai Kiadó, Budapest, 1954.

35 *Sz. Szmirnov:* Harcban Budapestért. Szikra, Budapest, 1955.

36 *M. Malahov:* Oszvobozsdenije Vengrii i vosztocsnoj Avsztrii. Voenizdat, Moszkva, 1965.

37 Budapest, Vena, Praha. Moszkva, 1965.

Malahov adatokban bővelkedő munkájában a tudományos alaposság és a katonai szakszerűség olvasmányos előadásmóddal párosul. A szovjet katonák magas fokú erkölcsi szellemét, önfeláldozó hősiességét sok, eddig ismeretlen példával illusztrálja. A tanulmánykötetben közölt írások különböző jellegűek. Kitűnően használható források, mert hadtörténeti, hadművészeti vonatkozásban és élményanyagukkal egyaránt gyarapítják ismereteinket.

Malahov már korábban említett, magyarul is megjelent munkája mellett a Budapest felmentésére indított német ellencsapásokat Taraszov dolgozta fel.[38] Tanulmánya szovjet hadműveleti iratok alapján készült, pontos és részletes adatokat tartalmaz, hat vázlaton rögzíti a harccselekményeket. A szerző szakszerű kritikával kezeli a témát, rámutat a vezetésben elkövetett hibákra és levonja a tényekből adódó következtetéseket.

A szovjet Dunai Flottilla magyarországi harctevékenységével két szovjet feldolgozás is foglalkozik.[39] Anyaguk a folyami harcegységek működésének pontos és részletes ábrázolása mellett számos értékes részlettel járul hozzá a dunántúli hadműveletek teljes megismeréséhez. A szovjet hadtörténeti irodalom rövidebb lélegzetű termékei között szintén több, jól használható forrás akad. Ilyen mindenekelőtt Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a cikke,[40] mely alapvető szempontokat ad a hazánk felszabadítását célzó hadműveletek helyének és lényeges összefüggéseinek értékeléséhez. Sarohin—Petruhin tanulmánya[41] bőségesen dokumentálva, nagy megelevenítő erővel ábrázolja az 57. hadsereg dunai átkelését és az ellenség erőfeszítéseit ennek az arcvonalszakasznak a megtartására. Trifonov példák sorával mutatja be a tüzérség sokoldalú alkalmazását és jelentős szerepét a balatoni védelmi hadműveletben, különös tekintettel a páncélelhárításra.[42] Voronovnak a 46. hadsereg Esztergom körzetében kifejtett harctevékenységét tárgyaló cikke[43] sorolandó még a hadműveleteket helyes megvilágításban, szakszerűen és elsődleges források alapján tárgyaló szovjet feldolgozások közé.

Az előzőekben már felsoroltuk azokat a munkákat, amelyek román és bolgár szerzők tollából, magyar nyelven is megjelentek. Ezek mellett Romániában és Bulgáriában több kiadvány készült a román és bolgár csapatok részvételéről a fasiszta Németország elleni harcban.[44] Ezek részletesen foglalkoznak a magyarországi harccselekményekkel is, illetve közlik az arra vonatkozó fontosabb dokumentumokat.

38 *Sz. Taraszov:* Boj u ozera Balaton. Voenizdat, Moszkva, 1959.

39 *Lokitnov:* Dunajszkaja Flotilija v Balatonszkoj operacii. Voenizdat, Moszkva, 1962.

40 2-j Ukranszkij Front v borbe za oszvobozsdenije Csehoszlovakii. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1960. 2. sz.

41 *M. Sarohin—V. Petruhin:* Forszirovanie Dunaja vojszkami 57-i armii i zahvat operativnogo placdarma v rajone Batinü. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.

42 *V. Trifonov:* Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitelnoj operacii. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1960. 6. sz.

43 *A. Voronov:* Razgrom esztergomszkotovarszkoj gruppirovki protivnika vojszkami 46-i armii v vengerszkoj operacii. Voennaja Müszl, 1958. 6. sz.

44 *Román feldolgozások:* Contributia României la victoria azupra fascismului. Editura Politica, Bucuresti, 1965.; *V. Atanasiu:* Din luptele Armatei Romine in razboiul antihitlerist. Studii Revista de Istorie, 1958. 2. sz. *Bolgár kiadványok:* Rabota na BKP V armijata. Drpavno vojenno izolatelsztov, Szófia, 1959.; Kratka isztorija na Otecsesztvenata vojna. DIV. Szófia, 1958.; *V. Vilov:* Borbata na BKP za mobilizarane szilite na bölgarszkaja narod v Otecsesztvenata vojna. Voenno Isztoricseszkij Szbornik, 1959.; *K. Merdzsanov:* Ucsasztieto na 1. Bölgarszka armija v Balatonszkata operacija na 3. Ukranszki Front. Voenna Miszöl 1960. 2. sz.

Mint ismeretes, hazánk felszabadításában szerepük volt a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg ama csapatainak is, amelyek a 3. Ukrán Front balszárnyán a Dráva—Duna háromszögben harcoltak. A Koszta Nagy tábornok parancsnoksága alatt álló 3. Jugoszláv Hadsereg 16. vajdasági hadosztálya különösen kitüntette magát az 1945 márciusi német ellentámadás során a Dráván átkelt fasiszta csapatok megállításával és szétverésével. E hadosztály kötelékébe tartozott a vajdasági magyarokból szervezett és Baranyában kiegészült Petőfi Sándor rohambrigád. A jugoszláv csapatok felszabadító harcait tárgyaló munkák[45] hű képet adnak azokról a nehézségekről, amelyeket a Dráván átkelt német erők leküzdése jelentett.

A hazánk felszabadításával foglalkozó marxista hadtörténeti munkák áttekintéséből az alábbi következtetésekre juthatunk:

— feltárják és sokoldalúan megmutatják a magyarországi harcok helyét és szerepét a hadműveletek egészében;

— eseménytörténetileg részletesen és valósághűen rekonstruálják a felszabadító harcok menetét, valamint azok hatását az ország helyzetének és sorsának alakulására;

— dokumentálják a felszabadító csapatok magas fokú erkölcsi-politikai szellemét és a katonák hősiességét;

— vázolják a szovjet hadművészet leglényegesebb, legjellemzőbb vonásait, sajátosságait a hadműveletekben;

— leleplezik és helyes megvilágításba helyezik a hamisításokat és torzításokat;

— mindemellett nem használják ki kellően a német forrásokat és az ellenség hadművészetét sem értékelik eléggé részletesen.

A fentiekből következőleg a magyarországi harcok sokoldalú és részletes *hadművészettörténeti* feldolgozása még megoldandó feladatként áll a marxista hadtörténészek előtt.

Áttérve a nyugatnémet hadtörténeti irodalomnak a magyarországi harcok történetével részben vagy egészében foglalkozó fontosabb termékeire, azok között egyaránt találunk okmánypublikációkat, emlékiratokat, csapattörténeteket és egyéb feldolgozásokat is. Valamennyiük közös jellemzője a „német katonai becsület" helyreállítására irányuló törekvés, a német tábornoki kar és a hitleri hadsereg rehabilitációjának szolgálata. Különbség csupán módszer és felkészültség tekintetében tehető köztük. Tagadják, illetve elkenik a német militaristák háborús felelősségét. A tények és adatok tendenciózus válogatásával, csoportosításával azt igyekeznek bizonyítani, hogy a háború kirobbantásáért a szemben álló felek egyformán felelősek. Erőteljesen hangsúlyozzák a fasiszta Németország, a német hadsereg „kimagasló szerepét és érdemeit a bolsevizmus feltartóztatásában", amiért Nyugat hálájára tarthat igényt. A fasizmus rémtetteiért, az oktalan pusztításokért, a katonai kudarcokért Hitlert és a náci párt más vezetőit teszik felelőssé. Álláspontjuk igazolása érdekében számos kérdést a valóságnak megfelelően, hiteles adatokkal alátámasztva és részletesen tárgyalnak.

A forrásként számba jövő dokumentumkiadványok sorában jelentős helyet foglal el a Wehrmacht-főparancsnokság hadinaplója, melynek két félkötetben kiadott, IV. kötete[46] az 1944. január 1-től 1945. május 22-ig

[45] Lásd Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilackom ratu jugoslovenskih naroda. Borbe u Vojvodini 1944 g. Beograd, Vojnoistoriski Institut, 1955.; *D. Alimpic:* Baza kool Stojakovicevik u Backoj Palanci 1941—1945. VII. k. Beograd, 1961.; Dougi svetski rat. I. köt. Vojnoistoriski Institut, Beograd, 1957.

[46] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945. Band IV. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961.

terjedő időszakra vonatkozó bejegyzéseket tartalmazza. Gondozója Perey Ernst Schramm professzor, a hitleri Wehrmacht egykori tisztje, a nyugatnémet történetírás „új" irányzatának egyik neves képviselője. A hadinapló napi bejegyzésein kívül egyéb fontos dokumentumok: helyzetmegbeszélések anyaga, vezéri parancsok, főparancsnoksági parancsok, különböző feljegyzések, összeállítások és táblázatok találhatók mindkét félkötetben. Ez a kiválóan szerkesztett és a tudományosság minden kellékével ellátott munka a nyugatnémet történetírásban jelenleg uralkodó irányzat reprezentatív alkotása. Fő célja: tudományosan alátámasztani az uralkodó történeti felfogás előzőekben vázolt tételeit. Ezt Schramm a közölt dokumentumok gondos megválogatása és célzatos csoportosítása mellett bőséges magyarázó és értékelő jegyzeteivel is szolgálja. A kiadvány nélkülözhetetlen forrás, mert sok, máshol nem található tényt és adatot közöl. Az első félkötetben 1944. december 31-ig naponkénti részletezéssel találunk adatokat a magyarországi katonai helyzet alakulásáról és a főparancsnokság terveiről, intézkedéseiről, valamint azok eredményeiről. A második félkötet bejegyzései 1945. január 1-től április 4-ig szintén naponta tájékoztatnak a helyzet alakulásáról a „Dél" hadseregcsoport arcvonalán. Részletesen ismertetik a főparancsnokság erőfeszítéseit a Budapesten körülzárt csapatok ellátásának megoldására. Ez a kiadvány közli elsőként a nagy reményekkel indított „Waldteufel" vállalkozás[47] tervére és előkészítésére vonatkozó dokumentumokat is.

A Wehrmacht hadinaplójához hasonlóan fontos forrás még a Hitler katonai helyzetmegbeszéléseinek előtalált jegyzőkönyveit tartalmazó kötet.[48] Gondozója Helmuth Heibert teljes mértékben az előzőekben vázolt céllal és módon készítette elő kiadásra, magyarázó és értékelő jegyzeteire is ugyanaz jellemző. A kötetben fontos és más forrásmunkákban nem szereplő adatok találhatók a magyarországi katonai helyzet értékeléséhez. Így például Hitler Magyarország kézbentartására irányuló erőfeszítéseinek okaira, a kiugrási kísérlet megakadályozását célzó előkészületekre, a magyarországi német csapatok helyzetére és állapotára, Hitlernek a katonai helyzet alakulásával kapcsolatos nézeteire stb.

Ezek a sok értékes adatot tartalmazó dokumentumkötetek erőteljes tudatossággal, de az objektivitás köntösében, tudományos eszközökkel és módon szolgálják a német imperializmus háborús felelősségének elmosását, a hitleri hadsereg rehabilitálását. Az emlékiratok ugyanezt a célt szubjektív módon és leplezetlenül, esetenként durván közelítik meg. Teljes mértékben ez jellemzi Hans Friessner szolgálaton kívüli vezérezredesnek, a Magyarországon harcolt „Dél" hadseregcsoport volt parancsnokának memoárját[49] is.

A mű címe félreérthetetlenül utal a szerző koncepciójára: csapatai vereségét a román és magyar „árulás" okozta. Friessner egész mondanivalója az alábbiak bizonyítását szolgálja:

— hadseregcsoportját az „árulások" és a teljesen megbízhatatlan magyar csapatok hozták rendszeresen kritikus helyzetbe;

[47] A „Waldteufel" (Erdei ördög) vállalkozás 1945. március 6-án a Dráva déli partjáról indult és a 3. Ukrán Front dunántúli védelmének teljes szétzúzását célozta. Mint ismeretes, a tíz napig tartó támadás nem érte el kitűzött célját.

[48] Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Stuttgart, 1962.

[49] *Hans Friessner:* Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Holsten Verlag, Hamburg, 1956. *Borus József* recenzióját lásd a HK 1957. 3—4. számában.

—• Hitler és Guderian ezt csak súlyosbították a merev védelemhez való értelmetlen és céltalan ragaszkodásukkal;

— ilyen viszonyok között, az óriási túlerővel szemben, kimagasló erényekről tettek bizonyságot a német csapatok és felbecsülhetetlen teljesítményt nyújtottak.

Vagyis a szerző tulajdonképpen a „Dolchstoss" legenda életrekeltéséhez kíván hozzájárulni a maga adataival, aláhúzva, hogy a nyugatnémet hadsereg ma is készen áll az imperialista, szovjetellenes célok szolgálatára. Friessner koncepciójának cáfolata külön tanulmányt igényelne és érdemelne, itt csupán néhány gondolat felvetésére szorítkozhatunk.

Kétségtelen, hogy Románia kiugrása és csapatainak átállása az ország gyors kiürítésére kényszerítette Friessnert, de nem feledhető el, hogy ez következménye volt a szovjet alakulatok nagy győzelmének a iasi—kisinyovi hadműveletekben, amely a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport 22 hadosztálynyi főerőinek bekerítésével és szétzúzásával ért véget. Az is tagadhatatlan, hogy a horthysta klikk ingadozása objektíve gyengítette a Tiszántúlon harcoló német csapatok erőfeszítéseit, hiszen olyan erőket kötött le a hátországban, amelyekre nagy szükség lett volna az arcvonalon.[50] Az események alakulását azonban döntően nem ez határozta meg, sőt Friessner jelentős mértékben azért is kerülhette el a bekerítést a Tiszántúlon, mert Horthyék nem készítették elő megfelelően a kiugrást és ennek következtében a magyar csapatok a németek oldalán harcoltak tovább. Az 1. és 2. Magyar Hadsereg ugyanis nem nyitotta meg az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, ily módon a német hadseregcsoport-parancsnokság időt nyert csapatai visszavonására a Tisza mögé. Így fest a valóságban a magyar kormánykörök „árulásának" legendája.

Erősen túlzás Friessnernek az a beállítása is, amely szerint a magyar csapatok felelősek a katonai kudarcokért. A szovjet támadás a gyengén felszerelt, megfelelő páncélelhárító eszközökkel nem rendelkező — és lélektelenül, kényszerből harcoló magyar csapatok arcvonalszakaszán minden esetben gyors eredménnyel járt, de a vereségek fő oka mégsem ebben keresendő. A „Dél" hadseregcsoport azért szenvedett sorozatos kudarcot Magyarországon, mert a kezdeményezést kezdettől a szovjet hadvezetés tartotta kézben. A mesterien manőverező szovjet csapatok csapásaival szemben Friessnernek nem volt lehetősége olyan hatásos ellenintézkedéseket tenni, melyek tartósan az ő javára fordíthatták volna a helyzetet. Mindezek mellett a magyar csapatok állapotára vonatkozó megállapításai egészükben helyesen tükrözik a magyar hadsereg erkölcsi és harci értékének állandó és rohamos csökkenését.

Friessner úgy tünteti fel, mintha valamiféle elvi ellentét lett volna közte és Hitler között, s Guderian vele szemben Hitlert támogatta volna. Ezt látszik alátámasztani Friessnernek 1944. december 23-án minden indoklás nélkül történt leváltása is. Ám szó sincs elvi ellentétről. Friessner könyvéből világosan kitűnik a szerző szélsőséges militarista-fasiszta beállítottsága és elvakult szovjetellenessége. A célok tekintetében nem volt közte és Führere között semmi ellentét. Ő is ugyanazt akarta, mint Hitler: Magyarország teljes feláldozása árán elkerülni vagy megfelelő ideig késleltetni a fasiszta Németország katonai összeomlását. Csupán ennek elérése és módszerei kérdésében különböztek elgondolásaik. Hitler a „merev védelem" mellett tört lándzsát, a terület végsőkig való

[50] Az erre vonatkozó adatokat lásd *Borus* i. m.: HK 1964. 3. sz. 430. o.

tartásától várt eredményt, ezért harc nélküli visszavonulásról hallani sem akart. Ezzel szemben Friessner minden esetben felvetette az arcvonal visszavételének gondolatát, valahányszor a szovjet csapatok hadmozdulatai felidézték a bekerítés veszélyét. Magatartásában minden bizonnyal közrejátszottak a iasi—kisinyovi csatában, főerőinek bekerítése kapcsán szerzett keserves tapasztalatai is. Könyvében többször is hangot ad ama meggyőződésének, hogy elgondolásai sokkal eredményesebben szolgálták volna a hadászati célt, mint a „merev védelem" — amennyiben Hitler engedi azokat megvalósítani.

Jellemző, hogy a „kinek volt igaza" kérdés minden, második világháborúval foglalkozó nyugatnémet munkában felmerül, s a szerzők Hitler rovására döntik el, ráhárítva a felelősséget a kudarcokért. A konkrét esetben a tények részletes elemzés nélkül is világosan bizonyítják, hogy Hitler a „merev védelem", illetve a dunántúli ellencsapások erőszakolásával nem ért célt a magyarországi hadszíntéren. Ő ugyanis csupán más arcvonalak és hadászati irányok meggyengítése árán volt képes esetenként időleges, helyi sikereket elérni, s ezek nem hozhattak változást a háború menetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy vele szemben Friessnernek volt igaza. Az ő elgondolása szerint ugyanis jelentős területek harc nélküli feladása árán elfoglalt kedvező terepszakaszról mért ellencsapásokkal és ellentámadásokkal kellett volna huzamos ideig feltartóztatni a szovjet hadsereget. Ehhez azonban olyan páncélos és gépesített erőre lett volna szükség, amellyel a német hadvezetés ebben az időben nem rendelkezett. Egyébként is a hadászati helyzet alakulását a háborúnak ebben a szakaszában már nem befolyásolhatták *tartósan és lényegesen* az arcvonal valamely szakaszán *bármely módon* kierőszakolt német részsikerek. A hadászati és hadműveleti szinten szorosan összehangolt szovjet csapatok súlya alatt a fasiszta Németország semmiképp sem kerülhette el a katonai összeomlást. A „kinek van igaza" kérdés vizsgálatánál *ez a lényeg,* amelyet nem homályosíthat el az arcvonal egy szakaszán történt események összefüggéseiből kiragadott magyarázgatása.

A tények megcáfolják Friessnernek a jelentős szovjet túlerőre való hivatkozását is. Hiteles adatok szerint a hadműveletek kezdetén a szovjet—román csapatok élőerőben, harckocsikban és repülőgépekben alig több mint kétszeres, tüzérségben pedig nem egészen háromszoros fölényben voltak az ellenséggel szemben.[51] Ez egyáltalán nem jelentős túlerő, csupán korlátozott fölény, s ezen belül is a szovjet csapatok mindvégig kevés, gyalogságot közvetlenül támogató harckocsival rendelkeztek, ami kezdettől hátrányosan befolyásolta támadásuk ütemét. Az arány egyébként a későbbiekben sem változott lényegesen a szovjet csapatok javára. A 2. és 3. Ukrán Front egészen a bécsi hadműveletig csak pótlást kapott — erősítést nem. Ezzel szemben a német főparancsnokság 1944 október közepétől 1945 február közepéig 37 hadosztállyal erősítette meg a „Dél" hadseregcsoportot.[52]

Tendenciáival együtt Friessner könyve fontos és jól használható forrás. Sok-sok konkrét tényt, kényszerű beismerést és részigazságot tartalmaz. Maxmilian Fretter-Pico szolgálaton kívüli tüzérségi tábornoknak, a 6. Német Hadsereg volt parancsnokának könyvében[53] már

51 Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945. Tom 4. Voenizdat, Moszkva, 1962. 380. o.

52 Uo. 413. o.

53 *Maxmilian Fretter-Pico:* Missbrauchte Infanterie. Frankfurt am Main, 1957.

jóval kevesebb adat található. A szerző osztozott Friessner sorsában, Hitler őt is felmentette beosztásából. Könyve mindenekelőtt a német gyalogság „meggyalázott becsületének" helyreállítását célozza. Álláspontja szerint a gyalogság indokolatlanul túlzott terheket viselt a háborúban, s a magyar hadszíntéren elszenvedett vereségeket is a gyalogság hiánya okozta. A könyv kizárólag ebből a szempontból, a gyalogság harcának tárgyalása és értékelése végett érdemel figyelmet. Bár értékelései egyoldalúak, beállításai tendenciózusok és sok esetben túlzók, adatai kellő kritikával jól hasznosíthatók.

A katonapolitikai helyzet főbb összefüggéseinek feltárásához, az egyes hadműveletek helyének és szerepének meghatározásához, a német főparancsnokság szándékainak és lehetőségeinek megismeréséhez jó adatokat szolgáltat Heinz Guderian emlékirata is.[54] A szerző, mint a szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, 1944 őszén Budapesten tárgyalt Horthyval és más politikai, katonai vezetőkkel, 1945 elején pedig Wöhler hadseregcsoport-parancsnokot is meglátogatta harcálláspontján. Ily módon személyes benyomásai is voltak a magyarországi politikai és katonai helyzetről. A magyar hadszíntér szerepének értékelésében szemben állt Hitlerrel, kezdettől helytelenítette annak intézkedéseit, amelyekkel a középső arcvonal, a varsó—berlini hadászati irány rovására erősítette a „Dél" hadseregcsoportot. Guderian szeretett volna minden lehető erőt a német területek megtartására összpontosítani. Többször javasolta, hogy nyugaton szüntessenek be minden ellenállást, a felszabadult csapatokat csoportosítsák át a keleti arcvonal északi és középső szakaszára, s ne engedjék, hogy nagy német területet szálljon meg a szovjet hadsereg. Kétségbeesett, amikor Hitler az ő tudta nélkül Varsó alól Budapest felmentésére rendelte a IV. SS páncélos hadtestet. Ezt az intézkedést szerencsétlennek tartotta és megpróbálta visszavonatni. Nem értett egyet a Budapest felmentésére irányuló kísérletekkel, azok szerinte nem eredményezhették a hadászati helyzet megváltoztatását. Ellenezte az Ardennekből kivont 6. SS páncélos hadsereg dunántúli ellentámadásának tervét is. Ezzel az erővel a Berlint fenyegető szovjet csapatokra szeretett volna csapást mérni, s a csapatok egy részét meg is kapta tervének megvalósítására. A március 6-án indított dunántúli német ellentámadás kezdeti eredményeit nem sokra értékelte, s a Hitler véleményétől eltérő hadászati elgondolásai végül is elbocsátásához vezettek. Könyve még a Friessnerénél is jobban tükrözi azokat az ellentéteket, amelyek a német militarizmus megmentésének miként je tekintetében álltak fenn a hitlerista vezetők között.

Friessner és Guderian elsősorban koncepciójukkal nyújtanak használható anyagot a magyarországi hadműveletek széles alapokon történő tárgyalásához. A forrásként tekintetbe vehető összes többi nyugatnémet feldolgozás a harccselekmények részleteinek megismeréséhez viszi közelebb a kutatót.

Mindenekelőtt Andreas Hillgruber munkái érdemelnek figyelmet. Két tanulmánya[55] a legjobb és leghasználhatóbb német összefoglalása a hitleri Németország és Horthy-Magyarország kapcsolatai történetének.

54 *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951.

55 *Andreas Hillgruber:* Deutschland und Ungarn 1933—1945. Wehrwissenschaftliche Rundschau 1959. 11. sz.: Uő.: Das deutsch—ungarisches Verhältnis im letzten Kriegsjahr vom Unternehmen „Margarethe I." (19. März 1944.) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen. (4. April 1945.) Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1960. 2. sz.

A német—román viszony alakulásával foglalkozó könyvében[56] pedig számos adat található az 1944 őszére kialakult katonapolitikai helyzet értékeléséhez. Ezek a többi között meggyőzően bizonyítják, hogy amennyiben Horthy 1944 augusztus végén — szeptember elején elszánja magát a németekkel való szakításra, Hitlernek nem lett volna ereje és lehetősége megakadályozni azt.

Hans Kissel, volt hitlerista tábornok könyvében[57] részletesen és szakszerűen foglalkozik a tisztántúli harcok lefolyásával. Kissel 1944. október 17-ig a 76. gyaloghadosztály 178. páncélgránátos ezredének parancsnokaként vett részt a harcokban. Nem memoárt írt, az események „katonai-tudományos vizsgálatát" tűzte célul maga elé. Forrásként hadműveleti és személyi naplókat, különféle feljegyzéseket és a megjelent irodalmat használta fel, ezenkívül számos tisztet és tábornokot megkérdezett a résztvevők közül. Munkája tudományos jellegű — bár hivatkozásai nem minden esetben pontosak, és a helytörténeti kutatások során is kiderült, hogy némely adata sem helytálló. Legértékesebbek a német csapatok erejére, elhelyezkedésére, állapotára és feladataira vonatkozó közlései és leírásai. A tiszántúli harcokat három részre osztva, időrendben tárgyalja, ezen belül arcvonalszakaszok, illetve irányok szerint ismerteti az eseményeket. A helyzet alakulását minden esetben katonailag értékeli, általában helytállóan. Nem mondható el ugyanez végső következtetéseiről, amelyek figyelmen kívül hagyják az általános hadászati helyzetet, a szovjet hadsereg erkölcsi fölényét és a németekétől eltérő háborús céljait.

Erich Kern a magyarországi harcokat regényes formában tárgyalja.[58] A szerző a kiugrási kísérlet idején Budapesten teljesített szolgálatot, majd a dunántúli harcokban vett részt. Az SS dicsőítését szolgáló könyvet néhány, másutt nem közölt dokumentum, több jó helyzetkép és adat teszi használhatóvá. Werner Jesternek a német katonák hősiességét dicsőítő könyve[59] részletesen leírja a budapesti harcokat. Félix Steiner volt SS tábornok munkája,[60] Philippi-Heim[61] és Panzermayer[62] könyve szintén közöl adatokat a magyarországi harcok egy-egy részletére.

Az eddigiekhez hasonlóan, a források sorát záró csapattörténetek szerzőinek is elsődleges célkitűzése a „német katona kiválóságának és hősi helytállásának" bizonyítása általában, ezen belül saját alakulatuk „dicsőségének" megörökítése. A kudarcokért szinte kivétel nélkül a felső vezetést teszik felelőssé, illetve a szovjet túlerőt okolják. Részletesen ismertetik alakulatuk helyzetét, harcértékét, idézik a feladatokat megszabó parancsokat és intézkedéseket. Általában pontosan és szakszerűen rögzítik a harccselekmények menetét. Bár beállításaik rendszerint túlzók, adataik és leírásaik alapjában helyes képet adnak arról, hogy a szovjet csapatok összehangolt csapásai, váratlan manőverei milyen nehéz helyzeteket teremtettek a németek számára, s mennyire korlátoz-

56 *Andreas Hillgruber:* Hitler, König Carol und marsall Antonescu. Die deutsch—rumänischen Beziehungen 1938—1944. Wiesbaden, 1954.

57 *Hans Kissel:* Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944. Welsermühl Wels, Nedkargemünd, 1960. 17 vázlattal és 7 melléklettel.

58 *Erich Kern:* Die letzte Schlacht Ungarn 1944—1945. Welsermühl Wels, 1960.

59 *Werner Jester:* Im Todessturm von Budapest 1945. Vovinckel Verlag, Neckargemünd, 1960.

60 *Félix Steiner:* Die Freiwilligen. Idee und Opfergang. Göttingen, 1958.

61 *Alfred Philippi—Ferdinand Heim:* Der Feldzug gegen Sowjetrussland 1941—1945. Stuttgart, 1962.

62 *Panzermeyer:* Grenadiere. Schild Verlag, München—Lochnausen, 1956.

ták a német parancsnokságok lehetőségeit hatásos ellenintézkedések megtételére. Ezek a feldolgozások nélkülözhetetlenek a helytörténeti kutatóknak is egy-egy helység, megye felszabadulásának rekonstruálásához.

A Magyarországon bevetett német hadosztályok közül még csak néhánynak a története készült el és került kiadásra. Így az 1. páncélos hadosztályé,[63] amely mind a Tiszántúlon, mind a Dunántúlon jelentős harccselekményekben vett részt. A 24. páncélos hadosztály története[64] a többi között a szolnoki hídfőből mért ellencsapásra és a Duna—Tisza közti harcokra tartalmaz részletes adatokat. Az Esztergom körzetében lefolyt ütközetekre használható forrás a 96. gyaloghadosztály harci útjáról készített feldolgozás.[65] Néhány adat található a 44. páncélgránátos hadosztályról szóló rövid összefoglalásban[66] is. Herbert Kriegsheim a „Brandenburg" páncélgránátos hadosztály,[67] Hubert Lanz pedig az 1. hegyi hadosztály harcaival foglalkozik.[68] Mindkettőt a 3. Ukrán Front Dunán való átkelésének megakadályozására próbálták felhasználni 1944 november végén, s eközben súlyos veszteségeket szenvedtek. Adataik képet adnak a német főparancsnokság kapkodásáról, a Dunántúl kézbentartására irányuló erőfeszítéseiről. Az észak-erdélyi és a Nyíregyháza körzetében lezajlott harccselekményekre számos adat található Paul Klatt könyvében, amely a 3. hegyi hadosztály történetét tárgyalja.[69]

A különböző nyugatnémet katonai folyóiratban és kiadványokban sok olyan visszaemlékezés is megjelent, amely egy-egy harci epizódot tartalmaz, s Ernst Krätschmernek a fegyveres SS lovagkereszteseiről szóló könyvében[70] is található több adat.

Az elmúlt években a nyugati magyar emigráció különböző alapállásból egységesen szovjet- és kommunistaellenes lapjaiban, folyóirataiban számos visszaemlékezés, riport és eszmefuttatás jelent meg Magyarország második világháborús szerepéről, a Horthy-hadsereg Szovjetunió elleni harcairól, a Szálasi-rezsim felbomlásának körülményeiről. Ezek különösen a magyar uralkodó körök háborús politikájának, helyzetének és cselekedetei mozgatórugóinak teljes megismeréséhez szolgáltatnak adatokat. Természetesen saját érdekeiknek megfelelően világítják meg az eseményeket. Bizonyos tényeket kiemelnek, tendenciózusan állítanak be, másokat megkerülnek, háttérben hagynak vagy elhallgatnak, esetleg meghamisítanak. Ez a jellemző azoknak az emigráns politikusoknak az emlékirataira is, amelyek első, összefoglaló értékelését Ránki György végezte el.[71] Az emigráció már viszonylag korán vállalkozott a Horthy-

63 *Rolf Stoves:* Die 1. Panzer-Division 1935—1945. Chronik einer drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim, 1961.

64 *Ferdinand von Senger und Etterlin:* Die 24. Panzer-Division vormals 1. Kawallerie-Division 1939—1945. Neckargemünd, 1962.

65 *Hartwig Pohlmann:* Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939—1945. Bad Nauheim, 1959.

66 *Helmuth K. G. Rönefahrt:* Reich-Grenadier-Division „Hoch- und Deutschmeister". Feldgrau, 1956. 6. sz.

67 *Herbert Kriegesheim:* Getarnt, Getänscht und doch Getrau die geheimnisvollen Brandenburger. Bernard-Graeffe, Berlin (West) 1958.

68 *Hubert Lanz:* Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim, 1959.

69 *Paul Klatt:* Die 3. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim, Podzum Verlag, 1958.

70 *Ernst Krätschmer:* Die Ritterkreutzträger der Waffen SS. Göttingen, 1957.

71 *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Kiadó, Budapest, 1964.

hadsereg második világháborús szerepének összefoglaló megírására és értéklésére. A feladatot Adonyi Ferenc volt vezérkari őrnagy, a magyar vezérkar legszélsőségesebben fasiszta és németimádó csoportjának egyik tipikus képviselője végezte el. Könyvében,[72] amelyet részben a nyugatra hurcolt levéltári anyagok alapján írt, foglalkozik a szovjet csapatok magyarországi harcaival is. A munkában található néhány használható adat, de elsősorban nem ezek, hanem meghökkentően nyílt és durván fasiszta szemlélete miatt érdemel figyelmet. Indokoltnak tartja a hitleri hadsereg vandál hadviselését, az ország kifosztását. Tagadja, hogy 1944. október 15-én a magyar hadsereg korábbi látszatönállósága is megszűnt, s a magyar katona vitézségét bizonygatja. Az egyes hadműveletek értékelését teljes mértékben a hitleri hadvezetés szemszögéből s érdekeinek megfelelően végzi el. Könyve a „német—magyar sorsközösség és hagyományos fegyverbarátság" militarista eszméjének szellemében fogant, azt dicsőíti.

Az emigrációs irodalom termékei közül Peter von Gosztony munkái érdemelnek figyelmet. Az 1956-os ellenforradalom után Svájcba disszidált szerző a magyarországi harcokról több cikket írt és az 1965-ben megjelent bölcsészdoktori értekezésként készült munkája is a budapesti hadműveletekről szól.[73] Ennek legfőbb értéke a rendkívül gazdag forrásapparátus. Gosztony a hozzáférhető néhány szovjet és magyar feldolgozáson kívül felhasználta a nyugaton kiadott összes forrásmunkát, sok kiadatlan emlékiratot és személyi naplót, a „Dél" hadseregcsoport hadinaplóját és egyéb, levéltárban őrzött anyagot. Ezenkívül elbeszélgetett több, a harcokban egykor részt vett magasabbparancsnokkal. Széles körű anyaggyűjtésének eredményeként sok, eddig ismeretlen adatot elsőként közöl. Ez a teljesnek mondható forrásfeltárás azonban nem tükröződik megfelelő mértékben a munka értékében, amely elmarad a várakozástól. A szerző nem tud felülemelkedni forrásain és a saját koncepció kialakítására tett kísérletei meddőek maradnak. Addig jut el csupán, hogy Hitlerrel szemben a tábornokok mellé áll, s azok véleménye alapján foglal állást. A harccselekményeket látszólag objektíven, valójában azonban német oldalról szemléli, mert lépten-nyomon kiütközik szovjetellenes alapállása.

Foglalkozik a magyarországi harcokkal és a katonapolitikai helyzet alakulásával az angolszász hadtörténeti irodalom is. Ennek termékeire általában az a jellemző, hogy szerzőik mellékesként kezelik a magyarországi hadszínteret, s ennek megfelelően tárgyalják és értékelik annak eseményeit.[74] A harcokkal az amerikai—angol hadászati koncepció és katonapolitikai célok szemszögéből foglalkoznak, elsősorban a Balkánnal kapcsolatos tervek vonatkozásában.

Áttekintve a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmát megállapítható, hogy különösen az utóbbi években jelentős eredmények születtek a téma feldolgozása terén. A marxista hadtörténetírás eredeti források alapján számos problémát tisztázott, a harc-

72 *Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954.

73 *Peter Gosztonyi:* Der Kampf um Budapest 1944—1945. Ungarisches Institut. München, 1965. A munkát először a Wehrwissenschaftliche Rundschau című folyóirat 1963—1964. évfolyama közölte folytatásokban.

74 Lásd például *John Ehrmann:* Grand strategy. 5—6. köt. Stationery Office, London, 1956., és The Balkans together With Hungary. Royal Institut of International Affairs, London—New York, 1945.

cselekmények hadtörténeti ábrázolása pedig lényegében megoldottnak tekinthető. Hátra van még azonban a hadművészettörténeti feldolgozás, amely fontos feladat az elkövetkező években. Hazánk felszabadítása, a szovjet és német hadműveletek kritikai elemzése sok olyan tapasztalati tényt, sajátosságot tárhat fel, amelynek figyelembevétele hasznos lehet a korszerű hadászatban, hadműveleti vezetésben és harcászatban, mind a hagyományos, mind a rakéta-atomfegyverek alkalmazása esetén. Ezeket a tapasztalatokat a szocialista haditudomány és hadművészet nem nélkülözheti. A feladat végrehajtását ma már célul tűzhetjük ki, mert a szovjet levéltárak anyagai hozzáférhetők, az eddig megjelent német forrásmunkák pedig lehetővé teszik a hitleri hadsereg magyarországi harcainak hadművészettörténeti értékelését is.

VITA

A HONVÉD VEZÉRKAR 1944. SZEPTEMBER 4-I MEMORANDUMÁNAK VITÁJÁHOZ*

Dr. Ölvedi Ignác,
a hadtudományok kandidátusa

Könyvkiadóink gondozásában egyre több olyan mű jelenik meg, amely Magyarország második világháborús szerepével, gazdasági, politikai és diplomáciai eseményeivel foglalkozik. Tudományos folyóirataink hasábjain pedig sok egy-egy fontos részletkérdést elemző és bizonyító tanulmány lát napvilágot. Nem állunk ilyen jól a Horthy-rendszer 1939—44-es évek katonapolitikai vonatkozású eseményeinek feldolgozásával. A Horthy-hadsereg és vezérkarának az ország politikájában betöltött szerepéről, a háborús évek katonapolitikájáról át-

* A memorandumot nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938—1945. című 1947-ben megjelent művében a 205—211. oldalakon közli. Ez idő szerint az eredeti példány levéltárainkban még nem került elő. A memorandumot 1944. szeptember elején Vörös János vezérezredes szerkesztette, aki az ország megszállása után a németek követelésére került a magyar királyi vezérkar élére. Neve szerepel „— az egymás útját egyengető nyilasok" — Horthy sajátkezűleg 1943. januárjában összeállított és a honvédelmi miniszterhez címzett névjegyzékben. Weesenmayer azt jelentette Vörösről, hogy jól együtt tud vele működni, ő hajlandó a németek minden kívánságát teljesíteni. Vörös igyekezett is a német főparancsnokság bizalmát kiérdemelni. Még 1944. szeptember elején is követeli, hogy „szövetségesi hűséggel" ki kell tartani a németek oldalán és a háborút folytatni kell. Az események hatására a szovjet csapatoknak a Kárpátokon való átkelésére Vörös módosít állásfoglalásán és szeptember 7—8-án a fegyverszünet kérését javasolja. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy Horthy őt is bevonta a fegyverszünet előkészítésébe, aminek érdekében Vörös katonai vonatkozásban igen keveset tett. Október 15-én a kormányzói proklamáció elhangzása után visszatért hivatali helyiségébe. Ott helyettese, László altábornagy és a vezérkar I., II., III.. osztályának vezetői várták. Kérdésükre a vezérkari főnök kijelentette, hogy a szózat őt magát is meglepte. László altábornagy és a jelenlévők kérésére kiadta a kiegészítő parancsot a harc továbbfolytatására. László altábornagyot október 16-án arra kérte, hogy kövessen el mindent őrizetbe vételének megakadályozására. Hivatkozott arra, hogy önszántából kiadta a fegyverszüneti parancs felfüggesztését. Miklós Béla október 16-án távbeszélőn felhívta Vöröst. A beszélgetés fültanúja volt Kéry Kálmán vezérkari ezredes is. Miklós kérésére a vezérkar főnöke közölte, hogy a harcot szoros együttműködésben a németekkel folytatni kell és arra utasította az 1. hadsereg parancsnokát, hogy Heinrici meghívásának tegyen eleget. Az események után pár nappal levelet írt Beregfy nyilas honvédelmi miniszterhez. Panaszkodott, hogy üldözik, holott neki köszönhető, hogy az októberi átállás a hadseregben olyan simán sikerült. Ezt az érdemeit Vörösnek a németek figyelembe is vették. A szovjet csapatokhoz történt átmenetele után elmondta, hogy október 16-án Winkelmann-nak. a magyarországi SS csapatok parancsnokának engedélyével tábornoki becsületszavára szabadon bocsátották és megengedték, hogy a Balatonnál levő villájában pihenjen. Innen, amikor tudomására jutott, hogy a nyilasok őt is le akarják tartóztatni, átment Kecskemétre. Itt várta be a szovjet csapatokat. 1945-ben honvédelmi miniszter, majd a hadsereg vezérkari főnöke volt.

fogó tudományos feldolgozás még ez ideig nem jelent meg. Nem túlzott az a megállapítás, hogy a második világháborút megelőző, a Szovjetunió elleni hadbelépést előkészítő és a háborús évek alatt alkalmazott katonapolitika bemutatásával, elemzésével és az események kritikai értékelésével a marxista történeti irodalom még adós. Készült ugyan ezekről a problémákról is jó néhány tanulmány, másokon hadtörténészeink most dolgoznak, várható, hogy kutatásaik eredménye hamarosan a közönség elé kerül és jelentős segítséget nyújt majd a Horthy-Magyarország háború alatti katonapolitikájának elemzéséhez és értékeléséhez.

A 40-es évek elejére a Honvéd Vezérkar szerepe az állam életében és befolyása a kormány bel- és külpolitikájára — különösen katonapolitikájára — jelentősen megnövekedett. Hatalmát, ellenőrzését az ország militarizálásával igyekezett kiterjeszteni a társadalom életére.

Ezt nagymértékben elősegítette az, hogy hadügyminiszternek a vezérkari főnök nem volt alárendelve. A honvédelmi miniszter gyakorlatilag csak adminisztratív feladatokat látott el. A hadsereg igazi gazdája és irányítója a vezérkar főnöke volt. Ő viszont csak a kormányzónak tartozott számadással.[1] Horthy a maga elképzeléseit a haderőre vonatkozóan a vezérkaron keresztül valósította meg. Ez a sajátságos viszony jelentősen növelte a vezérkar önállóságát és lehetővé tette beavatkozását a külpolitikai kérdésekbe is. Terveinek megvalósítását német támogatással látta elérhetőnek. A német orientáció legfőbb szorgalmazója és sugalmazója, a hitleri fasizmus fenntartás nélküli kiszolgálója volt. A hadsereg fejlesztését is — különösen 1938-tól — szorosan ennek a törekvésnek a szellemében irányította és emellett hűségesen kitartott a háború éveiben is.

Werth Henrik[2] például a háború kitörése utáni feszültség növekedést arra használta fel, hogy a vezérkar még fokozottabban beavatkozzon az ország bel- és külpolitikájába. Olyan apparátust szervezett maga körül és annyira aktív volt az általa irányított katonai vezetés, hogy nem egyszer áthúzta még a kormány elképzeléseit is. A hadsereg fejlesztését, várható alkalmazásának kilátásait még a miniszterelnök előtt is eltitkolta. A kormánynak nem volt betekintése abba, hogy a hadsereg fejlesztésére fordított anyagi eszközöket, beru-

1 Belügyminisztérium Irattára (továbbiakban BMI) „V" 101594/1.0014. lap. Szombathelyi Ferenc elleni peranyag. Nagy Vilmos vallomása. „Hadműveleti kérdésekben ... közvetlen előadói joga volt a kormányzónál és engem csak utólag volt köteles tájékoztatni az ott történtekről. A hadsereg szervezését, felszerelését és fegyelmi kérdéseit önálló hatáskörben intézte. A honvédelmi miniszter a honvédség vezetésére csak a vezérkar főnökén keresztül gyakorolt befolyást". Hasonlóan nyilatkozott erről a kérdésről Lakatos Géza volt miniszterelnök is. „A katonai seregtestek kiirányítása, semmiféle módon nem tartozott a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe, akinek ebbe semmiféle ingerenciája nem volt. A honvédelmi miniszter ugyanis adminisztratív szerv, aki anyaggal, pénzzel és általában mindenféle lehetőségekkel a hadsereget felszereli, az irányítás és a csapatok alkalmazása ... a vezérkari főnök hatáskörébe tartozik". (BMI „V" 19430/14. Szálasi—Sztójay és társai ügyének tárgyalásáról felvett gyorsírói jegyzőkönyv, 0652. lap. Lakatos Géza vallomása.)

2 1919-ben a magyar Vörös Hadseregben hadosztályparancsnok volt. Egysége Szolnoktól keletre tevékenykedett. A támadásra kapott parancsot eljuttatta az intervenciós román csapatokhoz. Ezért Horthyék igazolták és bevették az ellenforradalmi hadseregbe. 1935-ben nyugállományba vonult. 1938-ban akkor, amikor a háborús veszély fokozódott, visszahívták és kinevezték vezérkari főnökké. Horthy szemében ő volt „a legképzettebb német katona", akinek véleményére még a német vezérkar is kíváncsi" ... volt.

házásokat, hogyan és mire használják fel. Ugyancsak nem ismerte és nem volt beleszólása a miniszterelnöknek a vezérkar katonai természetű utasításaiba, jelentéseibe, a német vezérkarral folytatott tárgyalásaiba.[3] Teleki Pál 1940 őszén Horthynak írt levelében a katonák túlkapásairól és önkényeskedéseiről tesz említést. Lemondással fenyegetőzve arról panaszkodik, hogy túlságosan engedékeny, gyengekezű miniszterelnöknek bizonyult, minek következményeként fejére nőttek a katonák.[4] A levél 1. sz. mellékletében pedig a következőket írta: „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni nem tudja".[5] A dokumentum további részében tényekkel bizonyítja Horthynak a vezérkar és a hadsereg kiváltságos szerepét és megengedhetetlen intézkedéseit, amelyekkel a polgári vezetéstől függetlenítette magát. Ezzel a helyzettel a kormányzó is egyetértett, így tartotta jónak, mert legfelső fokon a politikai és a katonai ügyek ugyanis az ő kezébe összpontosultak.[6]

Hitler szovjetellenes háborújához történt csatlakozás után a vezérkar szerepe és befolyása az állam belpolitikájára még jobban megnövekedett.

A vezérkari főnökök időnként a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács és a politikai vezetés részére — a hadihelyzetet elemző, a várható eseményeket mérlegelő és a tennivalókat megjelölő memorandumokat szerkesztettek, amelyek rendszerint irányelvül szolgáltak a kormány katonapolitikájához. Ezek visszatükrözték a vezérkar értékelését a hadihelyzetről, az ország katonapolitikájáról, a német—magyar szövetségi viszonyról és a háború további menetével kapcsolatos hadászati elgondolásait.

Werth vezérezredes például 1941 tavaszán több emlékiratot szerkesztett. Ezekben felszólította a kormányt, hogy Németországgal kössön katonai szerződést és önként ajánljon fel csapatokat Hitlernek a Szovjetunió elleni háborújához. Utódja, Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942 és 1943 őszén készített memorandumot. Különös figyelmet érdemel az 1943 szeptemberi, amit a vezérkari főnök a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén el is mondott. Szombathelyi ebben beismerte, hogy a „... további hadműveleteknek előreláthatólag csak halogatás és időnyerés lehet a célja: a háború kihúzása addig, amíg valami elfogadható békéhez jutnak". A német—magyar szövetségi viszonyról pedig a következőket írta: „A németek ma kétségtelenül igen szorult helyzetben vannak, de félreismernénk helyzetünket akkor, ha azt gondolnánk, hogy egyszerűen fel lehet mondani a szövetséget és faképnél lehet hagyni őket. A német haderő még töretlen, fegyelme rendületlen és ha nehezen küzd is, azért küzdeni és harcolni még tud és kegyetlen csapásokat mérhet azokra, akik vele szemben fellázadnak. Éppen ezért rendkívül veszélyes az az elképzelés, hogy a németeket hagyjuk ott, még azon veszély dacára is, hogy megszálljanak bennün-

3 *Horthy Miklós* titkos iratai. Kossuth Kiadó, Budapest, 1962. 238—247. o. — Teleki Pál miniszterelnök előterjesztése Horthy Miklóshoz a hadseregnek a polgári kormányzatra gyakorolt növekvő befolyásáról.

4 Uo. 233. o.

5 Uo. 238. o.

6 Hadtörténelmi Intézet levéltára (továbbiakban HIL). Az 1947. évi párizsi békeelőkészítő bizottság katonai iratai. VII/19.

ket."[7] Ebben a főkoncepció az, hogy a németeket nem lehet otthagyni.

Egy évvel később Vörös János vezérezredes helyzetértékelését és javaslatait szintén memorandumban foglalta össze és terjesztette a kormány elé.

Ez az emlékirat rendkívül fontos és értékes katonapolitikai dokumentuma a felszabadulás előtti időszaknak. A történelmi események rekonstruálásához hathatós segítséget nyújt. Ezért részletesebb elemzése igen célszerű.

Az okmány magába foglalja a vezérkari főnök értékelését a hadihelyzetről, a Lakatos-kormány katonapolitikai koncepcióit és a háború folytatásával kapcsolatos problematikáját. Bemutatja Horthyék terveit, elképzeléseit, amelyekből megismerhetjük, hogy az események Magyarországon miért nem úgy alakultak, mint Romániában, Bulgáriában vagy Finnországban.

A Iasi-Kisinyov térségben 1944. augusztus 20-án indított nagyszabású hadászati hadművelet széttörte a német arcvonal Balkánt tartó láncszemét és a hadihelyzetet Délkelet-Európában gyökeresen megváltoztatta. Románia kilépett a fasiszta blokkból és hadat üzent Németországnak. A német hadvezetés tartalékokkal nem rendelkezett, a balkáni és a magyarországi hadászati irányok lezárására az 1944 nyarán meggyengített hadseregcsoportjaitól nem tudott erőket elvonni. A szovjet csapatok előtt megnyílt az út Magyarország és Jugoszlávia felszabadításához.

A iasi-kisinyovi hadművelet nemcsak Románia és Bulgária, hanem Magyarország háborúból való kilépéséhez is kedvező feltételeket teremtett. A Horthy-rendszer katonapolitikája és tervei azonban még 1944 augusztus végén és szeptember elején is ellenezték a Szovjetunióval kötendő fegyverszünetet. Ezért elszalasztották a kiválásra a legkedvezőbb alkalmat. Azt, hogy Németország a háborút elvesztette, az uralkodó osztályok egy része Horthyval az élen már felismerte. Elhihető, hogy Horthyék is őszintén óhajtották a vesztett háborúból való kilépést. Ezt azonban úgy akarták végrehajtani, hogy rendszerüket átmentsék. Ezt az amerikai—angol megszállásban látták. Ezért a szovjet csapatokat a Kárpátok vonalában mindenáron meg akarták állítani.

Ezt az elgondolást Lakatos Géza vezérezredes volt hivatva végrehajtani. A kormány megalakulása napján — augusztus 29-én éjjel tartott ülésen — a miniszterelnök az ország katonapolitikai célkitűzését három tömör mondatban fogalmazta meg:

— „... a háború folytatása magyar becsületességgel határaink megvédéséért,

— a belső rend és nyugalom minden körülmények között való feltétlen megtartása,

— termelésünk fenntartása, sőt lehető fokozása".[8]

Ez félreérthetetlen állásfoglalás volt a háború folytatása mellett. Ennek érdekében a Lakatos-kormány, újabb behívásokkal, 1944 szeptemberében a harctéren levő hadosztályok számát tízzel növelte és német csapatokat kért az országba. Ezek segítségével a szovjet hadsereg

[7] *Nagy Vilmos:* i.m. 172., 177. o. — Az 1943. szeptmber 4-i memorandum egyes részeit *Adonyi Ferenc* is közli: A magyar katona a második világháborúban 1941—45-ig c. művében. Ferd. Kleinmayr, Klagenfurt, 1954. 96—97. o.

[8] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban OL) Mt. jkv. 1944. augusztus 29.

feltartóztatására készült, hogy időt nyerjen az angolokkal kötendő fegyverszünetre és az angol—amerikai megszállás biztosítására.

Ehhez a koncepcióhoz kellett a vezérkarnak a hadicselekmények szem előtt tartásával helyzetelemző, az új kormány katonapolitikai célkitűzéseit magába foglaló és a hadiesemények várható alakulását mérlegelő összefoglaló jelentést készíteni. Ma okmányok hiányában nem tudjuk eldönteni azt, hogy a vezérkar a kormány felkérésére vagy a saját kezdeményezésére cselekedett-e? Elképzelhető, hogy a politikai vezetésnek a hadihelyzetet elemző, várható alakulását bemutató és a katonapolitikai célok megvalósításához szükséges tennivalókat megjelölő irányelvekre volt szüksége, amit a vezérkari főnök 1944. szeptember 4-i memorandumában terjesztett a kormány elé.

A memorandum részletes bemutatása és elemzése nem célom. Főbb mondanivalójának ismertetésével és a létezése körül kialakult vita tárgyalásával érzékeltetni kívánom, hogy — bár az események gyorsan túlhaladták — a Lakatos-kormány és vezérkarának egyik legértékesebb, annak katonapolitikai célkitűzéseit a legkövetkezetesebben visszatükröző dokumentum, amely a felszabadulás előtti időszak eseményeinek rekonstruálásához hathatós segítséget nyújt.

E korral foglalkozó történészeink egy része ezt a memorandumot munkája során — minden bizonnyal abból az aspektusból kiindulva, hogy eredeti példánya levéltárainkban ez idő szerint még nem található — figyelmen kívül hagyja, nem hivatkozik rá és eredetiségét sem kutatja. Továbbá valószínű azért is kerülik a ráhivatkozást, mert azt kizárólag katonai okmánynak tekintik, aminek csak a katonai események tárgyalásánál lehet szerepe.

A történészek másik csoportja, elsősorban a Magyarország felszabadításával foglalkozó hadtörténészek, de mások is, mivel annak mondanivalóját és az abban vázolt terveket, katonapolitikai célkitűzéseket a Lakatos-kormány tevékenysége szinte pontról pontra igazolta, elfogadja és az 1944 szeptemberi események értékeléséhez a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei mellett a kor alapvető dokumentumának tekinti.

Az első figyelemre méltó kritikai észrevételek, amelyek tagadják a memorandum létezését és hitelességét, 1965. május 24-én hangzottak el a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián a „Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi értekezés vitáján. Dr. Horváth Miklós, a történelemtudományok kandidátusa a Vörös-féle memorandumot nemlétező okmánynak, egyszerűen Nagy Vilmos „kitalálásának" minősítette.[9]

Az emlékirat létezésével és eredetiségével kapcsolatos kérdés felvetése indokolt és helyénvaló volt. Ismeretlen, vagy kevésbé tisztázott

[9] Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes 1942. szeptember 24-től 1943. június 8-ig honvédelmi miniszter volt. Működésével sem a németek, sem a jobboldal nem volt megelégedve. Ezért a parlamentben 1943 tavaszán támadást indítanak ellene. A „Végzetes esztendők" c. munkája memoár jellegű, melyben a szerző a látottakat, a hallottakat és az átélteket mondja el, vagyis azt, ahogy látta a katasztrófát. A háborús évek miniszterei közül egyedül ő írt visszaemlékezést. Ez kétségtelen arról tanúskodik, hogy a német—magyar szövetség kérdésének megítélésében Nagy Vilmos véleménye eltért a többi vezető álláspontjától, és felelősséget érzett Magyarország második világháborús szerepléséért. Az események ismertetése mellett, állást foglal és bemutatja, hogy Magyarország háborúból való kilépésének kudarcáért kit és milyen mértékben terhel a felelősség.

problémák sokoldalú elemzése, a más és más aspektusból elhangzott vélemények s ezek megvitatása rendszerint igen hasznos. Igaz, hogy Horváth elvtárs megállapításainak, kijelentéseinek alátámasztására — érthető okokból — meggyőző érveket nem tudott felsorakoztatni — kritikájával mégis arra kényszerítette az ezidőszerint levéltárainkban még nem található memorandumot elfogadókat, hogy bizonyítható adatokat kutassanak fel és azt tárják az olvasóközönség elé.

Horváth elvtárs észrevételeit három kérdés köré csoportosította. Bírálta Tóth Sándort, valamint e cikk íróját, mert ezt az állítólagos Vörös-féle memorandumot „... egyszerűen átveszik nagybaczoni Nagy Vilmos memoár könyvéből... Meg kell mondanom, hogy ez a Vörös-féle memorandum nem létezik... egyszerűen nincs" — jelentette ki Horváth elvtárs.[10]

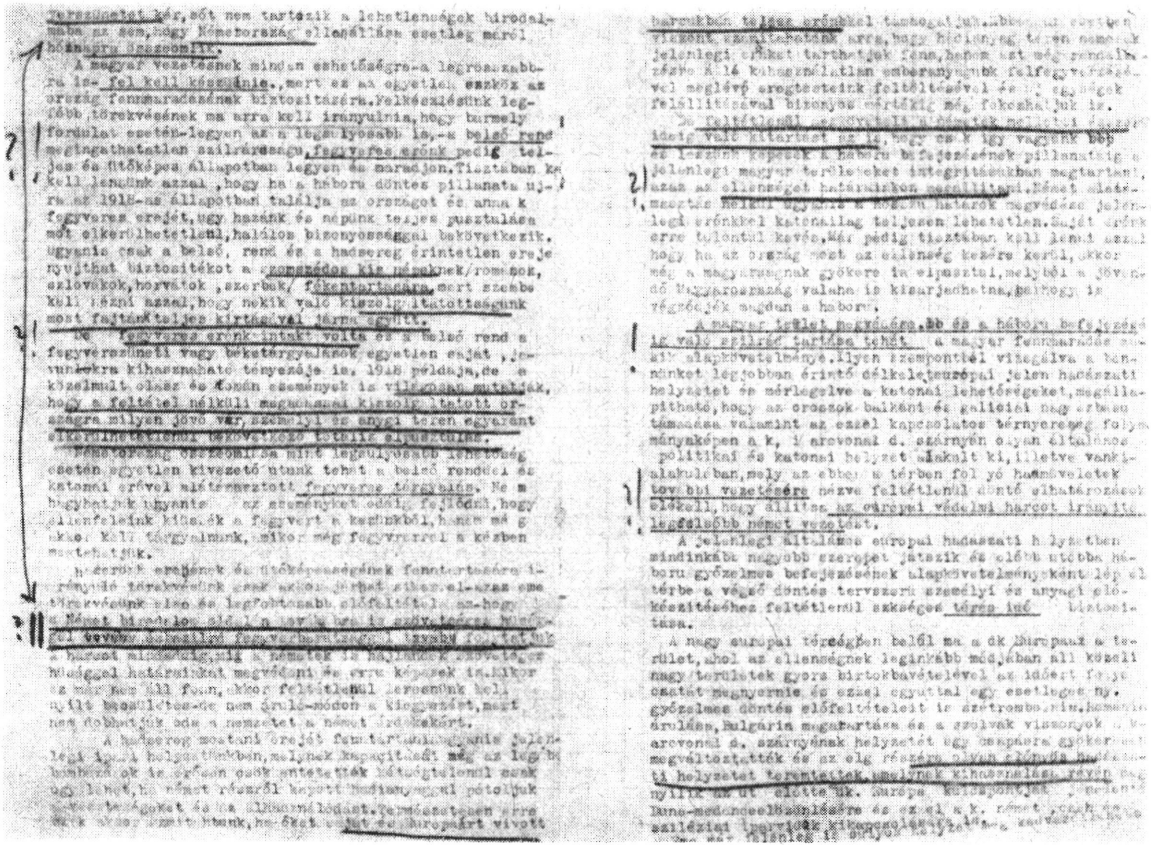
Állítását azzal indokolta, hogy a Magyar Országos Levéltárban, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában megvannak a vezérkar és a kormány iratai, s közöttük nem található Vörös memoranduma. Arra hivatkozott még, hogy nyugaton Adonyi publikálta a kiszállított és Svájcban őrzött vezérkari iratokat, az okmányt azonban ő sem közli. Ebből az időből a vezérkar anyagaiból alig maradt valami itthon.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a maximum 3—4 példányban készült bizalmas memorandumból ez idő szerint levéltáraink még nem rendelkeznek. Ami Adonyit illeti, akire Horváth elvtárs mint koronatanúra hivatkozik ebben a kérdésben — véleményem szerint — nem tekinthető kompetensnek. Adonyi csak azt publikálhatta, amihez hozzájutott. Valóban érdekes, hogy ugyancsak a Nagy Vilmos által közölt 1943. szeptember 4-i memorandumot Adonyi is publikálta. Ebből arra lehet következtetni, hogy az 1944 szeptemberi vitatott memorandum nem jutott el Adonyihoz, vagy valami okból kifolyólag nem felelt meg a szerző tervének. Véleményem szerint az előbbi eset áll fenn. Ez az okmány eltűnhetett.

A Horthy-rendszer nyugatra menekült képviselői közül kevesen voltak olyanok, akik a vesztett háború után a történtek miatt felelősséget éreztek, patrióták maradtak, s azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy hazatérnek és az eseményeket, a hallottakat, látottakat, az átéltéket egy memoár leírásában összefoglalják és az olvasóközönség elé tárják. Az ilyen személyek már nem pusztán időtöltésből olvasták a talált bizalmas okmányokat, hanem azokról igyekeztek jegyzeteket, illetve másolatot készíteni. Ezek közé sorolható nagybaczoni Nagy Vilmos nyugalmazott vezérezredes is, aki a sopronkőhidai fegyházban, majd a nyilasok bajorországi táborában töltött hónapokat és a szabadulása utáni időt is hazatérésig visszaemlékezéseinek megírásához szükséges anyagok összegyűjtésére fordította. Arra a kérdésemre, hogyan jutott a vitatott emlékirat birtokába, a következőket válaszolta: „... Hiltrachingban láttam, hogy Simon Pál valami katonai, minisztériumi aktát olvas. Kérdezte, hogy ismerem-e ezt a memorandumot, melyet Szombathelyi szerkesztett a szerbiai megszállással kapcsolatban?...

Midőn láttam, hogy nem ez az egyetlen akta, hanem van itt még több érdekes irat, megkérdeztem, hogy miképpen jutottak hozzá ezekhez a történelmi fontosságú iratokhoz. Azt mondta, ... ha akarom, ide-

10 ZMKA. Tud. Kut. o. iratanyaga. „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezés védésének jkv-e. Hozzászólások, 6. o.

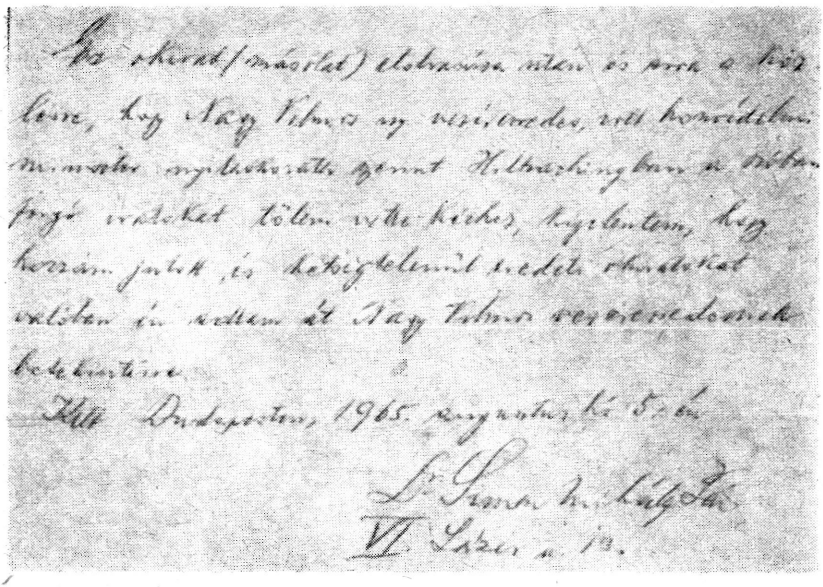

Részlet a Nagy Vilmos által közölt Vörös-féle memorandumból

adja elolvasni. Örömmel vettem... és az iratokat magammal vittem Zimmernbe és ott átolvasás után az engem érdeklő anyagokról jegyzeteket, illetve a fontosabbakról másolatot készítettem".[11] Így került tehát Magyarországra a vezérkari főnök 1944. szeptember 4-i memorandumának másolata, ami a szerzőnél ma is megtekinthető.

A Nagy Vilmos által közölteket igazolja dr. Simon Mihály Pál — Budapest, VI., Lázár u. 13. sz. alatti lakos. A memorandum másolatának elolvasása után elmondta, hogy még mindenre nagyon jól emlékszik. Többek között arra is, hogy az emlékirat eredeti címeres papírra volt gépelve és elolvasása után azt találgatták: vajon ki fogalmazta és ki stilizálta? Az iratokat a Hiltrachingban kitelepített Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezértitkárságán találta.

Kérésemre írásban ezzel kapcsolatban a következő nyilatkozatot adta:

Dr. Simon Mihály nyilatkozata

Horváth elvtárs azt az alternatívát, hogy Nagy Vilmos nyugaton találta a szóbanforgó iratokat azzal vetette el, hogy „... Nagy Vilmos nem volt nyugaton... így a memorandumot ott nem is láthatta."[12]

Mi ezzel kapcsolatosan az igazság?

Ismert tény, hogy a nyilasok és a németek október—novemberben már nemcsak a baloldali elemeket tartották ellenségnek, hanem min-

11 A kérdésekre kapott írásos válasz birtokomban van.
12 ZMKA. Tud. Kut. o.: idézett iratnyag, 8. o.

denkit, aki valamilyen formában Szálasi rendszerét bírálta, vagy a hitleristák győzelmét kétségbe vonta és ennek hangot adott. Így került sor a Horthy-rendszer idején vezető helyet betöltött, több ismert közéleti személy őrizetbe vételére.

Nagy Vilmost a nyilasok 1944. november 16-án tartóztatták le és a sopronkőhidai fegyházba internálták. 1945 március végén a szovjet csapatok közeledésére a politikai foglyokat Passauba, majd Pfarrkirchenbe (Bajorország) szállították. Végül az a csoport, amelyikhez Nagy Vilmos is tartozott Zimmernbe került, ahová az amerikai csapatok május 1-én vonultak be. Ezt a bajorországi nyilas internáló táborok politikai foglyairól 1945. május 2-án készített angol nyelvű névjegyzék fotokópiája bizonyítja. Ezen a 30. folyószám alatt Nagy Vilmos neve is szerepel.

R E G I S T E R

of the Hungarian political prisoners who were carried out by the German with force in Bavaria.-

/: Triftern, Pittibrunn, Miltraching, Eggenfelden, Ruhpolding, Tann, Zimmern/

Nr.	N A M E	NOTES
22.	Jungerth- Arnóthy Mihály	envoy, first secretary of Foreign Affairs, collaborated in making for armistice
23.	Kacsián Ervin	counseller. Ministry of Interior
24.	Kádár Gyula	colonel in the general staff, negociated with english parachute-officiers
25.	Kemény Gábor	police official, counseller
26.	Krudy Ádám	captain
27.	Count Kendeffy Ádám	landowner
28.	Mrs. Countess Kendeffy Ádámné	sister of young Mrs. Horthy
29.	Prince Montenuevo Nándor	member of Senat, landowner
30.	v. Nagy Vilmos	retired colonel-general, retired Minister of War, enmy of the persecution of the Hungarian Jews
31.	v. Nagy Béla	retired general, brother of Nagy Vilmos
32.	Nagy Mihály	lieutenant-colonel
33.	Nagy Géza	counseller, Ministry of Interior
34.	Náray Antal	retired general, retired chief of Radio
35.	Kállai- Miklós Aladár	brother of the present Prime Minister in Hungary, accepted by the Rumanians

Úgy gondolom, hogy az elmondottak és a dokumentum is elég meggyőzően bizonyítják, hogy Nagy Vilmos abban az időben, amikor a Németországba kivitt anyagokhoz még könnyen hozzá lehetett férni, igen is nyugaton volt, ahonnan 1945 őszén tért haza. Egyáltalán nem különös és nem meglepő tehát, ha a felszabadító hadműveletek előtti időszakra vonatkozó könyvében olyan dokumentumokat közöl, amelyek idehaza nem találhatók.

Horváth elvtárs másik érve, hogy a hivatkozott dokumentum azért

sem létezhet, „... mert élesen ellentétben áll a négy nappal később Vörös Jánosnak a minisztertanács előtt tartott beszámolójával".[13] Abban valóban igaza van Horváth elvtársnak, hogy a vezérkari főnök szeptember 8-án nem egészen ugyanúgy értékelte a helyzetet, mint a szeptember 4-i memorandumban. Ebben viszont nincs ellentmondás, mert szeptember 8-án már más volt a hadihelyzet, mint a hónap első napjaiban.

A szeptember elejei helyzet alapján a vezérkari főnök a kormány tudomására hozta, hogy a magyar arcvonalrész — az augusztusi események következtében — a keleti arcvonal legveszélyeztetettebb részévé vált, ami „... a háborúra eldöntő hatásúvá lehet...

Ha az oroszokat tisztán hadműveleti szempontok vezetik, akkor a zöm előnyomulása a legrövidebb időn belül a Nagy Magyar Alföld felé várható. Ez mind Magyarország, mind az egész keleti arcvonal szempontjából legveszedelmesebb... Az arcvonalak helyzetének ilyen alakulása Magyarország katonapolitikai helyzetét életbevágóan érinti..." — vonja le a következtetést a magyar vezérkari főnök.[14]

Majd így folytatja: „A felvázolt helyzetből következik, hogy ... a súlyos krízis jelenlegi állapotában bármely pillanatban megérlelődhet a döntés. Teljes tárgyilagossággal nézve az eseményeket, nem tartom kizártnak, hogy az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó ellenséges túlsúly következtében a további harc feladására kényszerülve fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem, hogy Németország ellenállása esetleg máról holnapra összeomlik."[15]

Mit mondhatunk erről az értékelésről? Azt, hogy a memorandum a helyzet helyes értékelését adta. Igazat mondott a keleti arcvonalról. Románia átállása után ez a térség valóban a németek legveszélyeztetettebb arcvonalává vált. Abban is igaza van a vezérkar főnökének, hogy ezek az események befolyással lesznek a magyar katonapolitikai helyzetre. Megfelel a valóságnak az is, amit a roskadozó német birodalomról és hadseregéről mondott. Az első hivatalos okmány, amely — ha kissé homályosan is, de kimondta; Németország a háborút elvesztette és hogy az összeomlás bármelyik napon bekövetkezhet.

Javaslataiban a vezérkari főnök már nem ennyire következetes: „Haderőnk erejének és ütőképességének fenntartására irányuló törekvésünk csak akkor járhat sikerrel, azaz eme törekvésünk első és legfontosabb feltétele az, hogy a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal tovább folytatjuk a harcot, mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is. Mikor ez már nem áll fenn, akkor feltétlenül keresnünk kell becsületes, de nem áruló módon a kiegyezést, mert nem dobhatjuk oda a nemzetet a német érdekekért."[16]

Félreérthetetlen javaslat. A vezérkari főnök biztosította a németeket, amíg csapatokat küldenek Magyarországra, addig a magyarok is harcolnak, ennél többet a fasiszta hadvezetés nem is várt. Ez volt a kérdések-kérdése. Minden mást ennek rendeltek alá. A fasiszta főparancsnokságnak az volt a döntő, hogy Horthyék a szovjet hadsereggel szemben folytassák

[13] Uo. 7. o.
[14] *Nagy Vilmos:* i. m. 206—207. o.
[15] Uo. 207—208. o.
[16] Uo.

az ellenállást. A háború elvesztésére vonatkozó megjegyzések, előkészületek az angolszász megszállás biztosítására ekkor már nem számítottak megbocsáthatatlan bűnnek. A háború elvesztését a Wehrmacht főparancsnoksága is látta. Keitel tábornagy szerint Németország 1944 nyarától már csak időnyerés céljából folytatta a háborút „... várva azokat az eseményeket, amelyek megtörténhettek volna, de mégsem történtek meg".[17]

De ez még nem minden, a vezérkari főnök folytatja a bizonyítékok felsorolását, kimutatja, hogy a hadsereg meglevő erejét fenntartani csakis német segítséggel lehet. Viszont erre „... csak akkor számíthatunk, ha őket saját és Európáért vívott harcukban teljes erőnkkel támogatjuk... De feltétlenül megköveteli a németek melletti ésszerű ideig való kitartást az is, hogy csak így vagyunk és leszünk képesek a háború befejezésének pillanatáig a jelenlegi magyar területeket integritásukban megtartani, azaz az ellenséget határainkon megállítani. Német alátámasztás nélkül a hosszú határok megvédése jelenlegi erőnkkel katonailag teljesen lehetetlen. Saját erőnk erre túl kevés...

Valószínű... hogy a német hadvezetés a Kárpát—Duna—Száva vonal megvédését, tehát Magyarország területének védelmét minden lehető erejével, őszinte akarattal támogatni fogja annál is inkább, mert a Dunamedence elvesztése esetén Németország délkeleti határának megvédésére a Kárpát védelemnél lényegesen több erőre volna szükség. Amennyiben azonban ez német részről mégsem történne meg, akár akarat, akár erőhiány miatt, úgy feltétlenül akkor kell tárgyalásokat kezdeni, amikor ezt még fegyveres erőink birtokában és ezzel alátámasztva tehetjük meg, tehát fegyveresen tárgyalhatunk."[18]

Ebben a részben a fő mondanivaló, hogy a határokat csakis a németek segítségével tudják megvédeni. Amennyiben viszont a segítség valamilyen okból kifolyólag elmarad, akkor meg lehet tenni az első lépéseket a fegyverszüneti tárgyalásokra.

A vezérkari főnök nem feledkezik meg a Dél-Erdély elleni támadás megindokolásáról sem. Ennek letárgyalása után a vezérkar hadászati és hadműveleti elgondolásait ismerteti és kifejti végkövetkeztetéseit. Ezekben félreérthetetlenül kimondja, hogy az angol—amerikai megszállás csakis a szovjetellenes háború folytatásával biztosítható, amihez Vörös vezérezredes a németeket is fel akarja használni.

„Végül szabad legyen ismételten hangsúlyoznom — folytatódik az emlékirat —, hogy az ország megmentésére irányuló törekvésben a honvédség csak úgy fogja tudni beváltani a hozzáfűzött reményeket, ha a politikai országvezetés biztosítani fogja a szilárd belső rend fenntartását, az ország fegyelmét és a zavartalan termelést. Mindezen túlmenően pedig minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika reálisan mérlegeli a helyzetet és sem az ellenség, sem a szövetséges kecsegtető ígéreteire és fenyegetéseire nem hallgat, hanem a korrekt, becsületes utat járva, kizárólag a magyar nemzet fennmaradására törekszik és ha békeajánlatra kényszerülnénk, úgy *a politikai kibontakozást csakis az angolszász oldal felé fogja keresni.* (Kiemelés tőlem — Ö. I.)

Hogy ezen időpont mikor érkezett el, ennek eldöntése a politikának legnehezebb feladata. Úgy az elsietés, mint az elkésés, egyformán a nemzet megsemmisüléséhez vezethet. *Ha azzal számolnánk is, hogy Német-*

[17] Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 9. sz. 90. o.
[18] *Nagy Vilmos:* i. m. 209. o.

ország a háborút elvesztette, akkor is végsőkig kell határainkat védeni (Kiemelés tőlem — Ö. I.), nehogy a bolsevizmus martalékai legyünk, mert a legrosszabb esetben egy nemzeti tragédia esetén is csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását biztosítani, *ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk.*"[19]

Ezzel fejezte be vitéz Vörös János vezérezredes a memorandumot. Amint látjuk, utal a kialakult és várható súlyos katonai helyzetre, ha óvatosan is, de kimondja: Németország a háborút elvesztette, s csupán napok kérdése a birodalom összeomlása. Helyesen határozza meg a szovjet csapatok várható tevékenységének irányait. Megfelel a valóságnak az az értékelése is, hogy a román átállás után az arcvonal déli szárnya mutatja a legválságosabb képet, s hogy felbomlása döntő hatású lehet az egész háború kimenetelére.

Ezek tények, amit a vezérkari főnök elismert. Eddig tartott a reális szemlélet. Itt hirtelen minden megszakadt, a horthysta rendszer átmentése érdekében a háborúból való kiválásra kedvező katonapolitikai helyzetet félredobva, kijelentette, hogy Magyarország számára egyetlen egy lehetőség van: *folytatni a harcot, német segítséggel védekezni mindaddig, míg az angol—amerikai csapatok megérkeznek.* Hogy miért? Vörös erre is választ adott, mert „... egy nemzeti tragédia esetén is, csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását biztosítani (azaz a Horthy-rendszert — Ö. I.), ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk".

A végkövetkeztetés és a javaslat ellentmond a reális helyzetértékelésnek, de híven tükrözi Horthyék vágyait, elgondolásait. 1944 augusztusában és szeptemberében a magyar uralkodó osztályok az angolszász megszállásban látták az egyetlen elfogadható megoldást. Ha már a háború elveszett, jöjjenek az angolok, ők a rendszert nem bántják, sőt hozzásegítenek az átmentéséhez. Ezért javasolta Vörös, hogy a háborút a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal folytatni kell.

Ennek ismertetése után nézzük meg, mi történt négy nap alatt és milyen mértékben módosította Vörös János vezérezredes elgondolásait, javaslatait?

A Dél-Erdély ellen (1944. szeptember 5.) indított támadás megbukott. A kudarccal egy időben megérkezett a hír arról, hogy a szovjet csapatok a Déli-Kárpátok átjáróin átkeltek és megkezdték előnyomulásukat Brassó—Nagyszeben—Kolozsvár—Nagyvárad—Arad—Temesvár irányába. A másik kellemetlen értesülés, ami szintén megdöbbentette a Lakatos-kormányt, hogy szeptember 6-án a szovjet csapatok a Keleti-Kárpátokban is aktív tevékenységbe kezdtek. Az egyidejűleg keletről és délről megindult szovjet előretörés következtében az egész székelykiszögellés a szovjet csapatok hadműveleti harapófogójába került, amely elvágással fenyegette az ottlévő erőket. A Kárpátok vonulatára alapozott új védelmi arcvonal tehát még kialakulása előtt teljesen szertehullott. Ehhez hozzájárult még az a probléma, hogy a Guderian által ígért német csapatok sem érkeztek meg.

A szovjet csapatok gyors átkelése a Kárpátokon és váratlan megjelenése Erdélyben, valamint a német segítség késése végérvényesen meghiúsította a Kárpátok megszállására és megtartására épült horthysta elképzeléseket. Kudarcba fulladt tehát a vezérkar főnökének szeptember 4-i me-

[19] Uo. 211. o.

morandumában kifejtett terve. Katonapolitikai kérdések vizsgálata és a helyzet sokoldalú elemzése után minden különösebb nehézség nélkül megértjük, hogy négy nappal később Vörös miért módosít az iratban kifejtett elgondolásokon.

A minisztertanács szeptember 8-i rendkívüli ülésén[20] a harctéri helyzetet vázolva a vezérkari főnök rámutatott arra, hogy a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet csapatok elérték Brassót, Nagyszebent, Lugost és a Temes vonalát. A minisztertanács elé tárta, hogy a teljes bizonytalanság uralkodik. Beismerte, hogyha a németek segítenek, akkor is csak késleltetni tudnák „... az oroszok előnyomulását. De véglegesen megállítani nemigen fog menni."[21] Azt is a miniszterek elé tárta, hogy a németek a keleti arcvonalat minden erővel tartani akarják, de ennek elenére nem számíthatnak jelentősebb német segítségre. Aláhúzta, hogy eddig olyan német erők, amelyek képesek lennének a szovjet csapatok megállítására, sem keletről, sem délről nem érkeztek. Arra is rámutatott, hogy reményeket a szövetségesek közeli megérkezéséhez nem fűzhetnek, azok Közép-Európában a szovjeteket már nem előzhetik meg „... az angolszászok kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt.[22]

Mit mondhatunk erről az értékelésről? Azt, hogy Horthy vezérkari főnöke ismét reálisan mérlegelte a helyzetet. Beismerte, hogy magukra vannak hagyva, hogy erősebb német segítségre nem számíthatnak, s hogy azzal is csak késleltetni tudnák a 2. Ukrán Front előnyomulását, de feltartóztatni nem. Azt is félreérthetetlenül kimondta, hogy az angolok Közép-Európában már nem előzhetik meg a szovjet hadsereget. Ezeket szeptember 4-én még nem így látta.

Igaz az is, hogy a 8-án kialakult körülmények hatására Vörös javaslatai is reálisabbak, mint szeptember 4-én. Ez a következőket tartalmazta:

— kímélni kell a magyar vért és meg kell védeni a magyar érdekeket,

— a keleti arcvonal addig tartja magát, amíg bírja, politikai fronton viszont meg kell tenni a szükséges előkészületeket.[23]

Ezzel a vezérkari főnök beismerte, hogy német segítséggel is csak késleltetni tudják a szovjet hadsereg előnyomulását, de megállítani nem. A memorandum még úgy értékelte a helyzetet, hogy ha a németek segítenek, a Kárpátok vonalában megállítják a szovjet hadsereget. Az sem lehet vitás, hogy a politikai előkészületek alatt a fegyverszünet kérésének előkészületeire gondolt. Az emlékiratban még azt írta: „... minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika (a kormány — Ö. I.) reálisan mérlegeli a helyzetet és ... ha békeajánlatra kényszerülünk, úgy a politikai kibontakozást csakis az angolszász oldal felé fogja keresni". Kétségtelen, hogy szeptember 8-án a vezérkari főnök már nem ennyire egyoldalról szemléli a kérdést. Véleményem szerint azzal a kijelentésével, hogy a „... helyzet folytán az angolszászok kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt", beismerte, hogy hiú ábránd tovább várni az angol csapatokat. Nemcsak az angolok deferáltak tehát, hanem a vezérkari főnök is.

Mindössze arról van szó tehát — és nem többről —, hogy Vörös vezérezredes a hadihelyzetben beállott változások következtében bizonyos módosításokat tesz a szeptember 4-i elképzeléseihez. De még távolról sem

[20] Dr. Horváth Miklós állításával ellentétben Vörös nem néhány nappal a szeptember 8-i minisztertanács ülése előtt érkezett meg a Wehrmacht főhadiszállásáról, hanem 1944. augusztus 25-én, majd szeptember 12-én utazott ki ismételten.

[21] OL Mt. jkv. 1944. szeptember 8.

[22] Uo.

[23] Uo.

olyan határozott a fegyverszünet kérdésében, mint ahogy azt Horváth elvtárs hozzászólásában állította. Vörös olyan javaslatot a kormánynak, hogy „... sürgősen kössék meg a fegyverszünetet, még a Szovjetunióval is" — sem szeptember 4-én, sem az azt követő időben nem tett.[24] A szovjet hadsereghez történt átmenetele után vallomásában azt mondta, hogy ő mint „katonai szakember és reális politikus régebben megértette, hogy Németország a háborút elvesztette és hogy Magyarország számára az a legcélszerűbb, ha minél előbb szakít Hitlerrel". Arra is hivatkozott még, hogy Horthynak is megmondta: „elérkezett a háborúból való kilépés ideje".[25] Ezt a vallomást 1944. november 1-én tette. Tevékenysége azonban mást mutat.

Vörös János vezérezredes a fegyverszünet kérdésében távolról sem volt olyan következetes, mint a harc folytatása szempontjából. Szeptember 9-én emlékiratot küldött Guderiannak. Ebben gyökeresen mást indítványozott, kategorikusan tagadta előző napi elgondolását. Elsősorban német csapatokat követelt a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételére és Dél-Erdély pacifikálására. Azt igyekezett bebizonyítani, hogy Magyarország védelme mindenekfelett Németország érdeke, hogy a Déli-Kárpátok elvesztése a Keleti-Kárpátok védelmének feladását vonja maga után. Biztosította Guderiant arról, hogyha a legmagasabb német vezetés megadja a segítséget, akkor „... magyar részről egész erőnk bevetésével és teljes akarattal — írja a vezérkari főnök — veszünk részt..." a harcokban.[26] A szovjetellenes háború folytatásának kérdésében Vörös vezérezredes szeptember 8-án sem módosítja álláspontját.

Horváth elvtárs harmadik érve, hogy „... az egész Vörös-féle memorandumot Nagy Vilmos találta ki... Köztudomású, hogy Nagy Vilmos és Vörös János között szoros és meleg emberi és baráti kapcsolat volt. Amikor Nagy Vilmos megírta a „Végzetes esztendők"-et, amely 1946-ban jelent meg (1947-ben jelent meg — Ö. I.), folytak a népbírósági perek a háborús bűnösök ellen. Vörös Jánosnak az átállás kérdésében játszott és az ideiglenes kormányban betöltött szerepe... kezdett erősen kritika tárgyává lenni" — hangsúlyozta Horváth elvtárs.[27] Végkövetkeztetése, hogy Nagy Vilmos azért „hamisította" ezt a memorandumot, hogy Vörös Jánost a politikai harcokban megtámassza.[28]

Mit mutatnak ezzel szemben a tények? Nagy Vilmos és Vörös János közötti kapcsolatok a történelem szempontjából jelentéktelenek. De ha már felmerült, annyit kívánok megjegyezni, hogy az ellenkezője igaz annak, amit Horváth elvtárs állít. A vezérkari főnök 1944 tavaszán Nagy Vilmos ellen a parlamentben elhangzott nyilas vádak alapján becsületügyi eljárást indított. Különösen meglepő Horváth elvtársnak az a kijelentése, hogy ezt a memorandumot Nagy Vilmos azért hamisította, hogy Vörös Jánost a politikai harcban megtámassza.[29] Ellenkezőleg, Nagy Vilmos ennek a vezérkari tisztek által még 1945 tavaszán is féltve őrzött bizalmas okmánynak közreadásával éppen azt igyekezett bizonyítani, hogy a vezérkar a helyzetet általában reálisan mérlegelte, de képtelen volt ésszerű következtetések levonására. Vörös János a memorandum

[24] ZMK. Tud. Kut. o.: idézett iratanyag, 6. o.
[25] A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára. 240. fond. 11306. leltár, 516. csomó 556. lap.
[26] *Nagy Vilmos:* i. m. 200—221. o.
[27] ZMKA. Tud. Kut. o.: idézett iratanyag, 8. o.
[28] Uo.
[29] Vörös János vezérezredes a könyv megjelenésének idején már nyugállományban volt.

publikálását vádiratnak tekintette. Érdemes figyelemmel elolvasni a könyv erre vonatkozó részét.

„És hiába várja az olvasó — írja Nagy Vilmos —, hogy a jelentés hidegen és tárgyilagosan levonva a következtetést, megállapítja, hogy Magyarország védelme a túlerejű orosz támadással kilátástalan és céltalan vérpazarlást jelent, hiába lesi az olvasó, hogy mikor jön a memorandum logikusan és tárgyilagosan előkészített végkövetkeztetése: azonnal tegyük le a fegyvert! Ehelyett az emlékirat azt tanácsolja, hogy tovább kell folytatni a harcot szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal mindaddig, amíg a németek hajlandók határainkat megvédeni . . .

A teljes realitással felvázolt előzmények után teljesen érthetetlen következtetés az is, hogy a németek mellett való kiállással biztosíthatjuk Magyarország integritását egészen a háború befejezésének időpontjáig. Újra csak a tér, az idő és az anyagi erő hamis megítélésének délibábja kísért . . .

Tarthatatlan okoskodás az is, hogy a Kárpátokat addig tartsuk, míg az angolszászok Magyarország megszállását végre nem hajtották. Tudvalevő dolog, hogy az oroszok a magyar határon álltak már, az angolok még a Rajnát sem érték el.

Teljes politikai tudatlanság derül ki abból a tervezgetésből is, mely a kibontakozást az angolszász oldal felé keresi és elejti, sőt ellenzi az oroszokkal való megegyezést és békét . . . Nem mellőzhető tényező az sem, hogy mi nem az angolszászokkal, hanem a Vörös Hadsereggel álltunk harci érintkezésben . . .

Magyarországnak életérdeke volt, hogy most az utolsó pillanatban, ha már eddig nem tette, szakítson azzal a politikai iránnyal, mely a nyilvánvalóan vesztes Németország oldalára láncolta. Itt a katonáknak most már arra kellett volna szorítkozniok, hogy megadják a döntésre hivatott kormánynak a feleletet arra kérdésre, hogy katonailag van-e remény, . . . a katonai erőkifejtés lehetőségeit kellett volna feltárniok . . ."[30]

Nagy Vilmos nem állt meg a memorandum magyarázásánál, hanem azt is megmutatja, hogy az akkori helyzet igenis teljesen érett volt a Szovjetunióval való tárgyalás megindítására. Ez az, amit a katonai és a politikai vezetés figyelmen kívül hagyott.

Az emlékirat közlésének céljáról kérdésemre a következőket válaszolta: „A magyar vezérkar főnökének ezt az írását azért közöltem, hogy igazoljam azt a felfogásomat, hogy Magyarországnak a németektől való elszakadása és a háborúból való kilépésének kísérlete milyen felületes volt, és hogy a magyar politikai és katonai vezetés nem ott kereste a kibontakozás útját, ahol kellett volna: keleten — hanem állandóan, még az utolsó percben is a nyugatiak segítségében reménykedett az oroszokkal szemben, akikkel közvetlen harci érintkezésben állott."

Ezek Nagy Vilmos értékelő mondatai a Vörös-féle memorandumról. Az összefoglaló, mint tartalmából látjuk, homlokegyenest ellenkezik azzal, amit Horváth elvtárs állított és azzal a képpel is, amely Vörös János szerepéről az 1945 és 1946-os években kialakult. Sokféle következtetés levonható ebből, de az, hogy ezzel Nagy Vilmos 1947-ben Vörös János politikai pályafutását támogatta, nagyon valószínűtlennek látszik.

Horváth elvtárssal ellentétben az emlékiratot a vezérkar németeket ellentmondás nélkül szolgáló tevékenységének és vezetőinek korlátoltságát leleplező legjobban sikerült dokumentumnak tartom. Minden alapot nél-

[30] Nagy Vilmos: i. m. 212—214. o.

Vörös János válasza

nagybaconi Nagy Vilmosnak

„Nagy Vilmos adatainak igen nagy része a tények nem ismerésére és nagyfokú tájékozatlanságra vall"

A *Fáklya* legutóbbi számában ismertettük nagybaconi Nagy Vilmos most megjelent emlékiratait. A memoárok egy része kitér Vörös Jánosnak, a vezérkar főnökének, a háború utolsó fázisában betöltött szerepére is. Miután Nagy Vilmosnak erre vonatkozó egyik-másik megállapítása homlokegyenest ellentmondik azzal a képpel, amely Vörös János szerepéről a közvélemény széles rétegeiben kialakult, szükségesnek láttuk, hogy magához Vörös Jánoshoz forduljunk és megkérdezzük: mi a véleménye Nagy Vilmos könyvében foglalt adatokról.

Vörös János az emlékirat vádjairól

Vörös János a következőket mondotta:

— Mindaz, ami 1944 augusztusában és általában a németek bejövetelétől a fegyverszünet megkötéséig terjedő időben történt, az már számos néphírósági tárgyaláson végérvényesen tisztázódott. Ezek a tárgyalások a legkülönbözőbb háborús bűnösök ügyeire vonatkoztak, tehát *más volt az egész kérdéskomplexum legapróbb részleteinek tisztázására is*, természetes tehát, hogy azokon *belső megvilágításba kerültek a Nagy Vilmos mostani emlékiratainak szereplő ada'ok is.*

— Ezeknek az adatoknak igen nagy része a tények nem ismerése és nagyfoku tájékozatlanságra vall.

Úgy látom, hogy ezek részben hallomásokra, részben feledékenység és tendenciózus csoportosításokra vezethetők vissza.

Az „általánoshelyzetkép" magyarázata

Nagy Vilmos többek között megemlíti, hogy a magyar vezérkar 1944 *szeptemberében* 4-én olyan „általános helyzetképet" készített, amelyből *németbarát állásfoglalás* derül ki. — *Mi ezzel kapcsolatban a való helyzet*, — tették fel a kérdést Vörös Jánosnak.

— 1944 tavaszán érintkezést kerestem és találtam a Független Front vezetőivel. Hozzánk előkészítés után augusztusban már *személyesen volt* államtitkár *Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal* is, *akit Vörös János és a Függetlenségi Front között az összeköttetést megteremtette.* A következőket mondta:

— Az ellenállási mozgalom már 1943-ban keresett kapcsolatot azokkal a magyar vezérkari tisztekkel, akikről feltehető volt, hogy nem fasiszták, nem nácibarátok és bekapcsolhatók abba a mozgalomba, amely az *ország hatásrólfejét akarta megakadályozni a háborúból való kiugrással.* Így kerültünk összeköttetésbe hosszas és óvatos tapogatódzás után

1944 tavaszán

Vörös Jánossal, akiről tudtuk, hogy a háborúból való kiugrás híve és azt is tudtuk, hogy *a németek nem jó szemmel nézték vezérkari tanácsi tevékenységét.* 1944 júliusában kerültünk abba a helyzetbe, hogy *Vörös Janost összehozhatuk Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal a Magyar Függetlenségi Front* búvóhelyén és megkezdhettük a tárgyalásokat a honvédség bekapcsolásáról az ellenállási mozgalomba. Ezek a tárgyalások *ötször-tízszer* folytak, személyesen azonban a háború folytatása szempontjából ugrancsos jellegűnek volt, *mint az időszerűtlenek.* Ezek a helyzetképek majdnem mind egy kaptafára készülő *napiberendezésből adódtak*, amelyeket az *illetékes ügyosztályok készítettek el.* De még ha valóban németbarát jellemzések készülnek volna ebben az időben a vezérkarnál, akkor sincs ennek semmi jelentősége, mert — mint mondottam —

ugyanúgy mellékkörülmény volt ez már akkor,

mert hiszen minden vonatkozó a fegyverszünetet készítették elő.

— Végül ami a Nagy Vilmos könyvében közölt és személyemre vonatkozó adatokat illeti, nem tartom szükségesnek nyilatkozni, hiszen kijelentettem, hogy annak minden részletét régen tisztázódott.

Egy koronatanu beszél Vörös János és a Függetlenségi Front kapcsolatáról

A *Fáklyának* alkalma volt beszélgetést folytatni az akkori) történelmi napok egyik koronatanújával is, *aki Vörös Jánost és a Függetlenségi Front között az összeköttetést megteremtette.* A következőket mondta:

— Az ellenállási mozgalom már 1943-ban keresett kapcsolatot azokkal a magyar vezérkari tisztekkel, akikről feltehető volt, hogy nem fasiszták, nem nácibarátok és bekapcsolhatók abba a mozgalomba, amely az *ország hatalmi* megakadályozni *a háborúból való kiugrással.* Így kerültünk összeköttetésbe hosszas és óvatos tapogatódzás után

1944 tavaszán

Vörös Jánossal, akiről tudtuk, hogy a háborúból való kiugrás híve és azt is tudtuk, hogy *a németek nem jó szemmel nézték vezérkari tanácsi tevékenységét.* 1944 júliusában kerültünk abba a helyzetbe, hogy *Vörös Janost összehozhatuk Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal a Magyar Függetlenségi Front* búvóhelyén és megkezdhettük a tárgyalásokat a honvédség bekapcsolásáról az ellenállási mozgalomba. Ezek a tárgyalások *ötször-tízszer* folytak, személyesen azonban a háború folytatása szempontjából ugrancsos jellegűnek volt, *mint az időszerűtlenek.* Ezek a helyzetképek majdnem mind egy kaptafára készülő *napiberendezésből adódtak*, amelyeket az *illetékes ügyosztályok készítettek el.* De még ha valóban németbarát jellemzések készülnek volna ebben az időben a vezérkarnál, akkor sincs ennek semmi jelentősége, mert — mint mondottam —

ugyanúgy mellékkörülmény volt ez már akkor,

mert hiszen minden vonatkozó a fegyverszünetet készítették elő.

— Végül ami a Nagy Vilmos könyvében közölt és személyemre vonatkozó adatokat illeti, nem tartom szükségesnek nyilatkozni, hiszen kijelentettem, hogy annak minden részletét régen tisztázódott.

akkor a magyar történelem egészen másként alakult volna.

— Ebben az esetben nem Tildy, *nem* Szakasits, nem a mai koalíciónak számos vezéralakja *nem lenne életben.* Vörös János azonban *igenis megbízhatónak bizonyult* és végre is hajtotta mindazt, amiben a Függetlenségi Front vezéreivel megállapodtak. Hogy katonai lépései nem sikerültek úgy, amint az várta,

az nem rajta múlott,

hanem a meglepetésből tisztikaron. *Az az adat tehát*, hogy Vörös János 1944 szeptemberében németbarát jelentést *tett*, a *valódi tények nem ismerésén alapszik.* Az könnyen lehet, hogy éppen terveinek *rögzítése* miatt nem akadályozta meg a németbarát jelentések vezérkari hadászati. Ez azonban *bizonyítható.* sőt *olyan dolog volt*, mert ha elárulja magatartásával; vagy nyílt ellenállásával, hogy a németek ellen dolgozik, *akkor azonnal letartóztatják, tervét végre nem hajthatta és a Függetlenségi Front összeomlott.*

— Egyébként ez abban az időben igen sokan hamis ekonyokkal, hamis telefonjelentésekkel akarták igazi ellenállási tevékenységüket, mint

nem jelentette azt, hogy ők németbarátok lettek volna,

csupán segítségnek használták fel az illetőket. Igen sok tisztről hittük hivatásuk például azt, hogy németbarátok, de, hogy mások, a valóságban viszont igen *hasznos szolgálatot tettek az ellenállásnak.* Vörös Jánosnál is nem az a lényeg, hogy vezérkarának *egy-egy* osztálya mit jelentett helyzetképében, hanem az, hogy *becsületesen segítette* *ő minden vonatkozásban állt* eszközzel *a Magyar Függetlenségi Front* munkáját.

— A nyilasok

Vörös Jánost leteríthették, halálos ítéletek, csalódást és unokáit pedig Sopronkőhidára hurcolhatták,

amikor kiderült, hogy ő volt az előkészítője a katonai átállásnak. Ez is bizonyítja azt, hogy *nem a hivatalos helyzetképben* van a *hangsúly*, hanem Vörös János tényleges történelmi cselekedetén. —Vörös Jánosnak

a magyar tragédia elhárításában történelmi szerepe volt.

Soha nem politizált, de mégis mint hasznát tevő és soha a nácizmusba nem sodródott katonatisztet, ki*lőttmervén* azokat hallgatott, amikor mindent elkövetett, hogy ennek a szerencsétlenségbe döntött országnak a végpusztulását megakadályozza. Eddig csak mártatlan támadásokban volt része, de soha semki nem foglalkozott még történelmi szerepével. Mint az akkori eseményeket koronatanúja állíthatom, hogy kevés korrektebb és megbízhatóbb tábornoka volt a magyar honvédségnek, mint éppen Vörös János, aki igazán megérdemelné történelmi jelentőségét működésének igazságos méltányolását.

Fáklya

külöz az az állítás is, hogy a memorandum közlésére és a vezérkarnak a németeket mindvégig hűségesen kiszolgáló szerepének bemutatására Vörös János kérte volna fel Nagy Vilmost.

Ezeknek a tényeknek az elmondása után nézzük meg, hogyan vélekedett Vörös János az emlékirat megjelenéséről. A „Fáklya" — politikai hetilap — 1947. június 15-i számában „nagybaczoni Nagy Vilmos éles támadása Vörös János ellen" című cikkében ismertetést ad a „Végzetes esztendők"-ről. Ebben a szerző „Súlyos vádakat emel emlékiratában Vörös János ellen nagybaczoni Nagy Vilmos" alcím alatt közli a memorandum főbb kérdéseit. Szószerint idézi azokat a részeket, ahol Vörös a kormányt a németek oldalán a háború folytatására kéri.[31]

Egy héttel később — június 22-én — ugyancsak a „Fáklyá"-ban jelent meg Vörös János válasza Nagy Vilmos vádjaira. A választ a vitában döntő dokumentumnak tartom, ezért ennek fotókópiáját a teljes terjedelmében közlöm.

Vörös — amint látjuk — csak mentegetőzik és azzal tér ki a részletes válasz elől, hogy „Nagy Vilmos adatainak igen nagy része a tények nemismerésére és nagyfokú tájékozatlanságára vall." Azt állítja, hogy a népbírósági tárgyalásokon az egész kérdéskomplexus legapróbb részleteinek tisztázása is megtörtént. Ami igen döntő a válaszban az, hogy e tendencia kisugárzása ellenére *Vörös János nem tagadja az 1944. szeptember 4-i memorandum létezését.*

„1944 szeptemberében — válaszolta a szerkesztőség kérésére — már javában folytak tehát tárgyalásaink a kibontakozásról és a háború likvidálásáról. *Az lehet, hogy ebben az időben a vezérkar valamelyik osztálya általános helyzetképet szerkesztett, ezeknek azonban a háború folytatása szempontjából ugyanolyan jelentőségük volt, mint az időjárásjelentésnek.* (Kiemelés tőlem — Ö. I.) Ezek a helyzetképek majdnem mindig egykaptafára készülő napi beszámolók voltak, amelyeket az illetékes ügyosztályok készítettek el." Kerülgetve ugyan a kérdést, de beismeri, hogy igenis volt ilyen jelentés.

Végezetül még egy bizonyítékot kívánok bemutatni: Kádár Gyula — a vezérkar II. osztálya volt vezetőjének nyilatkozatát.[32]

1944 szeptember elején Vörös János vezérezredes hivatalos helyiségébe hozatta a letartóztatásban levő Kádár Gyula vezérkari ezredest. Azután érdeklődött, hogyan ítéli meg az általános hadihelyzetet? Ez alól „... a front eseményeiről való hiányos tájékozottságomra való hivatkozással... kitértem.

Válaszom után Vörös vezérezredes íróasztala fiókjából több ívből álló iratot vett elő és abból részleteket olvasott fel, mondván, hogy ezt a memorandumot adta át a kormányzónak.

A memorandum részleteire nem, de annak *lényegére* határozottan emlékszem:

1. Fejtegette, hogy a németek a háborút már nem nyerhetik meg.

2. Ennek ellenére a németek mellett való további kitartásra vagyunk kényszerülve, mert az oroszoknak és ezzel a bolsevizmusnak nem nyithatunk kaput — egyidejűleg azonban keresnünk kell az angolszász hatalmak felé az érintkezést és segítségükkel a kibontakozás útját."

[31] Fáklya, 1947. június 15.

[32] Kádár Gyula vezérkari ezredest az ország megszállása után a németek letartóztatták. Vörös János 1944. szeptember 4-i memorandumával kapcsolatban tett nyilatkozata birtokomban van.

A Kádár által elmondottak is azt bizonyítják, amit Vörös János nem tagadott, hogy 1944 szeptember elején a vezérkar a háború folytatásával kapcsolatban memorandumot készített a kormánynak.

*

A memorandum főbb tartalmának bemutatása és a mellette felsorakoztatott bizonyítékok úgy gondolom elég meggyőzően tanúsítják, hogy az nem Nagy Vilmos által készített, vagy kitalált nyilatkozat, hanem eredeti bizalmas okmány, amit a vezérkar az 1944. augusztus 29-én megalakult kormány részére készített. Az a tény, hogy a dokumentum ez idő szerint nincs meg levéltárainkban és mert Adonyi nyugaton nem publikálta, még nem ok arra, hogy azt hamisításnak és nemlétezőnek tekintsük. Lakatos-kormány és a vezérkar 1944 szeptemberi tevékenysége a szóban forgó memorandumban lefektetett elvek szerint történt. Ezt az események bizonyítják.

Horthyék csak akkor tértek el az emlékiratban lefektetett irányelvektől, és csak akkor küldték el képviselőiket Moszkvába, amikor már beigazolódott, hogy a szovjet csapatokat sem a Kárpátokban, sem az ország határain nem lehet feltartóztatni és nyugaton is tudomásukra adták, hogy Magyarországnak fegyverszüneti kérelmével a Szovjetunióhoz kell fordulni.

REFLEXIÓ „A HÁBORÚ LÉNYEGÉRŐL ÉS RENDSZEREZÉSÉRŐL" C. CIKKHEZ

Otta István

Dr. Fórizs Józsefnek a Hadtörténelmi Közlemények 1965. 2. számában megjelent cikkéhez csupán néhány reflexiót szándékszom fűzni, anélkül, hogy írása egészére, illetve annak értékelésére kitérnék. „A háború rendszerezéséről" c. fejezet kifogásolható megállapításának egy részére kívánok reagálni.

Az első észrevételt ahhoz a bírálathoz szeretném fűzni, amellyel Fórizs cikkemnek azt a megállapítását illeti, hogy „a jelleg szót annyiféle összefüggésben használhatjuk, ahány lényeges ismertetőjegye (felosztási alapja) van a háborúnak".[1] Azt javasolja, hogy a jelleg szót csak a háború politikai tartalmára alkalmazzuk (csak a háború igazságos és igazságtalan jellegéről tesz említést cikkében).

Először is nézzük meg, milyen értelemben használatos nyelvünkben (és nemcsak a miénkben) és tudományos irodalmunkban a jelleg szó?

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára erről a következőt mondja: „A jelleg: 1. valamely dolog, ritkán személy lényeges vonásainak összessége, jellemző sajátosságaiban megnyilvánuló mivolta; 2. valaminek *bizonyos szempontból meghatározott volta, sajátossága, tulajdonsága.*" (Kiemelés tőlem — O. I.) Fórizs lényegében a jelleg szónak ezt a második szempontból meghatározott jelentését nem ismeri el, pedig ilyen értelemben is használják e szót, nemcsak a hadtudományban (rakétanukleáris, manőverező, pusztító stb. jellegű háború), hanem más tudományágakban is.

Nézzünk egy példát a jelleg szónak ilyetén való használatára. Közismert Marx tanítása a munka és az áru kettős jellegéről. Marx azt írja: „Minden hasznos dolog... kettős szempontból jön figyelembe: minőség és mennyiség szerint."[2] Közismert, hogy abból fakad a munka és az áru kettős jellege, hogy egyszer a minőség, egyszer a mennyiség szempontjából vizsgáljuk.

S amikor Marx a munka és az áru kettős jellegéről ír, teljesen mellékes — tehát sem a munkának, sem az árunak nem képezi „alapvető" tartalmát, lényeges sajátosságát a fenti két szempontból történő vizsgálatnál —, hogy egy vagy több ember munkája testesül-e meg a munkatermékben. Viszont, amikor *ez* a vizsgálat szempontja, a munkának ezzel kapcsolatos tulajdonsága válik „alapvetővé", lényegessé és ez határozza meg a jellegét. Ezért ír Marx például a munka társadalmi jellegéről is (ez már a munka harmadik jellege!).

[1] Lásd: Hadtörténelmi Közlemények. (a továbbiakban HK) 1965. 2. sz. 342. o.
[2] Marx: A tőke, Szikra, Budapest, 1948. I. köt. 43. o.

Ha elfogadnánk Fórizs javaslatát, meg kellene állapítanunk, hogy Marx is helytelenül használja a jelleg szót, s Marxot a következőképpen kellene korrigálnunk: nincs a munkának és árunak kettős, sőt több jellege, hanem csak egy.

Nem helytálló Fórizsnak az az állítása sem, hogy Lenin csak a háború politikai tartalmára alkalmazta a jelleg szót.[3] Lenin is használta a háború katonai értelemben vett védelmi vagy támadó jellege kifejezést.[4] S nem a jelleg szó ilyen használatát kifogásolja (ő is idézőjel nélkül használja a katonai értelemben vett támadó vagy védő jelleg kifejezést), hanem azt az álláspontot, amely a háború katonai értelemben vett támadó vagy védő jellege alapján akarja meghatározni a háború társadalmi-politikai szerepét — a háborúhoz való viszonyunkat.

Egyébként, hogy zavar van Fórizs koncepciójában, kiderül a következő megállapításából: „A politikai tartalom — tehát, hogy milyen osztályok, milyen politikai célokért folytatják a háborút — meghatározza az alkalmazott erőszakot."[5] Nem akarok itt kitérni arra, hogy a politikai tartalom mennyiben függ össze az erőszak alkalmazott eszközeivel vagy az erőszak alkalmazásának módjaival, mikéntjével stb., de azt meg kell jegyezni, hogy először: a háborúban mindkét fél, *az igazságtalan és az igazságos háborút folytató fél is alkalmaz erőszakot*, másodszor általában az erőszak alapvetően ugyanazon eszközeit alkalmazzák. Mindkét fél felhasznál reguláris hadsereget (ha van), gépi eszközöket (ha rendelkezik vele).

Az alkalmazott erőszakot, eszközeit és módjait alapvetően a termelőerők fejlettsége határozza meg, s ha a háborút folytató felek korlátozzák a kor termelőerőinek fejlettsége következtében rendelkezésükre álló eszközöket, azt ugyan különböző okokból teszik, de az igazságtalan háborút folytató felet legkevésbé sem politikája tartalma tartja azok alkalmazásától vissza, hanem az esetleges hátrányos következmények. Hogy történelmi példával éljek, a fasisztákat a gáz általános használatától nem politikájuk tartalma tartotta vissza, minthogy az imperialistákat jelenleg sem háborújuk politikai tartalma, nem politikájuk *jellege* akadályozza abban, hogy pl. a vietnami háborúban atomfegyvert alkalmazzanak. Egyébként is, ha az igazságtalan háborút folytató fél használ bizonyos fegyvereket, az igazságos háborút folytató is kénytelen lehet ugyanolyan fegyvereket használni, ha nem akar vereséget szenvedni — habár politikájának tartalma ellentétes ellenfeléével. Fórizs megfogalmazása tehát ily általános formában helytelen.

A fenti idézet, amely az alábbiak szerint folytatódik, ugyancsak zavarról tanúskodik: „Vagyis az illető osztály által folytatott *politika jellege* (Kiemelés tőlem — O. I.) dönti el, hogy ez az osztály mikor és hogyan alkalmaz erőszakos — fegyveres — eszközöket célja elérése érdekében."

Tehát a háború kezdetét — „mikorját" — az illető osztály politikájának jellege *„dönti el"*. Rögtön kitűnik megállapítása helytelensége, ha konkrét vizsgálat alá vesszük. A háború legalább két fél között folyik. A háború kezdő időpontja általában azonos mindkét hadviselő számára. A másik fél politikájának jellege tehát nem döntheti el a *mikort*, hanem csak az egyiké. A másik fél nem várhat a saját „mikorjára", mert

[3] HK. 1965. 2. sz. 342. o.
[4] Lásd: Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1958. I. köt. 403. o.
[5] HK 1965. 2. sz. 335. o.

lekéshet. S az ilyen megállapítás például, hogy — egy, mindkét részről imperialista jellegű háború esetén — az egyik vagy a másik imperialista hatalom számára a háború kedvezőtlen időpontban kezdődött — tehát politikájának „jellege" nem a háború kezdetére tűzte ki a „mikort" —, tarthatatlan, vagy Fórizs megállapítását kell annak tartanunk.

A politika *„jellege"* sosem „döntötte" el a háború indításának *mikorját*, sem a *hogyanját*. A politika ilyen vagy olyan jellege csak előfeltétel, de a háború megindítása *mikorjának* és *hogyanjának* eldöntéséhez más körülmények figyelembevétele is szükséges: például a hadsereg felkészültsége, kedvező vagy annak vélt nemzetközi helyzet és erőviszonyok, illetve azok olyan megítélése, hogy a győzelmet reálisnak tartsák stb. A másik fél számára viszont a háború mikorja már *kényszerű* időpont, akár igazságos, akár igazságtalan jellegű is politikája.

Egy imperialista világháború megindításához más is kell tehát, nemcsak a politika imperialista jellege. Ezt különösen fontos most — az atomháború elhárításáért folytatott küzdelem közepette hangsúlyozni. Hiszen ebből a nézetből, amely szerint a politika jellege „dönti el" a háború megindításának „mikorját" és „hogyanját", fakad a világháború elhárításának lehetőségét tagadó felfogás.

A világháború elhárításának lehetőségét vallók viszont abból indulnak ki, hogy egyes imperialista nagyhatalmak politikájának világuralomra törő, a világháborút előkészítő, igazságtalan *jellege ellenére* — és nemcsak jellege, hanem az imperialisták akarata ellenére is — reális lehetősége van annak, hogy a világháború elhárításának politikáját folytató államok és néptömegek politikai, gazdasági és katonai *ereje* bizonyuljon *döntőnek*, és a béke fennmaradjon.

De kitűnik Fórizs koncepciójának helytelensége akkor is, ha azt a forradalmakra, a fegyveres nemzeti felkelésekre alkalmazzuk. Forradalmi jellegű lehet ugyanis egy párt, egy osztály politikája akkor is, ha kitűzi — „eldönti" — a fegyveres eszközök alkalmazásának *mikorját* és *hogyanját*, de akkor is, ha a békés átmenet útját választja. Egy forradalmi jellegű politikát folytató osztály választhat tehát ilyen vagy olyan utat is, egyebek között például a forradalmi helyzet objektív és szubjektív feltételei létrejöttének időpontja, illetve az uralmon levő kizsákmányoló osztály magatartása „dönti" el. Az pedig ellenforradalmi jellegű akkor is, ha nem kényszeríti is a fegyveres eszközök alkalmazására a forradalmi osztályt.

Abból a megállapításból, hogy a politika jellege dönti el a mikort és hogyant, az egyéb körülmények lebecsülése csendül ki. Ez pedig kalandorságra vezethet a politikában.

Fórizs fent idézett megállapításaiban a zavar forrása nyilván az, hogy ellentétbe kerül a dialektikus logikával, amikor abból indul ki, hogy egy jelenség egy bizonyos minősége meghatározza a jelenség minden relációját, minden körülményét. Konkrétan, hogy a háború politikai jellege „eldönti" a háború minden körülményét, legalábbis *mikorját, hogyanját* és *eszközeit*.

Mindennek az ad jelentőséget, hogy e hibák helytelen politikai következtetések kiindulópontjai lehetnek.

Ha ugyanis elfogadnánk javaslatát a jelleg szó egyoldalú használatára, azért, hogy az ne legyen „félreérthető", egyben elismernénk, hogy az előző cikkemben közölt idézetekben a Szovjetunió Kommunista Pártja

A 700. oldalon a 4. bekezdés helyesen:

De kitűnik Fórizs koncepciójának helytelensége akkor is, ha azt a forradalmakra, a fegyveres nemzeti felkelésekre alkalmazzuk. Forradalmi jellegű lehet ugyanis egy párt, egy osztály politikája akkor is, ha kitűzi — „eldönti" — a fegyveres eszközök alkalmazásának *mikorját* és *hogyanját*, de akkor is, ha a békés átmenet útját választja. Egy forradalmi jellegű politikát folytató osztály választhat tehát ilyen vagy olyan utat is, és hogy mikor és melyik úton jut el a szocializmushoz, azt egyebek között például a forradalmi helyzet objektív és szubjektív feltételei létrejöttének időpontja, illetve az uralmon levő kizsákmányoló osztály magatartása „dönti" el. Az pedig ellenforradalmi jellegű akkor is, ha nem kényszeríti a fegyveres eszközök alkalmazására a forradalmi osztályt.

és az Olasz Kommunista Párt félreérthető módon használták a jelleg szót. A félreértések kiküszöbölésének módja pedig nem az, hogy az általános szóhasználaton változtassunk — mert ezzel akarva vagy nem —, azoknak adunk igazat, akik azt félreértették.

Az a nézete pedig, hogy a politika jellege „eldönti" a háború mikorját és hogyanját, valamint eszközeit, különösen azért veszélyes, mert a nemzetközi munkásmozgalom olyan lényeges kérdéseiben orientál helytelenül, mint a kommunista pártok többsége háborúval kapcsolatos politikája, és a még kapitalista viszonyok között dolgozó kommunista és munkáspártok stratégiája.

KÖZLEMÉNYEK

A DUNA HULLÁMAI*

Sz. A. Andrjusenko altábornagy, a Szovjetunió Hőse

I. RÉSZ

1943 őszén, a Kijev felszabadításáért folyó harcok idején neveztek ki a 23. lövészhadtest törzsfőnökévé. Ebben az időben a magasabbegységet Nyikita Jemeljanovics Csuvakov tábornok vezényelte. Rövid idő alatt összeszoktunk és vállvetve dolgoztunk. Ez a jó együttműködés A Tarnopolért folyó harcok idején Mihail Frolovics Grigorovicsot nevezték ki a hadtest parancsnokává. Ő korábban a Főhadiszállás képviselője mellett működő tábornoki csoportban dolgozott. Új parancsnokom magas, arányos termetével, katonás megjelenésével, mindig előírásos öltözékével már az első pillanatban a szigorú és határozott ember benyomását keltette bennem. És valóban az is volt. A katonaélet kemény iskoláját megjárt, volt lovassági tiszt, Mihail Frolovics, mindenben szerette a rendet, és meg is követelte azt beosztottjaitól. Rövid idő alatt összeszoktunk és vállvetve dolgoztunk. Ez a jó együttműködés pozitívan hatott a csapatok vezetésére a nehéz és megerőltető harcok folyamán.

Eddig az ideig a 23. lövészhadtest már hosszú harci utat járt meg. Szumi, a Dnyeper, Kijev, Zsitomir, Tarnopol — ezek voltak a hadtest fényes történetének fontosabb állomásai.

A hadtestnek jól összeforrt törzse volt. A különböző osztályok tisztjeinek legtöbbje gazdag harci tapasztalatokkal rendelkezett. Az osztályvezetők és a beosztottak összeszokottan, lelkiismeretesen és a rájuk bízott feladatok iránti nagy felelősségérzettel dolgoztak. A forró csaták napjaiban, a nehéz menetelések idején a csapatoknál tartózkodtak, és segítettek bennünket a feladatok végrehajtásában. A hadtestben sűrűn cserélődtek az alakulatok. Ennek ellenére a törzs tisztjei mindig alaposan ismerték az egységeket. Ez főként a hadtest politikai osztályának és a törzs pártszervezetének az érdeme volt.

A lvov—sandomierzi támadó hadműveletek befejeztével a 68.

* Szergej Alexandrovics Andrjusenko altábornagy, a Nagy Honvédő Háborúban mindvégig a fronton harcolt. Átélte a visszavonulás nehéz napjait, osztozott a balsikerek keserűségében és a győzelmek örömében.

A dnyeperi átkelésnél tanúsított bátorságáért és hősiességéért Sz. A. Andrjusenkót 1943-ban a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. Röviddel ezután kinevezték a 23. lövészhadtest törzsfőnökévé. Ez a magasabbegység részt vett Ukrajna, Lengyelország, Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadításáért vívott harcokban.

Sz. A. Andrjusenko altábornagy „A Duna hullámai" c. visszaemlékezésében leírja a Vörös Zászló-renddel kitüntetett 23. bratislavai hadtest magyarországi és csehszlovákiai harcait. Munkáját két részben közöljük.

gárda-lövészhadosztályból, a 99. és 316. lövészhadosztályokból álló hadtestünket hátravonták, és megkezdődött feltöltése Rava-Russzkaja térségében. A hadosztályok és a hadtest más egységei új emberekkel, felszereléssel és fegyverzettel egészültek ki, folyt a harci kiképzés. A súlyos és küzdelmes csatákat követő rövid szünetet igyekeztünk a lehető legjobban kihasználni a csapatok összekovácsolására, az elkövetkezendő harcfeladatokra való felkészítésre.

1944. október 9-én megkaptuk a Főhadiszállás parancsát a hadtest áttelepítésére. A csapatokat vasúti szerelvényekre raktuk és hosszú utazás után, Ukrajnán és Románián keresztül, megérkeztünk Magyarország területére, a 2. Ukrán Front kötelékébe.

1944. október 28-án hajnalban a hadtestparancsnokság beszállásolt a Mezőhegyes nevű kis magyar faluba.

Mezőhegyes térségében, a környező falvakban és tanyákon, a fás, bokros ligetekben befejeződött a hadtest különböző alakulatainak összpontosítása.

Az éjszakát Grigorovics tábornokkal az alakulatoknál töltöttük. Beszélgettünk a tisztekkel, tiszthelyettesekkel és harcosokkal. A személyi állomány hangulata jó és emelkedett volt. Az emberek átérezték, hogy ismét az arcvonal közelébe kerültek. Mindenki erejét megfeszítve dolgozott, hogy mihamarább teljes harckészültségbe helyezzük a felszerelést és a fegyverzetet.

Másnap reggel a frontparancsnokságra indultunk jelentéstételre...

A megadott időpontban két „willis"-ünk elhagyta a falut Arad irányába, amelytől keletre az erdőben helyezkedett el a 2. Ukrán Front parancsnoksága. Az első kocsin a hadtestparancsnok és én, a másodikon Orlov ezredes, a politikai osztály vezetője egy beosztott tisztjével.

Verőfényes őszi nap volt. Előttünk gyönyörű táj bontakozott ki. Az út mentén fák tünedeztek fel, lassan hullatva az első hajnali fagyoktól megsárgult leveleiket. Távolabb szőlőskertek terültek el aranyszín pompájukban. Láttunk betakarítatlan kukoricaföldeket, és a szőlőt sem mindenütt érkeztek leszüretelni.

Az út mentén ellenséges harci gépek megfeketedett roncsai hevertek. Minden arról tanúskodott, hogy itt nem is olyan régen izzó, véres csaták folytak.

Lassan haladtunk. Az úton rengeteg jármű. Szemben gépkocsioszlopok jöttek felszereléssel, üzemanyaggal, lőszerrel megrakva. És szekérkaravánok. Itt vonult fel a csapatok második lépcsője és hadtápja, az első lépcső pedig már messze nyugatra lendült, a Tisza jobb partján. A levegőben, hol hangosabban, hol halkabban, zúgtak nyugatra húzó csatarepülőink, és a légteret uraló vadászaink felettünk köröztek...

Megérkeztünk az Ukrán Front parancsnokságára.

Orlov ezredes a Haditanács tagjához ment, Grigorovics vezérőrnagy és én a frontparancsnokhoz.

A frontparancsnok, Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja, azonnal fogadott bennünket. Hellyel kínált, majd maga is leült velünk szemben és érdeklődni kezdett, hogy milyen útunk volt. Érezni lehetett, hogy jó hangulatban van. Nem is alaptalanul. A front egységei sikeresen befejezték a debreceni támadó hadműveletet, a balszárnyon folyt az átkelés a Tiszán, Magyarország területének egy részét felszabadítottuk, és megkezdődött a támadás előkészítése Budapest felszabadításáért.

A frontparancsnok kérdéseket tett fel Grigorovics tábornoknak, aki részletesen megválaszolt rájuk. A marsall csak ritkán szólt közbe. Kér-

dezett, szemét kissé összehunyorította és áthatóan nézett a beszélgető partnerére. Érdeklődött a hadtest elhelyezéséről, a csapatok személyi állományának, felszerelésének és fegyverzetének állapotáról, a harcosok és tisztek erkölcsi-politikai szelleméről és harci tapasztalatairól.

Befejezésül kijelentette: „Nehéz harcok előtt állunk, ne számítsanak könnyű győzelemre. A hitleristák a halálra szántak makacsságával fognak verekedni."

Grigorovics vezérőrnagy azt válaszolta, hogy a hadtest egységei készek arra, hogy a haza bármely parancsát végrehajtsák.

A marsall megköszönte a tájékoztatást és utasítást adott, hogy a hadtest helyzetéről tegyünk részletesebb jelentést Zaharov vezérezredesnek, a front törzsfőnökének. Szívélyesen elbúcsúzott, sikereket kívánva az előttünk álló harcokban...

1944. október 29-én este parancs érkezett a front törzsétől. A frontparancsnok utasítása szerint a hadtest a front tartalékából átmegy a 46. hadsereg alárendeltségébe. Ennek a hadseregnek igen komoly szerepet szántak Magyarország fővárosa — Budapest felszabadításában.

Október 30-án a hadtest parancsnokát, a politikai osztály vezetőjét, a törzsfőnököt, a hadműveleti és felderítő osztályok vezetőit, a hadtest tüzérparancsnokát, a hírfőnököt és a hadtest műszaki parancsnokát berendelték a 46. hadsereg parancsnokságára.

A hadseregparancsnok, Slemin, a Haditanács tagja és a hadsereg törzsfőnöke jelenlétében közölte velünk a hadtest feladatát: két éjszakai menettel áttelepülni a Csongrádtól délnyugatra eső térségbe. Ezt követően a 68. gárda-lövészhadosztályt adjuk át a 4. gárda gépesített hadtest operatív alárendeltségébe, a fő erőkkel pedig (a 99. és 316. lövészhadosztály) törjünk előre a gépesített hadtest előttünk harcoló egységei nyomában. November 2-án 10 órára el kell foglalnunk Szabadszállás—Fülöpháza—Solt vonalát, és tovább támadnunk a Duna keleti partjával párhuzamosan, Budapest irányában.

Három óra állt rendelkezésünkre az elhatározás kidolgozására.

A hadtest előtt hosszú, gyorsított menetelés állt, amelyet fedezetlen szárnyakkal kellett végrehajtania. A menet során az egységeknek fel kellett számolniuk a hitleristák szétszórt csoportjait, amelyek az első lépcsőben támadó csapataink mögött maradtak. Nagyon alaposan át kellett gondolnunk a menet megszervezését. Emlékszem, milyen „melegünk" volt azokban az órákban. Hiszen rendkívül rövid idő alatt kellett összeállítanunk a jelentéseket, és ismertetnünk a hadosztályparancsnokokkal a harci feladat végrehajtására vonatkozó elgondolásainkat.

A hadműveleti osztály vezetője, Ignat Mihajlovics Vigyiborec alezredes, azt javasolta, hogy a szoros együttműködés megszervezésére küldjünk egy operatív csoportot a 4. gárda gépesített hadtest törzséhez, és a 99. és 316. lövészhadosztály egységei felvonulásának meggyorsítására a lövészegységek személyi állományát rakjuk gépjárművekre és szekerekre. Grigorovics tábornok ezeket a javaslatokat jóváhagyta.

Mindnyájan keményen, nagy lendülettel és kedvvel dolgoztunk. Vitatkoztunk, döntöttünk, segítettünk egymásnak...

A szomszéd szobában dolgozott a 4. gárda gépesített hadtest parancsnokának, Vlagyimir Ivanovics Zsdanov tábornoknak a csoportja. Velük is megvitattuk a tennivalókat, és azután Zsdanov tábornokkal részletesen megtárgyaltuk az együttműködés kérdéseit.

Az elhatározás elkészült.

Slemin tábornok meghallgatta a hadtestparancsnok elhatározását, amelynek lényege a következő volt: a november 1-ről 2-ára virradó éjszakán 80 kilométeres, erőltetett menetet kell végrehajtanunk, két oszlopban. A 99. lövészhadosztály útvonala: Csongrád, Kiskunfélegyháza északi pereme, Kecskemét, Izsák, Fülöpszállás, és a továbbiakban támadás északnak, Szabadszállás—Kunszentmiklós—Bugyi irányában. A 316. lövészhadosztály menetvonala Kiskunfélegyháza, Izsák, Fülöpszállás, a továbbiakban támadás északnak, Szalkszentmárton—Dömsöd —Dunaharaszti irányában.

A támadás megindulási vonalának gyors elfoglalása céljából mindegyik hadosztály egy előrevetett osztagot szervez és vet be, amely egy rohamlöveg osztályból, a rohamlövegeken elhelyezett gyalogos deszantból és egy gépkocsira és szekerekre ültetett lövészzászlóaljból áll. A 99. és 316. lövészhadosztály parancsnokai szoros együttműködést alakítanak ki a 4. gárda gépesített hadtest elöl működő egységeivel és a 68. gárda-lövészhadosztállyal megszervezik a felderítést és a harcbiztosítást.

A 99. lövészhadosztály parancsnoka köteles különös gondot fordítani a jobbszárnyra, míg a 316. lövészhadosztály parancsnoka állandó felderítést folytat a Duna-part mentén.

A hadseregparancsnok jóváhagyta az elhatározást, és meghagyta, hogy hadseregünk egységei a megindulás pillanatától kezdve ne szakadjanak el a 4. gárda gépesített hadtest előttünk működő egységeitől, és mindig álljanak készen az utóbbiak eredményeinek kiszélesítésére, Pestnek menetből való elfoglalása során. A hadsereg törzsfőnöke, Birman vezérőrnagy, parancsot adott a vezetés olyan megszervezésére, hogy a csapatok előnyomulása során a hadtesttörzs állandóan tisztában legyen a helyzettel.

Slemin altábornagy még feltett néhány kérdést, érdeklődött, hogy világos-e minden a számunkra, azután a következő szavakkal búcsúzott tőlünk: „Most pedig, elvtársak, már csak a harcmezőn fogunk találkozni."

Előttünk Budapest

Megkezdődött a menet előkészítése. A törzs minden részlege megfeszített erővel dolgozott. Minden beosztott igyekezett, hogy kivegye részét az őszi időjárással nehezített, erőltetett menet jó megszervezéséből. A „hadműveletiek", fáradhatatlan parancsnokukkal, Vigyiborec alezredessel az élen, rövid idő alatt ismertették a hadosztályparancsnokokkal feladataikat, ellenőrizték a törzs utasításainak végrehajtását, és segítettek a parancsnoknak az egységek harci felkészítésében.

Zorin Fjodor Andrejevics alezredes, a híradók parancsnoka és a 359. önálló híradószázlóalj parancsnoka, Gotovcsenko Nyikolaj Mihajlovics, munkát és fáradságot nem kímélve folytatták a rádióadók kezelőinek felkészítését, akik az elkövetkező időkben eléggé szilárd összeköttetést biztosítottak a hadosztályokkal, a hadtest alárendelt egységeivel és a szomszédokkal. A hadtest műszaki parancsnoka, Perelstein alezredes, minden szükséges intézkedést megtett a csapatoknak a Tiszán való átszállítására.

A menet előkészítésére szorgos munka kezdődött közvetlenül az egységeknél és alegységeknél is.

A hadtest politikai osztályának beosztottjai, a hadosztály politikai osztályok és a különböző törzsek politikai instruktorai, az egységek és alegységek parancsnokai, komisszárjai, a párt- és Komszomol-szervezetek aktívái elmagyarázták a személyi állománynak az előttünk álló feladatokat, és buzdították a harcosokat a bátor helytállásra az elkövetkező csatákban.

Az egységeknél előadásokat tartottak a szovjet hadsereg felszabadító küldetéséről, Magyarországról, a magyar nép forradalmi hagyományairól...

A menetelés pontosan a meghatározott időben kezdődött, és a rossz időjárás ellenére (ekkorra megkezdődtek az őszi esőzések) szervezetten folyt. A hadtest egységei két oszlopban nyomultak előre a 4. gárda gépesített hadtest egységei nyomában. A hadtest törzse a 99. lövészhadosztály menetoszlopában haladt, és biztosította a hadtestparancsnok számára a csapatok szilárd vezetését. A csapatok vezetése, hadműveleteink sajátosságaihoz alkalmazkodva, a következőképpen nézett ki:

A 4. gárda gépesített hadtest törzse mellett működött egy operatív csoportunk, a hadtest felderítőszolgálat parancsnokának, Dasuk Szergej Mojszejevics alezredesnek a vezetésével. Ez a csoport kétóránként rádión jelentette hadtestünk parancsnokának az ellenség ténykedését, valamint a 4. gárda gépesített hadtest és a 68. gárda-lövészhadosztály tevékenységét.

A hadosztályok élbiztosító alegységeinél a hadtesttörzs kiküldöttei tartózkodtak, és rendszeresen tájékoztattak bennünket ezek tevékenységéről. A hadosztályok számára kijelölt útvonalakon a menetirányító tisztek állandóan ellenőrizték a csapatok időbeni áthaladását az előre meghatározott pontokon.

Izsák és Fülöpszállás vonalában a hadtest azt a feladatot kapta, hogy folytassa a menetet és november 3-án estére vegye birtokba a Kispest—Csepel vonalat, és a továbbiakban álljon készen a Dunán való átkelésre.

A csapatok, a nehéz terep ellenére, gyorsan nyomultak előre. Szinte szünet nélkül zuhogott az eső. A menetvonalak a mocsaras Duna menti ártéren át vezettek. Ennek ellenére a menetelés gyors volt. Két és fél nap alatt a csapatok 185 kilométert hagytak maguk mögött, közben megsemmisítve az ellenség elszigetelt kisebb csoportjait, az élen küzdő osztagok pedig rövid, de rendkívül heves harcokat vívtak a hitleristák utóvédjeivel. A menetelés gyors üteme főként annak volt köszönhető, hogy a lövészegységek nagy részét gépkocsikon tudtuk szállítani.

A megállás nélküli előretörés során, amikor menetből semmisítettük meg a fasiszták elszigetelődött csoportjait, a személyi állomány nagyfokú szervezettségről és harci felkészültségről tett tanúságot.

A katonák, tiszthelyettesek és tisztek a szakadatlan őszi esőben a gépkocsi platóján felváltva pihentek, és menet közben folyt az étkeztetésük is. Az utak szétrombolt és sáros szakaszain puszta kézzel vontatták át az elakadt lövegeket, gépkocsikat és szekereket. Minden ténykedésük azt bizonyította, hogy teljes mértékben átérzik a felelősséget a kiadott parancsok végrehajtásáért.

November 4-én hajnalban, az ellenség elkeseredett ellenállását leküzdve, a 68. gárda-lövészhadosztály egységei és a 23. lövészhadtest többi hadosztályainak előrevetett osztagai, szorosan együttműködve a 4. gárda gépesített hadtest egységeivel, Pest déli határán, a peremvárosokban tűzharcba léptek az ellenséggel. Az elkeseredett küzdelem egész nap tartott, de látható sikert nem hozott számunkra.

A város elfoglalása menetből a 46. hadseregnek nem sikerült. Hogy miért? Úgy gondolom, a hadművelet megtervezése során néhány tévedés csúszott a számításokba. A front és a hadsereg parancsnoksága — feltehetően — nem rendelkezett megfelelő adatokkal az ellenség tartalékait illetően. Később, már a harcok folyamán, nyilvánvalóvá vált, hogy támadásunk kezdetére a hitleristáknak sikerült Budapest alatt egy teljes páncélos hadtestet összpontosítaniuk. Ez a hadtest nemcsak az elkeseredett ellenállásból vette ki a részét, de ellencsapásokat is mért a 46. hadsereg egységeire. Az egyik ilyen ellencsapást egy páncélos csoporttal Pilis térségéből indították Lajosmizse irányába, a másodikat Dunaföldvár—Solt térségéből Fülöpszállás irányába.

A 46. hadsereg egységei visszaverték ezeket a német ellencsapásokat, és súlyos veszteségeket okozva nekik, visszavetették őket megindulási állásaikba. Azonban az ellenség ellencsapásaival lekötötte a hadsereg erőinek egy részét, és elvonta a fő feladat végrehajtásától — Pestnek menetből való elfoglalásától.

A 4. és a 2. gárda gépesített hadtestek eljutottak a körcsatornáig, de továbbmenni nem tudtak.

Erőik az ellenség megerősített védelmének áttörésére és a nagyváros elfoglalására nyilvánvalóan kevésnek bizonyultak.

November 4-én Dasuk alezredes, visszatérve a 4. gárda gépesített hadtest törzsétől, jelentette, hogy az ellenség nagy erőkkel elkeseredetten védekezik, és gyakran indít ellenlökéseket.

A gépesített magasabbegységek ilyen körülmények között nem tudtak előnyomulni. Nagy veszteségeket szenvedtek.

November 5-én megkaptuk a hadseregparancsnok utasítását: váltsuk fel a 4. gárda gépesített hadtestet és szervezzük meg a védelmet.

A november 5-ről 6-ra virradó éjszaka hadtestünk egységei felváltották a 4. gárda gépesített hadtestet, végrehajtották a szükséges átcsoportosításokat, és hozzáfogtak a védelem kiépítéséhez. A csapatok felváltását nehéz körülmények között, az ellenség szakadatlan tüzében kellett végrehajtanunk. A 99. lövészhadosztály november 6-án reggelre széles arcvonalon védelembe ment át, de ideje sem volt állásainak megerősítésére, amikor a németek déltájban két ízben is ellenlökést hajtottak végre ellene, két gyalogos zászlóaljnyi erővel, amelyet hét-nyolc harckocsi támogatott.

Érzékeny veszteségek árán sikerült az ellenségnek megszorítania a 197. lövészezredet, és elfoglalnia az útelágazást, Gyál északi részén. November 6-án éjszaka az ezred támadásba ment át, és elkeseredett harc árán visszafoglalta az útelágazást.

Az ellenség igyekezett visszafoglalni elvesztett állásait. November 7-én délelőtt kétszer is ellenlökésre indult. De visszavertük, és nagy veszteségeket okoztunk neki.

Az ellenlökések visszaverésében különösen kitüntette magát a Miginejsvili alhadnagy parancsnoksága alatt álló rohamlöveg személy-

zete. A rohamlöveg, ügyesen manőverezve a házak között, jól irányzott tűzzel pusztította az ellenség gyalogságát. Rövid idő alatt négy német géppuskaállást semmisített meg, azok kezelőszemélyzetével együtt.

A nap második felében a németek több mint egy zászlóalj gyalogsággal és hat rohamlöveggel csapást mértek a 197. lövészezred második zászlóaljának jobbszárnyára, és sikerült azt visszanyomniuk. A mieinknek a helyzet visszaállítására irányuló kísérlete eredménytelen maradt. A németek fokozták a nyomást, és arra törekedtek, hogy szétszabdalják az ezred harcrendjét. A 197. lövészezred visszavonulásra kényszerült, és új állásokban igyekezett megkapaszkodni, Gyálpuszta vasútállomásától északra.

Sikeresen verték vissza az ellenség ellenlökéseit a 68. gárda-lövészhadosztály egységei.

November 7-én a hitleristák két irányból is rohamozták a hadosztályt: Rákosliget állomástól kiindulva déli irányban, és Dunaharasztitól Taksony irányába. Vad összecsapás kezdődött, amely néhány órán át tartott.

A gárdisták hősiesen harcoltak, és keményen tartották állásaikat. Az egyik páncéltörő puskás szakasz, Babin gárdahadnagy vezetésével, Taksony szélén a 202. gárda-lövészezred első zászlóaljának balszárnyát fedezte.

Amikor a németek közeledtek a községhez, a harcosok jól irányzott tüzet nyitottak rájuk a páncéltörő puskákból és géppisztolyokból. A németek lefeküdtek, azután újra rohamra indultak. És ismét a szovjet harcosok szilárd ellenállásába ütköztek.

Az ellenségnek sikerült megkerülnie a szakaszt és elvágnia a zászlóaljtól. A gárdisták ebben a nehéz helyzetben sem riadtak meg, és nem vesztették el a fejüket: gyorsan körvédelmet hoztak létre, és fergeteges tűzzel fogadták az ellenséget.

Babin hadnagy szakasza a fasiszták három rohamát verte vissza, majd áttörte a bekerítést, hátulról csapott le az ellenségre, és visszavonulásra kényszerítette azt.

A harcosok hőstetteinek híre villámgyorsan bejárta az egységeket és alegységeket, fellelkesítve a személyi állományt. Ez főként a politikai munkások és kommunisták érdeme volt, akik állandóan terjesztették a katonatömegekben a párt gyújtó szavát, mozgósították őket az ellenség elleni hősies harcra.

November 7-én és 8-án a hadtest politikai osztályának tisztjei, élükön Orlov ezredessel, a politikai osztály vezetőjével, úgyszintén a különböző egységek politikai osztályainak és törzseinek tisztjei állandóan az ezredeknél és zászlóaljaknál tartózkodtak, közvetlenül az első vonalban. A harcok szünetében ismertették a személyi állománnyal a főparancsnok parancsát, előadásokat tartottak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, és lelkesítették a harcosokat a harcfeladatok példás végrehajtására.

Az októberi ünnep napjaiban folytatott pártpolitikai munka méginkább emelte a harci szellemet az egységeknél. Az ezt követő harcok során a személyi állomány sok esetben szolgáltatta a hősiesség, a haza iránti határtalan odaadás példáit.

Mélyen emlékezetembe vésődtek a november 10-én vívott harcok. Ezen a napon kora reggel elindultam Ócsáról — ahol a hadtesttörzs tartózkodott — a 99. lövészhadosztály parancsnoki harcállláspontjára. Szarajev vezérőrnagyot nem találtam a parancsnokságon. A figyelőpontján tartózkodott.

A hadosztály törzsfőnöke, Polovik Georgij Sztyepanovics, részletes jelentést tett a helyzetről és arról, milyen utasításokat adott a felderítés folytatására. Ezt követően a hadosztály felderítőszolgálat vezetőjével kimentünk a figyelőpontra. A németek módszeresen lőtték állásainkat. A lövedékek felettünk húztak el, és hátul, a tüzérségi állásaink körzetében robbantak.

Alexander Andrejevics Szarajev kissé csodálkozott megjelenésemen, majd meghívott reggelire.

Bár nem volt étvágyam, de visszautasítani a meghívást nem lehetett. Gyors reggeli után távcsővel kezdtük figyelni a 197. lövészezred peremsávját.

— A németek megint sántikálnak valamiben — jegyezte meg a hadosztályparancsnok. Biztosan ismét rohamozni fognak bennünket. Így megy ez minden nap.

Egy óra múltán az ellenség erős tüzérségi és aknavetőtüzet zúdított Gyál körzetére, melyet a 197. lövészezred védett.

Ilyen esetben kedvezőtlenül hatott volna, ha távozom az első vonalból, ezért a hadosztályparancsnok figyelőpontján maradtam.

Félórás tüzérségi előkészítés után a németek támadásba lendültek. Az ezredparancsnok hamarosan jelentette, hogy az ellenség zászlóaljnyi gyalogsága, öt harckocsi és négy páncélozott csapatszállító jármű támogatásával, rohamot indított a 122-es magaslatról a gyálpusztai állomás ellen. Ezzel egy időben Andrássy-telep déli széléről is rohamra indult egy német gyalogzászlóalj négy harckocsival és négy páncélozott csapatszállító járművel.

Elkezdődött az egyenlőtlen küzdelem. A 197. lövészezred az utóbbi napokban az ellenség jó néhány nagyerejű rohamát verte vissza, közben ellenlökéseket is hajtott végre, hogy visszafoglalja elvesztett állásait. A váltakozó sikerű harcok lehetetlenné tették a védelem tartós megerősítését. Ezenkívül az ezred élőerőkben is érzékeny veszteségeket szenvedett. Nem rendelkezett elegendő páncélelhárító eszközzel sem. Ennek ellenére a 197. lövészezred alegységei kitartóan álltak az ellenség rohamait.

A gyálpusztai állomásért vívott harcban keményen verekedett a gyalogságunk. A harcosok gránátkötegekkel kúszva közelítették meg és robbantották fel az ellenség harckocsijait és páncélozott csapatszállító járműveit. Rövid idő alatt három „Tigris"-t és két páncélozott csapatszállító járművet pusztítottak el.

Gyalogságunkat a támadások visszaverésében rohamlövegeink támogatták. Az állomástól nem messze egyik rohamlövegünk bátran párbajra kelt egy „Tigris"-sel. Ügyes tüzéreink pontosan, telitalálattal szétlőtték az ellenséges harckocsi tornyát. Ekkor a „Tigris" a rohamlöveg felé tört, hogy széttapossa. Már-már rázúdult, amikor egy másik rohamlövegünk oldalba kapta a „Tigris"-t és közvetlen közelről átlőve az oldalpáncélját, felgyújtotta azt.

Déltájban a németek növelték a nyomást. Pestszentimre irányából egy zászlóalj gyalogságot és öt harckocsit vetettek be a 126-os magaslat ellen. A túlerő nyomása alatt az ezred kezdett visszahúzódni.

Szarajev tábornok utasította az ezredparancsnokot, hogy állítsa meg az ellenség támadását. Ám a parancs végrehajtásához sem megfelelő erők, sem eszközök nem álltak az ezredparancsnok rendelkezésére.

Nagynehezen telefonösszeköttetést kaptam a hadtestparancsnokkal,

aki a 68. gárda-lövészhadosztálynál tartózkodott, és jelentést tettem neki a 99. lövészhadosztály balszárnyán kialakult helyzetről.

Grigorovics tábornok végighallgatott, és ezeket mondotta:

— Közölje Szarajev tábornokkal, hogy a baloldali szomszéd semmiben sem lehet a segítségére (a 68. gárda-lövészhadosztályról van szó). Jobbszárnyon elhelyezkedő ezredét éppen most rohamozzák a németek hatalmas erővel, és az alegységek egy része visszahúzódik a gyálpusztai állomás nyugati szélétől a körcsatorna déli partjára. Tegyenek meg mindent, hogy az ellenséget megállítsák.

Az utasítást közöltem Szarajev tábornokkal.

Rövid tanácskozás után úgy döntöttünk, hogy harcba vetjük a 206. lövészezred egyik zászlóalját, amely a második lépcsőben volt. A zászlóalj gyorsan előrehúzódott és beásta magát a körcsatorna mentén. A hitleristák támadását megállítottuk. További kísérleteik, hogy a csatornán átjussanak, sikertelenek maradtak.

Este tértem vissza a törzsbe. Grigorovics tábornok is éppen akkor jött meg a 68. gárdahadosztálytól. Sokáig tanácskoztunk a térkép fölött, elemeztük a hadtest egységeinél kialakult helyzetet.

— A mai harcok — mondotta Mihail Frolovics — sokba kerültek a fasisztáknak. Jelentős veszteségeket szenvedtek, a közeli napokban aligha lesznek képesek megismételni a támadásaikat.

A parancsnok feltevése beigazolódott. Az elkövetkező néhány nap alatt az ellenség semmi komolyabbat nem kezdeményezett, csupán időszakonként nyitott tüzérségi és aknavetőtüzet, és kisebb csoportokkal felderítést hajtott végre.

*

November 16-án parancs érkezett a hadseregtörzstől. A hadseregparancsnok utasítása szerint a hadtest jobbszárnyának el kell foglalnia Vecsést, és november 17-én estére ki kell jutnia Rákoskeresztúr—Andrássy-telep vonalába. A 316. lövészhadosztály készüljön fel a csepeli Duna-ágon való átkelésre.

A parancsot azonnal közöltük a hadosztályparancsnokkal. Grigorovics tábornok gondba merült. Ő, aki mindig megőrizte nyugalmát, most idegesnek látszott.

Pár perc múltán magához kérte a politikai osztály vezetőjét, Orlov ezredest, Matis ezredes tüzérparancsnokot és annak törzsfőnökét, Gladkov ezredest, Perelsteint, a hadtest műszaki szolgálat főnökét és a törzs néhány más tisztjét. Elkezdődött a hadtest jobbszárnya támadásának előkészítése.

Azzal mindenki tisztában volt, hogy az adott körülmények között támadni nehéz, rendkívül nehéz lesz. De a parancs az parancs! Azt végre kell hajtani maradéktalanul, szívósan, kezdeményezően, bármely helyzetben és minden körülmények között. Erre neveltek bennünket katonai szolgálatunk első napjától. Mi is ezt követeltük minden beosztottunktól. Ez az alapja a katonai fegyelemnek és záloga a győzelemnek. Mégis, miért nyugtalankodtunk mi, a háború nehéz éveiben oly sokat próbált főtisztek?

Hogy a kérdésre megfelelő választ adhassunk, ha csak röviden is, de meg kell vizsgálnunk a frontszakasz helyzetét, ahol a hadtestünk harcolt. Gondolatban visszatérünk 1944 novemberi napjaiba, Pest déli peremére.

A hadtest széles, 65 kilométer kiterjedésű arcvonalon tevékenykedett. Ezen belül a 99. lövészhadosztály 10 kilométer, a 68. gárda-

lövészhadosztály 15 kilométer szélességben védett, a 316. lövészhadosztály harcrendje pedig 40 kilométerre húzódott szét a csepeli Duna-ág keleti partja mentén (Taksonytól egészen Tassig). Ilyen körülmények között kellett megoldást találnunk: hogyan tudjuk biztosítani a fölényt az áttöréshez? Honnan vegyük az erőket és eszközöket?

A hadtest arcvonalá előtt az ellenség jelentős erői védtek: egy német páncélos hadosztály egységei, a 22. SS lovas hadosztály, az 1. magyar ejtőernyős ezred egy zászlóalja és más erők. Igaz, hogy az előző harcokban alaposan megtépáztuk őket, de még elegendő erejük volt támadásaink kivédésére.

Pest déli határán az ellenség már jó előre, még a csapataink felzárkózása előtt, erős védelmi vonalat épített ki, és műszakilag is alaposan megerősítette. Vecsés—Gyálpuszta vonalában védelmének peremvonala túlnyomórészt a keleti körcsatornára támaszkodott. A védelem rendszere a védelmi csomópontokat és megerősített védőkörleteket összekötő lövészárkok labirintusából állt. A lövészárkok előtt csaknem teljes szélességben drótakadályok és aknamezők húzódtak. Egyes helyeken a drótakadályok között magasfeszültségű árammal töltött vezetékek futottak.

A védelem tűzrendszere jól szervezett volt, és megfelelő mennyiségű hadianyaggal rendelkezett. A védelmi csomópontokat tüzérséggel, harckocsikkal, rohamlövegekkel és páncélozott csapatszállító járművekkel erősítették meg. A közeli vasútvonalak lehetővé tették a németek számára, hogy páncélvonatjaik megközelítsék állásainkat, és erős tüzet zúdítsanak rájuk. A sűrű úthálózat és a nagykiterjedésű települések közelsége a hitleristák számára lehetővé tette a tartalékokkal való gyors manőverezést.

Ahhoz, hogy ezt a védelmet áttörjük, mindenek előtt erős rohamcsoportok kellettek. Létrehozásukhoz azonban hiányoztak a szükséges mennyiségű műszaki eszközök és tűzfegyverek. A hadtestnek kevés támogató tüzérsége, aknavetője és rohamlövege volt. Harckocsikkal egyáltalán nem rendelkeztünk.

Emiatt nem tudtunk hatékony támogatást nyújtani a lövészegységeknek és a rohamcsoportoknak. Nem tudtuk szétzúzni az erős kő- és vasbeton-építményekben lapuló tűzfészkeket, a beásott, valamint az épületek között manőverező harckocsikat.

Emellett a lövész- és tüzéregységeknek nem volt elegendő lőszerkészletük. Különösen nagy hiány volt aknákban és tüzérségi lövedékekben. A 46. hadsereg hosszan elhúzódó utánpótlási vonalai nem tudták teljes mértékben biztosítani a hadianyag gyors szállítását.

Matis ezredes, tüzérparancsnok, azt javasolta a hadtestparancsnoknak, hogy a 99. lövészhadosztály kapja meg az aknavetőezredet, és támadását támogassa a 45. tüzérdandár is.

— Tüzérségi előkészítésre — jelentette — nincs elegendő lőszerünk. Mindössze ötperces, rajtaütésszerű tüzet nyithatunk az ellenség védelmének peremvonalára.

A hadtestparancsnok elhatározásra jutott és azonnal kiadta a következő rendelkezéseket: a 99. lövészhadosztály az aknavető ezreddel és a 45. tüzérdandár támogatásával november 16-án 22,00 órakor megkezdi a támadást és elfoglalja Vecsést. A feladat végrehajtása után megkapaszkodik Vecsés északi szélén, és felkészül a Juhállás irányából várható német ellenlökés visszaverésére. A 68. gárda-lövészhadosztály feladata: a 99. hadosztály támadásának indulásakor Gyálpuszta

állomás körzetében leköti az ellenséget és megakadályozza, hogy délnyugati irányban ellenlökést hajtson végre. A 316. hadosztály kezdje meg a felkészülést a csepeli Duna-ágon való átkelésre. A felkészülést november 17-én estig fejezze be.

A döntést rövid időn belül ismertettük a hadosztályparancsnokkal. A hadtestörzs tisztjei kimentek a hadosztályokhoz, hogy ellenőrizzék a parancs végrehajtását, és segítsék az egységek parancsnokait a harc megszervezésében.

A kilencvenkilencesek támadása megkésve kezdődött. November 17-én hajnali 3 órakor, ötperces tüzérségi előkészítés után, amellyel az ellenség peremvonalát verettük meg, az 1. és a 206. lövészezredek rohamra indultak. A hitleristák elkeseredett ellenállását leküzdve, birtokba vették az első és második lövészárkot. Reggel 8 órára az 1. ezred elérte Vecsés déli szélét, a 206. ezred Andrássy-telep déli szegélyét. Az erős tűzellenállás és többszöri ellenlökés miatt azonban további sikereket nem tudtunk elérni. Sőt, az 1. ezred visszaszorult megindulási állásaiba.

Ily módon a 99. lövészhadosztály a kapott feladatot nem tudta végrehajtani.

Még nehezebb helyzet alakult ki a 68. gárda-lövészhadosztály támadási sávjában. A hadosztály jobbszárnyának Gyálpuszta állomását kellett támadnia. Mivel azonban saját tüzérségén kívül semmiféle támogatást nem kapott és kevés lőszerrel rendelkezett, képtelen volt felszámolni az ellenség tűzfészkeit és szétzúzni műszaki zárait még annak peremvonalában is. Ebben a harcban a hadosztály nem ért el eredményt.

November 17-én este telefonhoz hívott a hadsereg törzsfőnöke, Birman tábornok. Részletes jelentést tettem a kialakult helyzetről. Éreztem, hogy elégedetlen a hadtest jobbszárnyának ténykedésével. Ugyanakkor közölte a hadseregparancsnoknak a kiszabott feladat végrehajtására vonatkozó parancsát. Tüzérségi támogatást kértem a hadtest számára.

— Semmit nem adunk — válaszolta Birman. — Támaszkodjanak a saját erőikre és eszközeikre.

Az elkövetkező néhány nap folyamán a 99. és a 68. lövészhadosztályok, erőiket átcsoportosítva, többször támadásba lendültek, de sikertelenül. Igaz viszont, hogy az ellenség jelentékeny erőit kötötték le és lehetetlenné tették számára, hogy más irányokba csapatokat dobjon át. Személyi állományunk férfiasan és bátran küzdött. A harcosok a szilárd helytállás és hősiesség tömeges példáját szolgáltatták.

Átkelés a Dunán

November 21-én a hadseregparancsnok utasítására a hadtest jobbszárnyának kötelékei (a 99. és 68. hadosztály) védelembe mentek át. Ugyanezen a napon 23.00 órakor a 316. lövészhadosztály tüzérségi támogatás nélkül, az ellenség számára váratlanul megkezdte az átkelést a csepeli Duna-ágon.

Az átkelés két, egymástól távol eső ponton indult meg. Egy óra múltán az előretolt különítmények hídfőállást foglaltak a szigeten és biztosították a hadosztály fő erőinek átkelését.

November 22-én estig a 316. lövészhadosztály a 37. lövészhadtest 108. gárda-lövészhadosztályával együttműködve, elfoglalta Csepel-sziget jelentős részét.

A harcok során az 1. magyar lovas hadosztály egységei csaknem teljesen megsemmisültek. Emiatt a hitleristák sürgősen átdobták a szigetre a „Feldhernhalle" páncélgránátos hadosztály egységeit. Heves harcok kezdődtek. A németek többször is ellenlökést indítottak. Csapataink azonban sorra visszaverték őket, sőt november 23—26-a között még kisebb előrehaladást is elértek és kedvezőbbé tették helyzetüket. Így alakítottuk ki Csepel-szigetén a dunai átkeléshez nélkülözhetetlen hídfőállást.

November 3-ig a hadtent kötelékei átcsoportosításokat hajtottak végre. A 99. lövészhadosztály átadta védelmi szakaszát a 10. gárda-lövészhadtestnek és menetelés után rejtve összpontosult a Szigetcséptől délre elterülő kisebb erdőkben és horhosokban. A hadosztály 1. ezrede megindulási vonalba fejlődött az átkeléshez, a szigetcsépi állomástól az Ercsihez keletre eső berek északkeleti széléig terjedő szakaszon. A 68. gárda-lövészhadosztály beásta magát a Gyáltól délre eső vasúti hídtól Taksonyig terjedő szakaszon. Fő erőit Taksony térségében vonta össze. A 316. lövészhadosztály két lövészezrede a támogatására kirendelt 12. páncéltörő tüzérdandárral, a 437. páncéltörő tüzérezreddel és két rohamlövegezreddel felváltotta a 108. lövészhadosztályt és védelembe ment át a Csepel-sziget teljes szélességében Szigetszentmiklós és a 104-es magaslat vonalában, arcvonalával északnak fordulva. Az 1077. lövészezred a hadosztály második lépcsőjében helyezkedett el Tököltől délre és megkezdte az előkészületeket a dunai átkeléshez.

A Csepel-szigeten várható volt, hogy az ellenség megkísérli páncélos erőkkel a 316. lövészhadosztály védelmének áttörését és megpróbál a Dunán átkelő egységeink hátába kerülni.

Ennek meghiúsítására ebben a térségben mélyen tagolt és páncélelhárító eszközökkel jól megerősített védelmet alakítottunk ki. A hadtestparancsnok utasítására a 12. páncéltörő tüzérdandár és a 437. páncéltörő tüzérezred összes tűzfegyvereit a gyalogság harcrendjében állítottuk fel, közvetlen irányzású tüzelésre. Páncélelhárító tartalékot is képeztünk, amelyet a szükséghez mérten gyorsan előredobhattunk a leginkább veszélyeztetett szakaszokra.

A hadtest, jobbszárnyán szilárd védelmet kialakítva, hozzákezdett a dunai átkelés előkészítéséhez.

A hadtest egységei számára kijelölt átkelési szakasz (Érd—Ercsi) nagyon nehéz volt. Ezen a részen a Duna szélessége körülbelül 600 m. December elején a vízállás a szokásosnál sokkal magasabb volt. A sziklás, fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt jobb part 40—60 m-rel magasabb a bal partnál. Így az ellenségnek lehetősége nyílt, hogy megfigyelés alatt tartsa állásainkat Csepel-szigetén. Emiatt az átkelés összes előkészületeit kizárólag az éjszakai órákban voltunk kénytelenek folytatni.

Csapataink számára legfőbb ugródeszkaként a jobb partra való átlendüléshez a sziget nyugati részén húzódó gát szolgált.

Utászaink három napon át szorgos álcázással Tököl és Szigetújfalu között kilenc átjárót készítettek a gát oldalában (ennyi átkelőhelyet terveztünk) és előkészítették az átjárókhoz vezető útvonalakat. Az átjárókat tökéletesen álcázták.

A gát keleti oldalán és a közeli bokros terepszakaszon az utász- és pontonosalegységek az átkelési eszközök számára két körletet rendeztek be.

Az egyiket a 99. lövészhadosztálynak, a másikat az 1077. lövészezrednek.

A hadtestparancsnok, természetesen, bizonyos kockázatot vállalt, amikor a legfontosabb eszközöket a gát tövében és a környező terepen vonta össze. A gát jól látható volt az ellenség számára és kitűnő tájékozódási pontként szolgált neki. De a szigeten ennél jobb hely nem akadt.

A nehézségekkel sikeresen megbirkóztunk. Az ellenségnek nem sikerült felfednie elgondolásainkat. Ez a tény ismételten tanúsítja, hogy a jó álcázásnak milyen óriási szerepe van a győzelem kivívásában.

A felkészülés minden nehézsége a műszaki, utász- és pontonosegységekre hárult. Ezeknek egész személyi állománya rengeteget dolgozott, hogy a folyó partját és az átkelési eszközöket éjszakai munkával előkészítsék az átkelésre.

De azért mindenkinek jutott munka. A felderítők éjjel-nappal megfigyelés alatt tartották a jobb parton elhelyezkedő ellenséget. Felfedték az ellenség védelmi rendszerét, a tűzfészkeket és a különösen megerősített védelmi támpontokat.

A hadtesttörzs kidolgozta az átkelés tervét, szétosztotta a rendelkezésre álló hadianyagot és átkelési eszközöket, meghatározta az átkelés rendjét.

A tüzérségi törzs elkészítette az átkelés tüzérségi támogatásának tervét és a tüzérség átszállításának rendjét a Duna jobb partjára.

A tüzérségi támadásra két változat készült. Arra az esetre, ha az ellenség felfedi egységeinket még a kikötés előtt és erős tűzellenállást tanúsít, akkor a terv szerint tüzérségünk nagy erejű tűzelőkészítést alkalmaz a peremvonalon és a védelem mélységében, előre meghatározott szakaszon. Amennyiben az ellenség nem veszi észre az átkelés megkezdését, arra az esetre a gyalogság támogatására tüzérségi mozgó össztűz alkalmazását vettük tervbe.

Még ezekben a feszültségtől terhes napokban is szakadatlanul folyt a személyi állomány kiképzése.

A hadtestparancsnok az ezred- és zászlóaljparancsnokok részére foglalkozást tartott: „A lövészezred támadása vízi akadály leküzdésével" témából. A csepeli Duna-ágon Szigetcséptől északra, a Duna jobb partjához hasonló terepszakaszon éjszakánként gyakorlatokat folytattak az egységek. Ezeken a személyi állomány a folyamátkelést és a támadó harctevékenységet gyakorolta. A törzs tisztjei hathatós segítséget nyújtottak a csapatparancsnokoknak ezek lefolytatásához.

Az átkelés megkezdésének pontos idejét szigorú titokként kezeltük. Az átkelésre vonatkozó mindenféle telefonbeszélgetést megtiltottunk. Az ezzel kapcsolatos utasításokat csak szóban lehetett kiadni és ugyanakkor külön feljegyeztük, hogy ki és mikor kapta az utasítást.

A csapatok jobb vezetésének biztosítására november 30-án este a hadtestparancsnokság áttelepült Szigetcsép északi részébe. A Duna-parton, a gátban, figyelőpontot rendeztek be a hadtestparancsnok számára. Innen szemmel lehetett tartani az egész jobb partot, egészen a magaslatok tetejéig.

*

December elsején a hadtestparancsnok a törzsfőnök, a tüzérparancsnok és a hadtest műszaki szolgálat főnöke kíséretében ellenőrizte a 99. lövészhadosztály egységeinek felkészültségét az átkeléshez. December 2-án kora hajnalban ugyanilyen ellenőrzést folytattunk az 1077. lövészezrednél és a 316. lövészhadosztálynál. A hadtestparancsnok különös

gondot fordított az átkeléshez szükséges műszaki anyagok állapotára és arra, hogy ezeket az eszközöket helyesen osztották-e el az első lépcsőben átkelő egységek között.

A hadtestparancsnok hosszasan elidőzött az 1077. lövészezred első zászlóaljánál. És ez nem volt véletlen. Ez az alegység az első lépcsőben kel át a Dunán. A 99. lövészhadosztály két zászlóaljával együtt foglalják el a partszegélyt, annak uralgó magaslatait, ily módon biztosítva a hadtest fő erőinek átkelését.

Itt ért bennünket a zászlóaljtörzs küldönce, aki jelentette Grigorovics vezérőrnagynak a hadtesttörzs üzenetét: a hadseregparancsnok hamarosan Lajosháza körzetébe érkezik.

Elbúcsúztunk a katonáktól és tisztektől s gyorsan visszatértünk parancsnoki harcállláspontunkra.

Slemin altábornaggyal a csepeli Duna-ág partján, a hídnál találkoztunk. A hadseregparancsnok utasítást adott, hogy vezessük el a hadtestparancsnok figyelőpontjára. Grigorovics tábornok megjegyezte, hogy ilyen napszakban veszélyes kimenni a figyelőpontra, mivel az ellenség jól belátja az egész terepet.

— Grigorovics elvtárs, ne nyugtalankodjék! Mindezt jól tudom, mégis ki kell mennünk a figyelőpontra — jelentette ki Slemin.

Mindannyian kocsiba szálltunk és elindultunk a gáthoz. A gáttól másfél kilométernyire egy bokros helyen kiszálltunk és gyalog mentünk tovább.

Slemin altábornagy azonnal afelől kezdett érdeklődni, hol vannak kijelölve a deszant- és kompátkelőhelyek, hogy áll a személyi állomány és a műszaki eszközök előkészítése az átkeléshez. A hadtest tüzérparancsnokától részletes jelentést kért a tüzérségi előkészítés tervéről.

Miután a hadtesttörzs és az egységek által végzett munkáról a beszámolót végighallgatta, a hadseregparancsnok távcsövön figyelmesen szemrevételezte a Duna nyugati partját. Azután utasítást adott, hogy Ercsi községet hagyjuk ki a hadtest támadási sávjából.

Másnap reggel Grigorovics tábornok utasította a 99. hadosztály parancsnokát: derítsék fel, aknásítva van-e a jobb part, mindjárt a víz szélétől kezdve?

— Csak óvatosan csinálják, hogy az ellenség fel ne fedezze. Harcba semmi esetre se bocsátkozzanak — hangzott a hadtestparancsnok figyelmeztetése.

A feladatra három harcost jelöltek ki a hadosztály műszaki zászlóaljának felderítő szakaszából. A csoportot Zsurilo Iván Antonovics őrmester vezette. December 3-án csaknem egész napon át tanulmányozták a műszaki felderítők a folyó túlsó partját, az ellenséges tűzfészkek elhelyezését. Késő este a három bátor egyén — Zsurilo őrmester, Fegyin és Kravcov vöröskatona — óvatosan vízre bocsátotta a kis halászladikot és csendesen nekivágott az útnak. A Duna felett terjengő sűrű köd elrejtette a felderítőket.

Csendben, óvatosan haladtak, felváltva kezelték az evezőket. És íme — a jobb part. Megállították a csónakot, a parton hasalva, hallgatózva figyeltek a német állások irányába.

Csend körös-körül. Nem hallani a hitleristák mozgolódását sem. Lehet, hogy alszanak, mit sem sejtve. A felderítők körültapogatták a talajt. Nincs semmi, továbbkúsztak. Aknákat ott sem találtak. Kúsztak egészen a bokrokig. Ott sem fedeztek fel semmit. Tehát a part nincs aknásítva. Csónakba szálltak és elindultak visszafelé. A parton a sza-

kaszparancsnok, Gyacsenkó hadnagy és Jakovenkó őrnagy zászlóalj-parancsnok várták a felderítőket. Alig kötött ki a csónak, a harcosok máris parancsnokaik erős karjaiban találták magukat.

— A feladatot végrehajtottuk — jelentette Zsurilo őrmester — aknákat a parton nem találtunk.

Amikor a hadtestparancsnok az erről szóló jelentést megkapta, megdicsérte a műszaki felderítőket és kijelentette:

— Tehát a németek úgy hiszik, hogy ezen a szakaszon nem kíséreljük meg a partraszállást. Annál jobb nekünk...

*

Ezekben a napokban az egységeknél és alegységeknél széles körű pártpolitikai munka folyt. A parancsnokok és politikai tisztek, a párt- és Komszomol-szervezetek aktivistái ismertették a személyi állománnyal a harci feladatot, mozgósították a harcosokat a bátor és katonás cselekvésre a folyón való átkelés során. Orlov ezredes, a hadtest politikai osztály vezetője és munkatársai szinte minden idejüket a csapatoknál töltötték. Segítettek az egységek politikai tisztjeinek a foglalkozások megszervezésében, tanácsokkal látták el őket, hogyan szervezzék a párt-politikai munkát az átkelés során és a hídfő kialakításáért vívott harcokban.

Jó munkát végzett a 316. lövészhadosztály politikai osztálya. Az osztályvezető, Svédov Pjotr Rogyionovics ezredes és munkatársai eljutottak az 1077. lövészezred minden alegységéhez. Elbeszélgettek a katonákkal és lelkesítették őket a harci feladatok bátor végrehajtására.

Két órával az átkelés kezdete előtt az alegységeknél rövid gyűléseket, párt- és Komszomol-értekezleteket tartottak. Ide kívánkozik a 316. lövészhadosztály politikai osztály parancsnokának a hadtest politikai osztályhoz küldött jelentése ezekről a gyűlésekről:

„Két órával az »Átkelést megkezdeni« jelzés előtt a politikai tisztek, párt- és Komszomol-aktivisták a rövid gyűléseken és értekezleteken felolvasták és megmagyarázták a harcosoknak a front Haditanácsának felhívását a katonákhoz, tisztekhez és tábornokokhoz. Ez még inkább fokozta minden egyes katona harci vágyát... Amikor a személyi állománnyal ismertették a felhívást és vele együtt a harcfeladatot, akkor nemcsak az átkelést elsőként végrehajtó, Vörös Zászló-renddel kitüntetett 1077. lövészezred tisztjei és katonái, hanem az átkelésben részt nem vevő más egységek harcosai is tömegesen jelentkeztek parancsnokaiknál és kérték, hogy helyezzék át őket az 1077-esekhez, hogy elsőként kelhessenek át a Dunán."

Rjabov Alexej Jemeljanovics főhadnagy, a híradó század parancsnoka felszólalásában a következőket mondotta: „A magam és egész századom nevében biztosíthatom a parancsnokságot, hogy készek vagyunk bármely harcfeladat végrehajtására. Nyomatékosan kérem a zászlóalj-parancsnokot, hogy legalább egy szakaszunkat és vele együtt engem jelöljön ki, hogy elsőként kelhessünk át a Dunán."

Mozsenko százados, az 1. lövészzászlóalj parancsnoka, felszólalásában kijelentette: „Ígéretet teszek pártunk Központi Bizottságának, a front Haditanácsának, hogy nem fogunk ismerni fáradságot, míg a győzelem zászlaját ki nem tűzzük Berlinben... Előttünk most komoly akadály áll — a Duna. Katonáimmal együtt elsőként indulok leküzdésére és ... le is küzdöm minden bizonnyal, mint ahogy leküzdöttem

az összes eddigieket is, amelyekhez a németek oly nagy reményeket fűztek."

A szovjet harcosokat egy törekvés vezette — mielőbb szétzúzni a hitleristákat, felszabadítani Budapestet és közelebb hozni a győzelem várva várt napját.

*

Sötét, ködös éj borul a Dunára. 1944. december negyedikének éjszakája. Mindannyian türelmetlenül várjuk az átkelés kezdetét. Grigorovics vezérőrnagy a telefonnál ül. A telefon mellett az asztalon térkép és egy tányérsapka. A tábornokon gimnasztyorka, derékszíja feszesre húzva. Szinte úgy tűnik, hogy azonnal kiugrik a fedezékből és elszáguld „willis"-évél.

Felberreg a telefon. A tábornok a kagylóért nyúl. Perelstein alezredes tesz jelentést: minden pontosan, tervszerűen halad.

Néhány perc múlva Dasuk alezredes jelentkezik a figyelőpontról: a jobb parton minden csendes. Ez azt mutatja, hogy az ellenség nem gyanít semmit.

Kilépünk a fedezékből a szabad levegőre. A Dunáról hűvösség árad. Csepel északi peremén és a szigettől keletre időnként ellenséges rakéták repülnek a magasba, tüzérségi torkolattüzek villognak. Ott az ellenség érezhetően nyugtalankodik. A 68. gárda-lövészhadosztály, jobb oldali szomszédjával együttműködve, egész nap támadott, hogy lekösse az ellenség erőit és elvonja őket a Duna-partjától. Úgy látszik, a németek félnek, hogy csapataink ismét lecsapnak rájuk Pesten. Rakétákkal világítják meg peremsávjukat.

A Duna jobb partján, az Érd—Ercsi szakaszon, csend és nyugalom van. De ez teljesen érthető. Az ellenséget itt fedezi a széles és mély folyam. A partot jól megerősítette. A part menti magaslatokat, a falvakat és tanyákat erős védelmi gócokká alakította át. Az egyes szakaszokon drótakadályokat állított és aknamezőket telepített.

Az átkelésre kijelölt egységeknél feszült, harc előtti hangulat uralkodik. Az 1077., az 1. és a 206. lövészezred első zászlóaljainak katonái közvetlenül a gát mögött, az átkelési eszközök mellett állnak. A szállítóutászok evezőkkel a kézben a csónakoknál és tutajoknál sorakoznak.

A század- és szakaszparancsnokok ellenőrzik az első szállítmányok létszámát, kiadják a végső utasításokat. Minden harcos és tiszt még egyszer megvizsgálja fegyverét, felszerelését. Mindezt pontosan hajtják végre, olyan katonai gyakorlattal, amely csak a sokat próbált és a győzelemben bízó harcosok sajátja.

A katonák egyetlen gondolatnak élnek: mielőbb átjutni a túlsó partra. Ezért izgulnak az átkelőhelyeken az ősi folyam, a Duna csendes folyását hallgatva. Izgatottak vagyunk mi is, a parancsnoki harcállásponton. Grigorovics tábornok időnként az órájára néz. Lassan haladnak a mutatók. Pedig mennyire szeretnénk, hogy gyorsabban menjenek. Ki nem ismeri a csata előtt ezt az érzést?!

23 óra!

Elhangzik az „Átkelést megkezdeni!" parancs. A harcosok megragadják a csónakokat, kompokat és sietve indulnak a folyóhoz. Villámgyorsan távolodnak a parttól, a sötétség elnyeli őket: sietnek a jobb part felé, amíg az ellenség nem veszi észre őket.

És hirtelen a ködös partról rakéták röppennek az ég felé, belehasítva az éji sötétbe. És már kattognak az ellenséges géppuskák, feldörögnek

az ágyúk. Az ellenség felfedezte a deszantot. De későn. A jobb parton hatalmas erővel zúg a harcosok „hurrá" kiáltása. Az elsőként partra jutott gyalogság bátran rohamra lendül.

Felkattogott Kravcsenko harcos géppuskája, fedezte az egymás után érkező csónakok kikötését. Azonnal bekapcsolódott a tüzelésbe a többi géppuska is. Tüzérségünk is működésbe lépett. Megsemmisítő tüzet zúdított az ellenségre.

Az ellenség part menti árkát bevettük. A tüzérségi és géppuskatűz fedezete alatt az alegységek rohamra indultak a magas partok ellen.

A katonák nehezen kapaszkodtak felfelé a sűrű bokrokkal benőtt meredeken. A tüskés bokrok tépték ruháikat, véresre karcolták kezüket. Körös-körül gránátok és lövedékek repeszei süvítettek. De a szovjet harcosok lépésről lépésre törtek előre. Kötéllel és derékszíjakkal vontatták a géppuskákat, a páncéltörő puskákat és az aknavetőket. Voltak, akik megcsúsztak, visszaestek a mélybe, de azután újra kapaszkodni kezdtek felfelé.

Nehéz volt, nagyon nehéz.

*

A magaslat tetejét elsőként az 1077. lövészezred 1. százada érte el. Lendületes rohammal birtokba vette az ellenség lövészárkának egy szakaszát és szilárdan megvetette benne a lábát. Kisvártatva a hitleristák két gyalogos századának három harckocsi támogatásával indított ellenlökése érte. Ebben a súlyos percben a századparancsnok, Makárov főhadnagy lelkesítő szavakkal fordult katonáihoz, akik feleletül megsemmisítő tüzet zúdítottak a rohamozó ellenségre.

Azután bátran rohamra indultak. Legelől Makárov főhadnagy, akinek személyes példaadása magával ragadta harcosait. Az ellenség meghátrált.

Az első századdal vállvetve, a második is makacsul tört előre. Különösen kitüntette magát az első lövészszakasz. A magaslat gerincét leküzdve, gyorsan behatolt az ellenség árkába. Ebben a pillanatban elesett a szakaszparancsnok. Mozsenko törzsőrmester (feltehetően az 1. zászlóalj parancsnokának öccse) átvette a parancsnokságot és mesterien vezette szakaszát a harcban. Az alegység visszaverte az ellenség jó néhány ellenlökését és szilárdan tartotta az elfoglalt árkokat.

Az első zászlóalj nyomában, de már az ellenség erős tüzében átkelt az 1077. lövészezred két másik zászlóalja is. Gyors ütemben leküzdötték a part magas szegélyét és előretörtek, kiszélesítve a hídfőállást. Az ezred birtokba vette az uralgó magaslatokat és megakadályozta az ellenséget, hogy ebben a körzetben megfigyelő tevékenységet folytasson és célzott tüzérségi és gyalogsági tűzzel verethesse az átkelőhelyeket.

Itt teljes mértékben megmutatkozott Orehov őrnagy, ezredparancsnok fejlett szervezőképessége, aki állandóan a legfontosabb szakaszokon tartózkodott, helyes döntéseket hozott és szigorúan megkövetelte azok végrehajtását.

Másként alakult a helyzet a 99. lövészhadosztály 1. ezredénél. Az ezred első zászlóalja, amely Ercsitől északra hajtotta végre az erőszakos átkelést, gyorsan elfoglalta a partot szegélyező magaslatot és sikeresen behatolt az ellenség védelmébe. De a zászlóaljparancsnok elmulasztotta fedezni magát Ercsi irányából.

Ezt használták ki a hitleristák. Elfoglalták a part mentén húzódó első árkot. Amikor az ezred második lépcsője megkezdte az átkelést,

a németek erős tüzet zúdítottak rá. A súlyos harchelyzetben az ezredparancsnok, Andrijevszkij őrnagy, elvesztette az alegységek fölött az irányítást. Mindez ahhoz vezetett, hogy a második csoport súlyos veszteségeket szenvedve az ellenség tüzétől, kénytelen volt visszafordulni. Természetesen a hadtestparancsnokság is felelős volt a kialakult helyzetért. Nem romboltuk szét tüzérségünkkel a németek támpontját Ercsi északi szélén, abban bízva, hogy elvégzi ezt bal oldali szomszédunk (a 37. lövészhadtest), mivel Ercsi az ő támadási sávjába esett. Ehhez járult, hogy a hadtesttörzs nem tartalékolt megfelelő erőket és eszközöket a balszárny biztosítására az ellenség várható ellenlökései ellen.

Abból a célból, hogy a helyzetet megmentse, a 99. lövészhadosztály parancsnoka, Szarájev tábornok, kénytelen volt a 206. lövészezred egyik zászlóaljját Ercsitől jóval északabbra átküldeni a Dunán. A zászlóalj sikeresen átkelt a folyón és biztosította az ezred fő erőinek átkelését.

December 5-én hajnalra az 1077., az 1. és a 206. lövészezred (utóbbi egy zászlóalj híján) a velük átkelt ezredközvetlen tüzérséggel, a Duna jobb partján egy 4 km széles, 2 km mélységű hídfőállást alakítottak ki.

A foglyok vallomása szerint a németek nem számítottak arra, hogy az Ercsitől északra eső folyamszakaszon kíséreljük meg az átkelést. Ebben a körzetben a partot csaknem teljesen megközelíthetetlennek tartották.

*

Az elsőnek átdobott zászlóaljak alighogy megkezdték a partszegély rohamozását, máris készen állt a telefon-összeköttetés közöttük és a hadosztályok törzse, valamint a hadtesttörzs között.

A híradók Rjabov főhadnagy és Bojarencev törzsőrmester irányításával nagyszerűen dolgoztak. Az elsők között kelve át a Dunán, 40 perc alatt lefektették a vezetéket a folyó fenekén és a harc első percétől kezdve biztosították a jobb parton küzdő egységek vezetését. A nap folyamán a tüzérségi és aknavető tűz, meg a bombázások következtében több esetben megrongálódott a vezeték. Bojarencev törzsőrmester raja villámgyorsan kijavította a sérüléseket. A bátor híradók az erős ellenséges tűzben mindvégig biztosították a csapatok szünet nélküli irányítását. A törzsőrmester állandóan a legnehezebb és legveszélyesebb szakaszokon tartózkodott.

A dunai átkelés során tanúsított bátor és hősies magatartásáért, a hadtesttörzs és a jobb parton harcoló csapatok közötti összeköttetés biztosításáért Vlagyimir Szergejevics Bojarencev törzsőrmesternek a Szovjetunió Hőse címet adományozták. Bojarencev rajának példája lelkesítően hatott a hadtest híradó zászlóaljának többi harcosára is.

A magyar lakosságtól szereztünk tudomást arról, hogy a németeknek valamiféle kábelük vezet át a Dunán.

Itt meg kell említeni, hogy Magyarország munkás népe meleg szeretettel fogadta a szovjet hadsereget, mint felszabadítókat üdvözölte katonáinkat és mindenben segítettek bennünket, amiben csak tudtak. Szigetcsép lakosai nagy szolgálatot tettek nekünk, amikor felhívták figyelmünket a német kábelre és ezért nagyon hálásak voltunk.

Gotovcsenkó alezredes feladatul kapta, hogy derítsék fel a vízalatti vezetéket. A híradó zászlóalj harcosai becsülettel végrehajtották ezt a feladatot.

A decemberi fagyos vízben felkutatták a Duna fenekén lefektetett, négy vonalból álló kábelt és összeköttetést létesítettek Csepel-sziget és

a jobb part között nemcsak a hadtestparancsnokság, hanem a 46. hadsereg hadműveleti csoportja számára is.

A hídfőállásban harcoló gyalogosok és tüzérek, aknavetősök és híradók katonás szűkszavúsággal mondtak köszönetet az utászoknak és pontonosoknak, akik teljes mértékben rászolgáltak erre az elismerésre. Éjjel-nappal fáradhatatlanul dolgoztak. Ladikokban, pontonokon, motoros bárkákon és kompokon, az ellenséges tűzben, bombatámadások közepette szállították át a csapatokat, lőszert, hadianyagot és élelmiszert.

A 99. lövészhadosztály műszaki zászlóaljának felderítő szakasza az 1. ezred első zászlóaljával kelt át. A Dunán átérve, a műszaki felderítők azonnal az ellenséges árkokra vetették magukat. Kézigránátokkal, géppisztolytűzzel csaptak le és gyorsan birtokba vették az árkot. A vakmerő műszakiak késlekedés nélkül felderítették és megtisztították az aknáktól a part menti bevágásokat, amelyekben a páncéltörő tüzérség gyorsan tüzelőállásokat foglalt és támogatta a gyalogságot a hitleristákkal vívott harcban.

A műszakiak Gyacsenko hadnagy vezetésével továbbra is a támadó zászlóalj előtt jártak. A felderítés során birtokba vettek egy kastélyt és egy éjszakán át tartották. A német túlerő négy rohamát verték vissza. Ezekben a harcokban különösen Zsurilo törzsőrmester és Fegyin harcos tűnt ki. Az átkelés során, a jobb part felderítésében és a hídfőállásért vívott harcban tanúsított bátor és hősies helytállásukért mindkettőjüket a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

December 5-én a németek legközelebbi tartalékaik bedobásával többször is megkísérelték jobb parti hídfőállásunk felszámolását. A nap folyamán hadtestünk egységei az ellenség hét elkeseredett rohamát verték vissza.

Ugyanakkor a bal parton, Csepel-szigeten és Dunaharaszti körzetében a németek még a jobb partiaknál is erőteljesebb ellenlökéseket hajtottak végre.

Ezekkel az oldalcsapásokkal igyekeztek bénítani csapataink további kibontakozását a hídfőállásban és megakadályozni az egységek további átkelését.

Az ellenség ellenlökéseinek visszaverésében a Csepel-szigeten jelentős szerepe volt páncéltörő tüzérségünknek. Mesterlövészeink is nagyon aktívan dolgoztak.

Csepelen az ellenség minden rohamát visszavertük. A németek nagy veszteségeket szenvedtek.

A hitleristák mindenáron meg akarták semmisíteni dunai átkelőhelyeinket. Tüzérségükkel állandóan verették és a levegőből is bombázták azokat. Éppen ezért nappal szüneteltettük a személyi állomány átszállítását.

Az ellenség olyan ravasz módszert is alkalmazott, hogy úszó aknákat indított el a folyón lefelé. Utászaink azonban gyorsan rájöttek erre a trükkre, őrségeket szerveztek az átkelőhelyektől feljebb eső folyószakaszon és szétlőtték vagy pedig speciális hálóval kihalászták az ellenség aknáit.

A december 6-ra virradó éjszaka a 99. lövészhadosztály a támogatására kirendelt tüzérséggel együtt teljes egészében átkelt a Dunán.

December 6-án reggel a 99. hadosztály az 1077. lövészezreddel és a 316. lövészhadosztállyal együtt megkezdte a harcot a hídfő kiszélesítéséért. A harcok december 7-én is egész nap folytak. Három napig tartó harcok árán a hadtest egységei szélességben 11 km-re, mélységben 7 km-re fejlesztették ki a hídfőt.

A hadtestparancsnok és a törzs hadműveleti csoportja december 7-én délután átkelt a Dunán és a parthoz közel egy kisebb téglagyárban helyezkedett el. Innen sokkal jobban biztosíthattuk a hídfőben harcoló csapatok vezetését. Elég szűkösen voltunk, de ahogy a közmondás tartja — sok jó ember elfér együtt. A kényelemmel nem sokat törődtünk — nem olyan időket éltünk akkor.

Este Grigorovics tábornok a figyelőponton tartózkodott, amely a parttól nem messze egy magaslaton volt berendezve. A csapatok támadásra készültek mind Csepel-szigeten, mind a hídfőben. A hadtestparancsnok közvetlenül a terepen akart tisztázni néhány részletkérdést Szarájev tábornok, hadosztályparancsnokkal.

A híradófőnökkel, Zorin alezredessel mi is a figyelőpontra indultunk. Csendes este volt. A csillagok magasan villogtak az égen. Fényük visszatükröződött a Duna sötét vizében. A híradók fedezékéből muzsika szólt, Valahonnan egy adó a „Duna hullámai" keringőt sugározta.

— Vigadnak a beosztottjai. — mondtam kissé szemrehányóan Zorinnak.

— Hadd viduljanak egy kicsit. Igazán megszolgálták, nagyon fáradságos napjuk volt ma. És holnap is, alighogy pirkad, már kezdik a vezetékek szerelését — válaszolta Fjodor Andrejevics.

A fedezékből lágyan áradtak a közkedvelt keringő hangjai és a közelben halkan csobbantak az igazi Duna hullámai. Messze elöl, a sziklás partgerincen túl, most is zajlott a harc. Az ágyúdörgés elnyomta a rádió hangját. A keringő dallamai hol elvesztek, hol újult erővel szárnyaltak ismét.

Álldogáltunk, hallgatóztunk egy kis ideig, majd mentünk tovább. Már a partszegély gerincén jártunk. Innen a csillagok fényében látható Budapest sötétlő sziluettje. A város sötét homályba merült.

Néztük a várost és arra gondoltam, hogy nemsokára vége a háborúnak és újra felragyognak Budapest fényei. De akkor majd a dolgozó népnek ragyognak. Ezért, Magyarország szabadságáért, eljövendő boldogságáért csatáznak a szovjet harcosok a Duna-partján, vérüket hullatva a kegyetlen ütközetekben.

Átvágva egy még talpon álló kukoricáson, eljutottunk a figyelőpontra. Lementünk a fedezékbe, ahol Mihail Frolovics, karjait hátul összefonva, fel-alá járkált. Gondolatai ott elöl jártak, ahonnan holnap a csapatok újra támadásra indulnak.

(Folytatása a következő számban)

MOZAIKOK A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR TERVEIBŐL

A Hadtörténelmi Intézet Levéltára legfontosabb feladatként az általános rendezettség megteremtését tűzte maga elé.

A terv végrehajtása során elsőként a Honvédelmi Minisztérium 1867—1945 közötti anyagának munkábavételét határoztuk el, hogy minél előbb rendelkezésre tudjuk bocsátani a Horthy-korszak katonai és katonapolitikai kérdéseihez anyagot kereső kutatóknak.

Mivel az iratanyaghoz nincsenek meg a kutatást elősegítő legfontosabb segédkönyvek (iktatókönyvek, név- és tárgymutatók), legcélszerűbbnek látszott az ügyosztály—tétel—alapszám szerinti rendezés, tekintve, hogy egy-egy ügyosztály tárgyi szempontból több-kevesebb pontossággal körülhatárolható és ügyköre ismert. Az iratanyag ilyen felállítása lehetővé teszi, hogy egy bizonyos meghatározott területen dolgozó kutató számára meg tudjuk adni az ügyosztályt, illetve ügyosztályokat, amelyek forrásai a keresett témának. A kutatást természetesen továbbra is darabonkénti átnézéssel kell végezni. Az eredeti segédkönyveket pótló ismertetések és segédletek elkészítése későbbi feladat lesz. A fenti rendezési elvből csupán azoknál az ügyosztályoknál tértünk el, amelyek személyi ügyekkel foglalkoztak. Ezeknek az ügyosztályoknak az anyagát a könnyebb kezelhetőség céljából alfabetikus sorrendben helyeztük el, s a legszükségesebbhez névmutatót is készítettünk.

Ez év elején fejeződött be egy másik hasonló jellegű munka is: a második világháborúban működő különböző hadikórházak anyagának rendezése. Az előbbi rendezési munkával ellentétben ez elsősorban nem a történészek számára nyújt forrást, hanem a második világháború katona-egészségügyi és orvostörténeti kérdéseihez.

Az elkövetkező évek feladata lesz a General Kommando für Ungarn és az első világháború idejéből származó különböző katonai parancsnokságok és egységek irataink rendezése.

A korabeli iratok mellett fontos forrásai a történetírásnak a visszaemlékezések, amelyek kiegészítői az előbbieknek, mivel szerzőik részvevői vagy szemtanúi voltak különböző történelemformáló eseményeknek. Az átélés és személyes élmények alapján megírt írások pedig élőbbé teszik az eseményeket és jobban emberközelbe hozzák a korszakot, amelyeket a korabeli iratok hivatalos nyelve rendszerint hidegen és szárazon tükröz. E felismeréstől vezettetve megkezdtük a Magyar Tanácsköztársaságért harcoló vöröskatonák, a Szovjetunió polgárháborújában részt vevő magyar internacionalisták, a spanyol polgárháborúban és a második világháború fegyveres ellenállási mozgalmaiban részt vevők visszaemlékezéseinek begyűjtését. A már begyűjtött visszaemlékezések száma több száz. Egységes elv szerinti feldolgozásukat és nyilvántartásba vételüket a közelmúltban kezdtük meg. Minden egyes vissza-

emlékezésről karton készül, amelyen a szerző nevén és a visszaemlékezés tárgyán kívül feltüntetjük még a működési időt és helyet, beosztást, rendfokozatot, az alakulat nevét, az irat jellegét és terjedelmét. A visszaemlékezésekben szereplő nevekről külön névkarton készül. Ezzel a segédlettel messzemenően ki tudjuk elégíteni a kutatók igényeit.

Feladataink számosak, fontossági sorrendjük megállapítása nem könnyű. Mégis úgy gondoltuk, hogy az ismertetett munkák elvégzésével jelentősen elősegítjük a kutatók munkáját.

Dr. Bőhm Jakab

NÉHÁNY GONDOLAT A HADITECHNIKAI PARKRÓL

Közel két esztendeje, hogy a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere ismertette az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletét, amely a katonai szolgálat alsó korhatárát 18 éves korban határozta meg.

Ezt megelőzően — 1963. szeptember 17-én — nyitotta meg kapuit a nagyközönség számára a Haditechnikai Park. A két esztendő azt bizonyítja, hogy a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán felállított létesítmény gondolata helyes volt.

A park megnyitása óta fokozatosan nő a látogatók száma és egyre szervezettebbé s eredményesebbé válik a pedagógusok, az ifjúsági szervezetek és néphadseregünk kapcsolata. A Haditechnikai Park, a Technikai Kabinet, a különböző kiállítások, filmbemutatók és előadások útján jobban megismertettük ifjúságunkkal és népünkkel hadseregünket, rendszeresített haditechnikai eszközeinek egy részét és katonáinak mindennapi életét. A látottak gondolatot ébresztettek a látogatókban mind a szocialista haza védelmének szükségessége, mind a honvédelmi nevelés módszereinek tökéletesítése és hatásfokának emelése terén.

Az intézmény létesítményeinek a honvédelmi nevelésben betöltött szerepét igen jól szemléltetik a statisztikai adatok is.

Az elmúlt esztendőben a Haditechnikai Parkot, a Technikai Kabinetet és az egyes kiállításokat — a polgári személyeken kívül — 20 351 fő tekintette meg.

A látogatók megoszlása:

— budapesti iskolák	8482 fő,
— vidéki iskolák	9172 fő,
— honvédségi szervek	1810 fő,
— külföldi vendégek	887 fő.

A fővárosba kiránduló „vidéki iskolák" között nem szerepelnek a nagyobb városokban hosszabb-rövidebb ideig felállított Vándor Technikai Park látogatói.

A fenti számok a Haditechnikai Park és Technikai Kabinet iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésről tanúskodnak. Éppen ebből kiindulva, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoksága elhatározta, hogy a Technikai Kabinet üzemeltetését — ez évben először — a téli hónapokban is biztosítja.

A kabinetet az idén is újabb eszközökkel bővítettük. Többek között látható:

— működő telefonközpont,
— üzemképes rádiók és egyéb híradástechnikai eszközök,
— magassági repülőruha,
— ejtőernyő,

— állványra szerelt repülőgép-fegyverek,
— különböző vegyvédelmi műszerek s ezek működését szemléltető elektromos táblák,
— különféle pisztolyok,
— páncélelhárító fegyverek,
— egészségügyi felszerelések és tablók stb.

Ezek az eszközök, amellett, hogy színesebbé és vonzóbbá teszik a kabinetet, egyben segítséget is nyújtanak a pedagógusoknak az eredményesebb honvédelmi nevelőmunkájához.

A két év tapasztalatai azt is bizonyítják, hogy a Haditechnikai Park és Technikai Kabinet megtekintését követő előadások és filmbemutatók jelentősen hozzájárulnak ifjúságunk honvédelmi nevelésével kapcsolatos kérdések jobb megértéséhez; továbbá hasznosnak bizonyulnak az egyes csoportok vezetői részére szervezett és az intézmény jól felkészült hadtörténészei által vezetett tárgyi és módszertani konzultációk.

Úgy véljük eredményes lenne — néhány osztály összevonásával — a közös történelemórák megtartása is. Erre a célra ugyanis az intézményben megfelelő terem, oktatófilmek és szemléltető eszközök is állnak az iskolák rendelkezésére.

A múzeumi hónap keretében a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoksága a közelmúltban nyitotta meg a „Honfoglalástól Rákócziig" című kiállítás termeit. A kiállítás megtekintése lehetővé teszi a múlt és a jelen történelmének jobb áttekintését és megértését, az események sorrendjének és fejlődési szakaszainak bemutatását.

Az intézmény vezetői az elkövetkező években is fejleszteni kívánják mind a Haditechnikai Parkot, mind pedig a Technikai Kabinetet. Törekvéseik megvalósításához azonban nélkülözhetetlenek iskoláink igényei és pedagógusainak a honvédelmi nevelést szolgáló javaslatai.

Mindent összevetve, a Haditechnikai Park kétéves fennállása alatt jelentősen hozzájárult dolgozó népünk és tanulóifjúságunk honvédelmi neveléséhez és tudatformálásához. Minden lehetőség megvan arra, hogy ezen a téren — az eddig elért eredményekre alapozva — további sikereket érjünk el.

Sucin József

HÍREK

Megalakult a TIT hadtudományi szakosztálya

Új szakosztállyal bővült a TIT. 1965. június 3-án tartotta alakuló gyűlését a hadtudományi szakosztály választmánya, melyen a választmány tagjai mellett a TIT Országos Elnöksége részéről Honfi József főtitkárhelyettes és Kovalcsik József társadalomtudományi főtitkár, valamint több megyei titkár is megjelent. Honfi József üdvözlő szavai után Otta István, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka ismertette az újonnan alakult szakosztály létrejöttének körülményeit. A hadtudományi szakosztály legfontosabb feladataként a magyar népnek a proletárinternacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében való nevelését tűzte ki.

Nagy Gábor kandidátus, a Zrínyi Akadémia hadművészettörténeti tanszék vezetője, a szakosztály szervezését és az ezzel kapcsolatos feladatokat ismertette. Elmondotta, hogy a választmányon belül katonapolitikai, haditechnikai, hadtörténelmi és hadművészettörténeti szakcsoport alakult. Megemlítette, hogy a most létrejött országos választmány mellett kezdetben a megyeszékhelyeken, majd később a járási székhelyeken is hadtudományi szakcsoportokat szerveznek az előadók továbbképzésének és a szakosztályok szervezeti életének biztosítására.

A hozzászólók örömmel üdvözölték az új szakosztály létrejöttét és számos értékes javaslattal járultak hozzá a munka megindításához.

A választmány még ugyanaznap délután megtartotta első tudományos vitáját. Ölvedi Ignác kandidátus, a Zrínyi Akadémia főtanára: „Katonapolitikai helyzet Magyarországon a felszabadító harcok előtt" c. referátumában ismertette 1944 augusztusának és szeptemberének katonai és politikai problémáit és elemezte az október 15-i meghiúsult kiugrási kísérlet okait. 1944 augusztusában — megállapításai szerint — mindössze mintegy 50 000 német katona tartózkodott az országban, ily módon a német csapatok nagy romániai veresége után minden előfeltétel biztosítva volt Magyarországnak a háborúból való kilépéséhez. Horthy és csoportja azonban osztályérdekei védelmében nem törekedett a kedvező helyzet kihasználására és ezzel végeredményben katasztrófába sodorta az országot.

Borus József kandidátus, a Párttörténeti Intézet és Rázsó Gyula, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa új német és angol—amerikai adatok ismertetésével bővítették az előadás következtetéseit. A továbbiakban Kéry Kálmán ny. ezredesnek a Horthy-hadsereg szellemét és 1944-es helyzetét élénk színekkel ecsetelő hozzászólását emelhetjük ki.

R. Gy.

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus Bécsben

Több mint 2000 történész részvétele a nemzetközi történelemtudomány nagy seregszemléjévé tette az idei, 1965. augusztus 28-tól szeptember 5-ig ülésező bécsi kongresszust, amely mind a résztvevők számát, mind pedig a referátumok és a hozzászólások színvonalát tekintve felülmúlta a korábbi kongresszusok eredményeit.

Az elhangzó referátumok lényeges témákat öleltek fel, mint például: „Társadalom és fejlődés a történelemben"; „A militarizmus hatása Németországban a második világháború alatt"; „A nacionalizmus problémái"; „Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjai"; „A kontinensek története"; „Uralkodó osztályok az ókortól napjainkig"; „A világ képe 1815-ben" stb. A referátumok minden esetben élénk történelmi vitát váltottak ki.

A kongresszus keretében a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság augusztus 26—29-e között tudományos ülésszakot rendezett, amelyen angol, belga, francia, német, olasz, osztrák és svájci hadtörténészek számoltak be kutatásaik legújabb eredményeiről. A kongresszus résztvevői az 1683-as kaltenbergi csata színhelyét és a Heeresmuseumot (Hadtörténelmi Múzeum) is megtekintették.

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus tudományos eredményeinek elemzésére a Hadtörténelmi Közlemények következő számában térünk vissza.

R. Gy.

A múzeumi vezetők prágai konferenciájáról

A baráti országok katonai múzeumainak vezetői 1965. szeptember 7—12. között megbeszélést folytattak a Csehszlovák Szocialista Köztársaság fővárosában. A konferenciát összehívó prágai Hadtörténelmi Múzeum parancsnoka, dr. Miroslav Sada alezredes a tanácskozás első aktusaként bemutatta „A Csehszlovák Hadsereg" c. 4 teremből álló új kiállítást, majd az ezt követő ülésen ismertette azokat a muzeológiai szempontokat, amelyek figyelembevételével kiállításukat megrendezték.

A magas színvonalú megbeszélésen Ludvik Svoboda hadseregtábornok elnökölt. Az egyes baráti országok katonai múzeumainak parancsnokai értékes hozzászólásokkal és javaslatokkal járultak hozzá a munka sikeréhez. Az ülés részvevőinek általában az volt a véleményük, hogy a bemutatott kiállítás tartalmi mondanivalója és külső formája tekintetében egyaránt rendkívül színvonalas. Sok vonatkozásban például szolgálhat a többi baráti országok katonai múzeumának is. Különösen figyelemre méltó a múzeumi tárgyak ötletes, újszerű bemutatása. Ezeket a két oldalról üvegezett tárlókban igen szemléletes módon helyezték el. A látogatók a tárgyakon és a viszonylag kevés szövegen keresztül könnyűszerrel ismerhetik meg a Csehszlovák Hadsereg fejlődésének történetét — ezen belül dicső harcait.

A konferencia tagjai megtekintették a prágai Nemzeti Múzeum fegyveranyagát és a konopištěi várkastély hatalmas fegyvergyűjteményét is.

Különös élményt nyújtott a prágai múzeumban a kovás és csappan-

tyús elöltöltő puskákkal megtartott céllövészet, amelynek résztvevői az elért eredményükről díszoklevelet kaptak emlékül.

A minden vonatkozásban körültekintően rendezett konferenciát mindvégig a bensőséges elvtársi légkör és szívélyesség jellemezte. A búcsúesten a Csehszlovák Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökének helyettese is részt vett. Ez alkalommal adták át a tanácskozás résztvevőinek a Csehszlovák Hadsereg ajándékait — a legújabb egyenruhák teljes sorozatát.

A konferencia befejező aktusaként a Szovjet Hadsereg Központi Múzeumának küldötte, Krasznov ezredes tájékoztatta a megbeszélés résztvevőit a jövő évben Moszkvában megtartandó IV. Katonai és Fegyvertörténeti Múzeumok világkongresszusának programjáról.

Dr. Cs. F.

Hadtörténész-konferencia Brandenburgban

A Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadserege fennállásának 10. évfordulója alkalmából hadtörténész-konferenciát rendeztek Brandenburgban 1965. szeptember 15—17-ig.

A tanácskozás napirendje volt: a Nemzeti Néphadsereg tízéves fejlődése és jelenlegi problémái. A megbeszélés fő referátumát a Német Demokratikus Köztársaság honvédelmi minisztere, Heinz Hoffmann vezérezredes tartotta. A konferencián meghívott vendégként részt vett a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, Románia, Csehszlovákia és Magyarország Hadtörténeti Intézetének parancsnoka is.

A fő referátum elhangzása után a konferencia résztvevői két szekcióban folytatták munkájukat: az egyik munkaértekezlet az NDK Nemzeti Néphadseregének 10 éves történetét tárgyalta meg, a másik a hadsereg jelenlegi fejlődésének problémáival foglalkozott.

A konferencia során több olyan magas rendfokozatú tiszt tartott előadást, aki részt vett a Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadseregének megszervezésében és további erősítésén jelenleg is munkálkodik

Ülést tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa 1965. szeptember 24-én ülést tartott.

Az ülés elnökségében Otta István, az intézmény parancsnoka, Munk Károly kandidátus, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének képviselőjeként, valamint Horváth Miklós és Mucs Sándor kandidátusok foglaltak helyet.

Az intézmény tudományos tanácsának munkájában — meghívott vendégként — részt vettek: Farkas Márton, a Magyar Tudományos Akadémia történeti és filozófiai osztályának főmunkatársa, Barta István, a történelemtudományok doktora, Benda Kálmán és Juhász Gyula kandidátusok, valamint Bencédi László, a MTA Tört. Tud. Intézetének tudományos munkatársai, Borus József kandidátus és Vértes Róbert, az

MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársai, Imre Gábor, a Magyar Néphadsereg Vezérkar Főnökségének képviselője, Szentesi Ede kandidátus, a Magyar Néphadsereg Vezérkar Főnökség tudományos osztályának vezetője, Nagy Gábor kandidátus, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hadművészettörténeti tanszékének vezetője és a tanszék főtanára, Ölvedi Ignác kandidátus, valamint Száva Péter, Váradi György és Szanati József, a tanszék tanárai, továbbá Porga Lajos, a Zrínyi Katonai Kiadó szerkesztő osztályának vezetője és Horváth Zoltán, a kiadó hadtudományi csoportvezetője.

Otta István elnök megnyitó szavai után az intézmény tudományos tanácsa megvitatta Horváth Miklós kandidátusnak „A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai" című tervtanulmányát — amelyet a résztvevők írásban előre megkaptak — és ennek kapcsán a magyar hadtörténetírás kibontakozásának és fejlődésének jellemző vonásait, eredményeit, főbb sajátosságait, valamint a *magyar társadalmi haladás ügyét szolgáló marxista hadtörténetírás előtt álló fő feladatokat.*

A napirenden szereplő kérdésben magas színvonalú vita bontakozott ki, melynek során számos — a feladatok megoldása szempontjából hasznos — észrevétel, tanács és javaslat hangzott el.

Horváth Miklós kandidátus válasza után, Otta István elnök zárszavában méltatta a hozzászólások jelentőségét (a vita részletes ismertetésére a következő számunkban visszatérünk), majd ezt követően köszönetét fejezte ki mindazoknak, akik részvételükkel és értékes felszólalásaikkal hozzájárultak a tudományos tanács munkájának sikeréhez.

Sz. B.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben, 1944 augusztusának végén és szeptember havában[1]

1944. augusztus 23-án Romániában a demokratikus erők véget vetettek az Antonescu-féle fasiszta legionárius kormányzat uralmának, és a román nép szembefordult a hitleri Németországgal. Szeptember 9-én Bulgáriában is hasonló fordulat következett be. Ugyanakkor a szovjet fegyverek csapásai alatt összeomlott a németek balkáni arcvonala. Ebben a helyzetben a józan ész a felelős magyar államvezetés részéről azonnali, gyökeres szakítást követelt volna meg a német fasizmussal. De nem ez történt. A magyar politikai és katonai vezetés — élén Horthyval — képtelen volt a helyes következtetésre és elhatározásra, hogy az utolsó kínálkozó alkalmat megragadva kivezesse az ország népét a háborúból s hogy népellenes bűntetteit legalább ezzel az egyetlen helyes tettével csökkentse valamelyest. A józan ész parancsszavát elnyomta az e lépésük nyomán várható demokratikus tömegmozgalomtól és a történelmi felelősségre vonástól való félelem. Utolsó mentsvárként görcsösen megkapaszkodtak az angolszász megszállás fixa ideájába, még akkor is, amikor már a harctéri és a politikai helyzet ezt a lehetőséget teljesen kizárta. Határozottan tudták már, hogy a Magyarország felé előnyomuló szovjet hadsereget hitlerista—horthysta erőkkel többé nem lehet feltartóztatni. Idestova egy éve folytak már a tapogatózások a vesztett háborúból való kiugrás lehetőségének kifürkészésére, de e téren nem sikerült előbbre jutniuk. Horthyék még szeptemberben is ott tartottak, hogy csak bizonyos, magukszabta feltételek mellett s kizárólag csak az angolszászokkal voltak hajlandók fegyverszüneti egyezményt kötni.

Szeptember 5-én a Veress Lajos vezérezredes parancsnoksága alatt álló 2. Magyar Hadsereg támadásra indult Dél-Erdély ellen. E támadás reálisnak éppen nem mondható célja egyes-egyedül az volt, hogy időt nyerjenek vele az angolszászokkal való tárgyalásokhoz, amelyektől végeredményben az ellenforradalmi rendszer átmentését remélték a háború utáni időkre. És azzal az oktalan reménykedéssel áldozták fel a magyar katonák újabb tízezreit Hitler oldalán, hogy mindaddig késleltetik a szovjet és a román csapatok előnyomulását, amíg az angolszász megszállók beérkeznek az országba. Hitlernek és utolsó szövetségesének a legközelebbi politikai célkitűzései tehát egyáltalán nem egyeztek, de a támadó hadművelet még a katonai együttműködés jegyében folyt. A német fasiszta vezetés előtt azonban ezek a primitív és irreális számítások éppúgy nem maradtak titokban, mint ahogy most már azzal is komolyan számoltak, hogy Horthy előbb-utóbb kénytelen lesz a szovjet erőktől fegyverszünetet kérni. A magyar vezetés részéről a támadó

[1] Részletek a szerző „Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban" című, kéziratban elkészült művéből.

hadjárathoz kért öt német hadosztálynyi erő jelentős részét ezért rendelte Hitler a magyar főváros sakkban tartására.

Mindezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy Horthyék végső katonai és diplomáciai csődnek néztek elébe. Teljes diplomáciai csődjüket tükrözik azok a táviratváltások, melyek 1944 augusztus végén és szeptember havában a berni katonai attasé és a vezérkar főnökség között folytak. Ezekből idézünk:[2]

„*Magyar követség, Bern. Katonai és lü. attache.*
145. 1945. VIII. 26.
Ov. személyesen fejtse meg. Csak Vkf. úrnak kérem jelenteni.
Bizalmas úton arról értesültem, hogy Bessenyey Kormányzó Úr Őfőméltóságának az alábbi táviratot akarja küldeni:

»Kérve kérem, rendelje el csapataink azonnali visszavonását hazai területünkre és ajánlja fel fegyverszünetet szövetségeseknek. Ha más út nem áll rendelkezésre, közvetítésre vállalkozom. Ez a legutolsó pillanat, amikor talán lehetséges végpusztulást elkerülni.«[3]

Táviratom megérkezéséről kérek értesítést.

Rakolczay ezds."

Budapestről két nap múlva érkezett meg a választávirat. Ebben „legfelsőbb megbízásból" utasították Bessenyeyt, hogy folytasson megbeszéléseket az angolszászokkal ejtőernyős megszállásra vonatkozóan (szó szerint a 147. sz. táviratból) „erre vonatkozólag csak nyugatiakról beszélhetünk. Célszerű partraszállással egybekapcsolni." Micsoda vakság és nagyképűség! Bár a táviratváltásokból az is kiderül, hogy angolszász részről — pontosan azonban nem tudni, kitől — valóban kaptak biztatást ejtőernyős megszállásra.

A következő napi táviratnak minden józanul gondolkodó államférfi szemében szét kellett volna oszlatnia a hamis illúziókat, Budapesten azonban nem ez történt.

„*150.* 1944. VIII. 29.
B. (Bessenyey követ értendő alatta. — *Cs. J.*) felvette az érintkezést. Minden félreértés elkerülése végett jelenti, hogy angolszászokra való korlátozása lehetetlen. Minden kísérlet oroszok kizárására tárgyalások azonnali csődjét jelentené.

Rakolczay ezds."[4]

Ezután megkezdődött Budapest részéről az a végnélküli, oktalan huzavona, melyet csak súlyosabbá és kilátástalanabbá tett a dél-erdélyi magyar támadás. Vádoló dokumentumai ennek a következő táviratok:

„*152.* 1944. VIII. 31.
B.-nek: Angolszász kizárólagosság nem a tárgyalásokra, hanem mint megszálló csapatokra vonatkozik.

[2] HM KIT Rep. ag. 11/k. a. — 1946. sz. „Svájcban folytatott fegyverszüneti tárgyalásokról jelentés." A számozott táviratok Bessenyeinek, a svájci magyar követnek Bernben Dulles-szal, az amerikai rendkívüli megbízottal és Tylor magyar szakértővel, továbbá Rakolczay ezredesnek Legge tábornokkal, az USA kat. attaséjával folytatott tárgyalásairól számolnak be. (A táviratokban előforduló rövidítések: Vkf. = vezérkar főnök (akkor Vörös János vezérezredes), Ov. = osztályvezető, B = Bessenyei, R. = Rakolczay.)

[3] HM KIT 11/k. a. — 1946. sz. irata 4. o. és 6. sz. mell. Rakolczay jelentése, Legge-től kapott tájékoztatása után, melyet Bessenyeyvel is közölt.

[4] Uo. 5. o. és 2. sz. mell. A jelentés lényegében és tömören Northon angol követnek Bessenyeyhez intézett tájékoztatását tartalmazza.

B. intézzen azonnali kérdést, kívánatos-e Dél-Erdélyben támadó fellépés oroszokkal és románokkal szemben, időnyerés céljából, mert ez esetben jelenlegi magyar—román határt át kellene lépnünk.

Kuthy ezds."

„*154.* 1944. IX. 1. (kivonatosan).

Angolszász kizárólagosság megszállásnál még kevésbé lehetséges, mint tárgyalásoknál. Támadó fellépés oroszokkal és románokkal szemben, valamint jelenlegi magyar—román határ átlépése feltétlenül elkerülendő. Újból kérek sürgős és kifejezett utasítást fegyverszünet felajánlására. Ha ez nem történik meg azonnal, események túl fogják haladni. Egyébként is túloldal semmiféle tárgyalásokra fegyverszünet kifejezett kérése nélkül nem hajlandó.

Rakolczay ezds."

„*162.* 1944. IX. 3.

Románia ellenünk megindított mai támadása, továbbá országunknak oroszok általi elözönlés veszélye támadásra kényszeríti Magyarországot. Célunk, hogy Duna-medencét teljes bolsevizálástól megmentsük. Felfogásunk szerint ez angolszász érdek is. B. ezt sürgősen közölje.

Kuthy ezds."

„*155.* 1944. IX. 4.

Kormányzó Úr Őfőméltóságához aug. 26-án intézett kérelmem célja volt Magyarországot még az utolsó pillanatban Németországtól elválasztani, és magyar vér további felesleges ontását elkerülni.

Lakatos vezds. kijelentései németekkel való további együttműködésről, valamint a Budapestről hozzám eljuttatott kívánságok azt bizonyítják, hogy úgy Magyarország jelenlegi helyzetét, mint angolszász—orosz viszony lényegét tökéletesen félreismerik. Ha nem kapom meg azonnal ismételten kért felhatalmazást kifejezett, és oroszokra, valamint szomszédainkra is vonatkozó fegyverszünet hivatalos felajánlására, akkor kénytelen vagyok magamról minden felelősséget elhárítani, és kérni, hogy beszélgetések további folytatásával R. bízassék meg.

Rakolczay ezds."

„*155.* 1944. IX. 5. (kivonatosan).

Amerikai követ ma este átadta B.-nek kormánya alábbi táviratát: Fegyverletételre vonatkozó ajánlat mindhárom fő szövetséges állam kormányához intézendő, nevezetesen Szovjetunióhoz, Angliához és az Egyesült Államokhoz. Amennyiben fegyverletételre vonatkozó óhaj őszinte, megfelelően intézkedni kellene egy megbízott vagy egy bizottság kiküldésére, melyek teljhatalommal vannak felruházva egy fegyverszünet megkötésére..." (Ezután néhány gyakorlati tanács következik a tárgyalások kezdeti lépéseit illetően.)[5]

Ezen a napon indult meg a Dél-Erdély elleni támadás, két nappal később pedig a Vkf. az alábbi táviratot menesztette Bernbe:

„*166.* 1944. IX. 7.

El vagyunk szánva fegyverszünet kérésére, ha a finnekhez hasonló méltányosságra számíthatunk, vagyis:

5 Uo. 6. o. és 9. sz. mell. Ez a távirat lényegében a szövetséges kormányok szeptember 5-i válaszát tartalmazza, melyet Harrison amerikai követ nyújtott át Bessenyeynek.

1. ellenségeskedések jelenlegi vonalban való megszüntetése,
2. túlerőben levő német erőknek elvonulására határidő biztosítása,
3. hadseregünk, fegyvereink meghagyása, egyrészt belrend fenntartása, másrészt német erők elleni esetleges védekezés céljából. Azonnali választ kérünk.

Kuthy ezds."

Újabb két nap elteltével érkezett meg a berni katonai attaché válasza.

„*162.* 1944. IX. 9. (Kivonatosan.)

B. 166. sz. táviratot közölte túloldallal, de figyelmeztet, hogy arra válasz valószínűleg egyáltalában nem fog jönni. Magyarország által követendő út szept. 6-i táviratban pontosan meg volt jelölve, minden más próbálkozás kilátástalan... Előzetes feltételeket szabni vagy azt gondolni, hogy oroszok nélkül lehet csinálni, teljesen kilátástalan..."

Ha valaki azt gondolná, hogy ezek a félreérthetetlen sorok most már meggyőzték a magyar vezetést, az alaposan téved. Íme a válasz:

„*172.* 1944. IX. 9.

1. Tervbe vett átállás alábbi kényszer okokból kitolódott.

a) országban levő német erők ellenséges fellépésével biztosan számolni kell,

b) polgárháború veszélye, amit kiváltana egyrészt német erők fellépése, másrészt oroszok bevonulása (szélső-jobb- és szélső-baloldal összecsapása).

2. Alapvető feltétel angolszász megszállás, ehhez kívánatos 2—3 angolszász hadosztály légi úton való bevetése.

Kuthy ezds."

Újabb két napra volt szükség ahhoz, hogy Bessenyeyék az angolszászok válaszát Budapestre továbbíthassák.

„*163.* 1944. IX. 11. 2 h.

Mindennemű komoly tárgyalásra katonai vonatkozásban is csak megbízottakkal hajlandók. Kinevezést mielőbb kívánatosnak látják, nehogy később gyakorlatilag lehetetlen legyen. Titokban lehetne tartani, örüljünk, hogy „tárgyalni" hajlandók. Úgy angolszászoknál, mint többi szövetségeseknél is legrosszabb benyomást kelti, hogy Budapest láthatólag minden rizikó vállalásától fél, pedig minél tovább halasztják elhatározásunkat, annál rosszabb helyzetbe jutunk és rizikó is állandóan súlyosabb. Teljesen kizárt angol—amerikai támogatás addig, míg magyar részről határozott megmozdulás nem történik, szóval első lépésnek részünkről kell megtörténnie. Oroszok katonai sikerei csak megnehezítik a kibontakozást. Elhalasztás láthatólag ama gyanút is felébresztette, nem állanak-e alapvető változással szemben.

Rakolczay ezds."[7]

Egy héttel később a külügyminiszteri tárcát ellátó Hennyey vezérezredes aláírásával Bernbe érkező távirat lényegében a korábbi aggályoskodásokat ismételte meg az előbbinél részletesebb indoklással, melyet a következő patetikus felkiáltással zárt le: „Feltétel nélküli megadás egyenlő öngyilkossággal!" A távirat (183. 1944. IX. 18. 21 h.) Hor-

[6] Uo. 7. o., valamint 10. és 11. sz. mell.

[7] Uo. és a 12. sz. mell. A táviratot Rakolczay az amerikai katonai attaséval történt megbeszélés után, az éjszakai órákban küldte Budapestre.

thyéknak a politikai realitások iránt való teljes érzéketlenségét tükrözi, amikor azok rögeszméit megint csak a következőkben összegezi:

„a) Angolszász csapatok szállják meg sürgősen az ország fontosabb részeit. Ha ez légi úton nehézségeket okozna, kitartanánk keleten, ami nézetünk szerint angolszász érdek is, amíg angol partraszállás Adriai-tenger felől bekövetkezik.

b) Döntő fontosságú volna, ha orosz—román csapatokat jelenlegi helyzetünkben meg tudnánk állítani, hogy csapatainkat koncentrálhassuk saját akaratunk érvényesítésére.

c) Volt kisantant országok ne szállhassák meg országunkat.

d) Angolszászok iránti szimpátiánk közismertek, és már régóta kértük védelmüket.

Alapfeltétel a tökéletes titkosság, mert legkisebb indiszkréció esetén katasztrófa elkerülhetetlen.

Hennyey."[8]

A magyar kormány Bernben tevékenykedő diplomatái ezekután még két egymást követő táviratban igyekeztek Budapesttel megértetni a valóságos helyzetet:

„*172.* 1944. IX. 19.

A 183. sz. táviratban foglaltakat R. amerikaival közölte, aki azt feletteseihez továbbítja. Megjegyezte: habozásunk német oldalon való végleges kitartás benyomását kelti. Minden nap csökkenti a magyar szándék értékét. Szándékunk komolysága is kétes előttük mindaddig, amíg legalább tárgyalások folytatására meghatalmazottak kiküldve, vagy kijelölve nincsenek.

Rakolczay ezds."

„*173.* 1944. IX. 21.

Hivatkozással 172. sz. táviratom utolsó bekezdésére B. üzeni: Másról, mint feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Reménytelen azt képzelni, hogy angolszászok saját csapataikat fogják áldozni, hogy minket, akik végig kitartunk ellenük, oroszoktól és saját kis szövetségeseiktől megvédjenek.

Egyetlen, amit még tenni lehet, feltétel nélküli fegyverszünetet felajánlani, s ezzel legalább további magyar vér felesleges pocsékolását elkerülni.

Rakolczay ezds."[9]

Az egyoldalú alkudozást tovább már igazán nem lehetett folytatni. Szeptember 21-én Horthyék közölték Bernnel, hogy egy JU—52-es repülőgépen megbízottat küldenek Olaszországba. Ez másnap meg is történt, a tragikomédia azonban még korántsem ért véget. Bernben ugyancsak elképedhettek, amikor Budapest azt közölte, hogy Náday István vezérezredes Rómába repült ugyan, de azóta sem tudnak róla semmit, mert rejtjelzett táviratai megfejthetetlenek. Szeptember 30-án derült csak ki, hogy Náday más rejtjelkulccsal utazott el, mint ami rendszeresítve volt. Ezért arra utasították a berni magyar katonai attachét, hogy Rómában vegye fel vele az összeköttetést.[10]

[8] Az új külügyminiszter a feltétel nélküli megadásra vonatkozóan változatlanul a korábbi magyar álláspontot ismételgeti. (14. sz. mell.)

[9] Uo. 15. sz. mell.

[10] Uo. 7. o. Róma és Budapest között az összeköttetés csak október 4-től kezdve állt ismét helyre.

Hideg zuhanyként hatott azután a jelentés, amely szerint az angolszászok Náday tudomására hozták, hogy Magyarországnak attól a hadseregtől kell fegyverszünetet kérnie, amely területét felszabadítja, vagyis a Szovjetunióétól.

Így került sor most már báró Aczél Ede titkos moszkvai útjára, majd ezt követően a Faragó Gábor vezette delegáció kiküldésére. Október 11-én meg is történt az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása, de mint ismeretes, Horthy átállási kísérlete kudarccal végződött, megalakult a Szálasi-féle nyilas kormány, és az egyezmény hatálytalanná vált.

Egy kicsit elgondolkoztató, hogy gyakorlatilag mi szükség volt arra, hogy az angolszászok szeptember végén még fogadják Nádayt? Anélkül, hogy bármi is csökkenthetné a legfelső magyar vezetés felelősségét, tényként kell megállapítanunk, hogy a svájci magyar diplomaták Bernben mindvégig közvetlen érintkezésben voltak az angolszász illetékesekkel, nehéz tehát megértenünk, miért csak szeptember végén, Náday útján tudatták Horthyékkal, hogy a szovjet hadsereghez kell fordulniuk a fegyverszüneti kérelem ügyében?

Érthető, hogy a fegyverszünet ügyében való érdemleges tárgyalások megkezdésének alapvető feltétele az volt, hogy Horthyék mindenek előtt teljhatalmú megbízással rendelkező személyt vagy bizottságot küldjenek ki az illetékes szövetséges fórumhoz, de az angolszászok Nádayval olaszországi útján csupán a Szovjetunió illetékességének tényét közölhették. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi szükség volt erre, amikor Bessenyey követ és a magyar katonai attaché mindennapos érintkezésben álltak angolszász kollégáikkal? A berni táviratok arra utalnak, hogy az angolszászok még szeptember hónapban is táplálták Horthyékban az angolszász légi megszállás ostoba, irreális illúzióját. Pedig a nyugatiak tényleges arcvonalhelyzete nem volt biztató. Firenze városának augusztus 12-én történt elfoglalása óta csapataik megrekedtek az észak-olaszországi állásaikban, szeptember közepén pedig Nyugaton is éppen elég gondot okozott nekik az, hogy Belgium felszabadulása után Németország határán is, előreláthatóan hosszabb időre, útjukat állta a Sigfried-vonal. Miért húzták hát ők is oly soká az időt a magyarokkal való helyzet tisztázása során? Minden jel arra vall, hogy az angolszászoknak nem is volt különösebben szívügye a magyar helyzet gyors tisztázása, mert féltékenyen nézték a szovjet hadsereg hatalmas katonai sikereit, tértölelő, gyors előnyomulását. Hiszen a második front megnyitása is azért késett oly sokáig!

Dr. Csima János

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1963. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Bibliográfiák*

II. *Általános és összefoglaló munkák, elméleti kérdések*

Általános munkák
Vita történetszemléletünk nacionalista maradványairól

III. *Hely-, vár- és fegyvertörténet*

IV. *Magyarország hadtörténelme*

A legrégibb időktől 1848-ig
1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914
Első világháború
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

V. *Egyetemes hadtörténet*

A legrégibb időktől 1914-ig
Az első világháború és a két világháború közötti időszak
A második világháború
A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A gyakrabban előforduló folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke:

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények

Ho	Honvédelem
ISz	Igaz Szó
L	Lobogó
MK	Magyar Könyvszemle
MT	Magyar Tudomány
MTANyI	A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei
MTATT	A MTA Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei
N	Néphadsereg
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TörtSz	Történelmi Szemle
TSz	Társadalmi Szemle

I.

BIBLIOGRÁFIÁK

Az 1962. évi magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. Összeáll.: Gönczi Éva, Szabó Erzsébet. — Művészettörténeti Értesítő, 1963. 4. sz. 247—279. p.

A Hadtudományi Könyvtár újabb szerzeményei. 1963. Bp. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtára, 1963. 1. sz. 56 p., 2. sz. 51 p.

Kőszeg irodalmának válogatott bibliográfiája. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 140—144. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1961. Összeáll.: Kovalcsik József, Windisch Aladárné. — HK, 1963. 1. sz. 444—477. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1962. 1—2. rész. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1963. 2. sz. 292—317., 1964. 1. sz. 176—194. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. 1960. II., 1961. I—II. rész, 1962. I. rész. — TörtSz, 1963. 1. sz. 108—139., 2. sz. 270—300., 3—4. sz. 450—502. p.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1948. jún.—1956. okt. Függelék: Az 1956. évi ... munkásmozgalmi lapok jegyzéke. [Kiad.] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága, Párttörténeti Intézet. Bp. Soksz. 1963. 356 lev.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke (1962. július—1963. június). — PK, 1963. 1. sz. 214—215., 2. sz. 241—243., 3. sz. 220—221., 4. sz. 238—240. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1962. január 1.—december 31.) Összeáll.: V. Windisch Éva. — Sz, 1962. 2. sz. 475—500., 4. sz. 925—948. p.

Mitru Ibolya: Hősi harcok emlékei. Ajánló bibliográfia a magyar munkásmozgalom történetéhez. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár házi soksz. 1962. 144. p.

Répertoire des ouvrages d'histoire publiés en Hongrie dans le premier semestre de 1961. — Repertorij proizvedenij po isztori, vüsedsih v Vengrii v pervoj polovine 1961 g. — AH, 1963. 1—2. sz. 299—331. p.

(Siklós András): Bibliográfia Magyarország legújabbkori történelméhez: Magyarország legújabbkori történetére vonatkozó, 1954—1962 között megjelent fontosabb könyvek, tanulmányok, cikkek jegyzéke. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Utánny. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 107 p.

Siklós András: Kommunista szerzők munkái, marxista feldolgozások az 1918—1919. évi magyarországi forradalmakról a két világháború között — PK, 1963. 4. sz. 29—69. p.

Siklós András: A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919. — MK, 1963. 1—2. sz. 73—85. p.

II.

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK, ELMÉLETI KÉRDÉSEK

Általános munkák

Bánki Vajk Emil: Magyar vonatkozású rendjelek és kitüntetések. [Folytatás.] — Az Érem, 1963. 24 sz. 37—44. p.

Benda Kálmán: Takáts Sándor. — ÉT, 1963. 25. sz. 771—774. p.

Bíró Lajos—*Komjáth* Pál: Háború — hadüzenet nélkül. Fejezetek a kémkedés történetéből. Bp. Zrínyi K. 1963. 209 p., 24 t.

Gazsi József: Levéltári névmutató készítésének néhány tapasztalata a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Szemle, 1963. 1—2. sz. 34—40. p.

Hajdú Gyula: A semlegesség a hidegháborúban. A pozitív semlegesség kialakulása. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1963. 223 p.

(*Kanizsai-Nagy* Antal): A forradalmak hősei. Elbeszélések a történelemből. 1848—1945. (Szerk., vál. és utószó: — —.) Bp. Móra Kiadó, 1963. 279 p. (Iskolai könyvtár.)

Kerekes Zoltán: A Hadtörténelmi Múzeum új kiállításai. — HK, 1963. 2. sz. 242—275. p.

Nyakas László: A nagy történelmi személyiségek és szerepük az igaz hazafiságra való nevelésben. — Történelemtanítás, 1962. 6. sz. 15—18. p.

Patkó Imre: Korunk fő ellentmondása és a nemzeti felszabadító mozgalom. — TSz, 1963. 11. sz. 59—71. p.

Sántha Pál: Szocialista hazaszeretet, szocialista nemzetköziség. Bp. Tankönyvkiadó, Soksz. 1963. 89 p.

Történelmi olvasókönyv. 2. (Gunst Péter—Eperjessy Géza): Forrásszemelvények az egyetemes történelem (476—1640) és Magyarország története (1526-ig) tanításához. (Bev. Makkai László.) Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 349 p., 8 t.

Tych, Feliks: A legújabbkori történelem forráskiadásának problémái. — A Lengyel Tud. Akad. Tört. Biz. Legújabbkori Csoportja 1962. nov. 16-i ülésén elhangzott beszámoló. — TörtSz, 1963. 2. sz. 263—268. p.

Vita történetszemléletünk nacionalista maradványairól

Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondolkodásában (XV—XVIII. szád.) Az MTA Tört. tud. Int. által 1962. jún. 11—12-én rendezett tudományos vita anyaga. — TörtSz, 1963. 1. sz. 1—101. p.

Arató Endre: A történeti problémák sokoldalú elemzéséért. (Megjegyzések Molnár Erik: „Történetszemléletünk nacionalista maradványairól" c. cikkéhez.) — Új Írás, 1963. 3. sz. 365—368. p.

Bácskai Vera: A parasztság és a honvédelem 1514-ben. TörtSz, 1963. 1. sz. 63—66. p.

Balogh Sándor—*Simon* Péter: Megjegyzések Molnár Erik „Történelemszemléletünk nacionalista maradványai" című cikkéhez. — MT, 1963. 2. sz. 109—120. p.

Bartha Antal: Hozzászólás Mályusz Elemér előadásához (Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 56—58. p.

Benczédi László: Parasztok és katonák XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmainkban. (Hozzászólás Molnár Erik cikkéhez.) — Uj Irás, 1963. 6. sz. 738—743. p.

Benczédi László: Válasz Perjés Géza hozzászólására. — TörtSz, 1963. 1. sz. 96—98. p.

Benczédi László: A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben. — TörtSz, 1963. 1. sz. 33—43. p.

Benda Kálmán: A vágvári harcok ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 15—18. p.

Beszélgetés Molnár Erik akadémikussal a történettudomány eredményeiről, a nacionalizmus elleni harcról, a történettudomány fő feladatairól 1963-ban. — Magyar Nemzet, 1963. 16. sz. 7. p.

Elekes Lajos: Haza és jobbágyparaszt. Megjegyzések a hazafogalom történelmi fejlődésének kutatásához. — Új Írás, 1963. 5. sz. 615—620. p.

Ember Győző: A Habsburg abszolutizmus osztálypolitikája Magyarországon az 1760-as években. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 1—46. p.

Heckenast Gusztáv: A Karácsony György-féle parasztfelkelés (1569—1570). — TörtSz, 1963. 19—21. p.

Horváth Zoltán: A nacionalizmus néhány kérdése Molnár Erik cikke kapcsán. — Új Írás, 1963. 11. sz. 1381—1384. p.

Kálmán Endre: Történelemfelfogásunk néhány kérdése. (Gondolatok Molnár Erik cikke kapcsán.) — Új Írás, 1963. 8. sz. 991—994. p.

N. Kiss István: Megjegyzések a végvári harcok ideológiájának kérdéséhez. — TörtSz, 1963. 1. sz. 66—68. p.

Klaniczay Tibor: Néhány gondolat a vitához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 79—82. p.

Klaniczay Tibor: Nézeteltérések a „nemzeti jelleg" körül. — Kritika, 1963. 1. sz. 17—27. p.

Komjáthy Miklós: Hozzászólás Szücs Jenő „Nándorfehérvár és a parasztság" című referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 59—63. p.

Kosáry Domokos: Néhány tanulság Pest megye kuruckori történetéből. — TörtSz, 1963. 1. sz. 91—96. p.

Makkai László: A hajdúk „nemzeti" és „függetlenségi" ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 22—29. p.

Makkai László: Válasz Nagy László hozzászólására. — TörtSz, 1963. 1. sz. 99—101. p.

Maksay Ferenc: A „népi kurucság" ideológiájának kérdéséhez. — TörtSz, 1963. 1. sz. 87—91. p.

Mályusz Elemér: Haza és nemzet a magyarországi feudalizmus első századaiban. — TörtSz, 1963. 1. sz. 4—10. p.

Mathejka Jánosné: Eszmei offenzivát! [Megjegyzések Molnár Erik: Történetszemléletünk nacionalista maradványaihoz c. cikkéhez.] — Új Írás, 1963. 3. sz. 362—364., 6. sz. 735—737. p.

Mód Aladár: Beszéljünk világosan. — Új Írás, 1963. 7. sz. 843—847. p.

Molnár Erik: Bevezető a vitához (nemzet, haza, honvédelem stb.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 1—3. p.

Molnár Erik: A hazafias-nemzeti ideológiáról. — Kritika, 1963. 4. sz. 21—29. p.

Molnár Erik: A hazafias-nemzeti ideológiáról. [Erdei Ferenc, Sőtér István stb. hozzászólásaival.] — MTATT, 1963. 3. sz. 303—344. p.

Molnár Erik: A 22. kongresszus és a szocialista hazafiság. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 135—142. p.

Molnár Erik: Válasz a nacionalizmus kérdésében írt vitacikkekre. — TörtSz, 1963. 2. sz. 238—259. p.

Molnár Erik: Válasz a nacionalizmus kérdésében írt vitacikkekre. 1—2. rész. — Új Írás, 1963. 7. sz. 848—855., 8. sz. 984—989., 9. sz. 1111—1115. p.

Nagy László: Hozzászólás Makkai László: A hajdúk „nemzeti" és „függetlenségi" ideológiája c. referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 68—74. p.

Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) — HK, 1963. 2. sz. 185—241. p.

Nagy László—*Otta* István: Hozzászólás Molnár Erik: Történetszemléletünk nacionalista maradványairól c. cikkéhez. — Új Írás, 1963. 4. sz. 488—496. p.

Nagy László—*Otta* István: Néhány szó az „Eszmei offenzivát!" című cikkhez. — Új Írás, 1963. 8. sz. 990. p.

Pamlényi Ervin: Történészek vitája a nemzet és a haza fogalmáról. — Népszabadság, 1963. 98. sz. 7. p.

Perjés Géza: Hozzászólás Benczédi László referátumához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 82—91. p.

Somogyi Éva: Az 1653— 59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai. — TörtSz, 1963. 1. sz. 30—32. p.

Sőtér István: Az irodalom szerepe a „nemzeti ideológiában". — Új Írás, 1963. 6. sz. 732—735. p.

Sőtér István: Polgárosodás és nemzetiség. — MTANyI, 1962. 1—4. sz. 119—186. p.

Szücs Jenő: Nándorfehérvár és a parasztság. — TörtSz, 1963. 1. sz. 11—14. p.

Tóth Ede: Történetírásunk néhány problémája. — Valóság, 1963. 1. sz. 98—104. p.

Varga János: Történetszemléletünk nacionalista maradványairól. (Beszámoló egy beszélgetésről.) — TörtSz, 1963. 1. sz. 102—107. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A nemzet fogalma a feudalizmusban. — MTATT, 1963. 1—2. sz. 143—154. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A „népi kurucság" ideológiája. — TörtSz, 1963. 1. sz. 44—55. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok ideológiai kérdései. 1—2. r. — Történelemtanítás, 1963. 2. sz. 1—6., 3. sz. 1—7. p.

Vigh Károly: Történelemszemlélet és politika. (Hozzászólás Molnár Erik: „Történelemszemléletünk nacionalista maradványairól" című cikkéhez.) — Új Írás, 1963. 1. sz. 111—113. p.

Zimányi Vera: Megjegyzések a vitához. — TörtSz, 1963. 1. sz. 74—79. p.

III.

HELY-, VÁR- ÉS FEGYVERTÖRTÉNET

Helytörténeti ankét az ELTE Bölcsészkarán. — Sz, 1963. 2. sz. 456—458. p.

Maday Pál: Szarvas története. Szarvas, Községi Tanács, 1962. 519 p., 25 t. [Bibliogr. 415—463. p.]

(Puruczki Béla—*Fancsali* Petronella—*Novák* Tamásné): Az utcák őrzik emléküket. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963. 157 p., 8 t.

Békés István: A visegrádi vár feltámad. — Népszabadság, 1963. 139. sz. 9. p.

Darázs Endre: Magyar várak pusztulásának szomorú krónikája. — N, 1963. 43. sz. 12. p.

Dercsényi Dezső—*Gerő* László: A sárospataki Rákóczi-vár. (2. kiad.) Bp. Képzőműv. Alap, 1963. 97 p. [Bibliogr. 89—93. p.] (Műemlékeink.)

Gergelyffy András: A kőszegi Jurisich-vár építési korszakai. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 1—17. p.

(Huba László): Siklós és Harkány. Útikalauz. (2. átd. kiad.) [Pécs] — Bp. Baranyam. Idegenforg. Hiv. — Közdok. Egyet. ny. Bp. 1963. 108 p., 8 t.

Kalmár János: A kereklakatos puskáról. — (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 3. Szerk. Komáromy József. Miskolc. Borsodm. ny. 1963. 208 p., 8 t.)

Koroknay Gyula: Adatok a vajai Vay várkastély történetéhez. — Műemlékvédelem, 1963. 2. sz. 73—74. p.

Kovács András: A siklósi vár története. [Új kiad.] Pécs, Siklósi Községi Tanács — Siklósi vár Baráti Köre — TIT Baranyam. Szerv. 1963. 76 p. Bibliogr. 73—75. p.

Nagyvázsony és környékének útikalauza. (Szerk. Zákonyi Ferenc.) Balatonfüred, Veszprémm. ny., Veszprém, 1963. 186 p. (A Veszprém Megyei Tanács, Idegen-

forgalmi Hivatalának kiadványa 19.)

Nováki Gyula: A magyarországi földvárkutatás története. Bp. Múz. soksz. 1963. 93 p.
(Régészeti füzetek 2/12.)

Radnai Lóránt: A Citadella. Bp. Képzőművy. Alap, 1963. 31 p.
(Műemlékeink.)

Sedlmayer István: A kőszegi vár. (Kőszeg. Szerk. Horváth Ferenc, Szombathely, 1963.)

Szabó László: A tatai vár a XVI. században. — HK, 1963. 1. sz. 317—335. p.

Zolnay László: Ásatások a budavári Táncsics Mihály utcában Kossuth, Táncsics börtöne helyén. — Népszabadság, 1963. 179. sz. 9. p.

Zolnay László: „Opus castri Budensis." A XIII. századi budai vár kialakulása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 15. köt. Szerk. Gerevich László, Tarjányi Sándor. Bp. Akad. K. 1963. 43—107. p.

Akik világhírt szereztek a könnyűfegyverzetű lovasságnak: a magyar huszárok. [Írta:] V. M. — N. 1963. 23. sz. 12. p.

L[igeti] Gy[örgy]: A szabadságharc haditechnikája. — Magyar Légoltalom, 1963. 9. sz. 17. p.

Nagy Gábor: Páncélos és gépesített csapatok fejlődése és alkalmazásuk elvei a két világháború között. — Ho, 1963. 6. sz. 127—141. p.

Szücs József: A motoros repülés hatvanadik születésnapja. [Vázlatos fejlődéstörténet.] — Népszabadság, 1963. 288. sz. 9. p.

Nagy Ernő: Az ANT—1-től a TU—124-ig. (Andrej Nikolaevics Tupolev 75. születésnapjára.) [Élete és munkássága. A második világháború harcigépei.] — Népszabadság, 1963. 264. sz. 9. p.

Andrej [Tupolev] Tupoljev 75. éves. [A Tupolev által tervezett repülőgépek áttekintése.] [Írta:] N. V. — Repülés, 1963. 12. sz. 6. p.

Ungvári Jenő: [Józef] Bem tábornok rakétái. — L, 1963. 19. sz. 10. p.

Vigyázat! Mérges gáz! Belépés csak gázálarcban! 180 évvel ezelőtt született a gázálarc magyar feltalálója (Kőszegi Mártony Károly.) [Írta:] T. S. — L, 1963. 11. sz. 11. p.

IV.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

A legrégibb időktől 1848-ig

Barkóczi László—*Bóna* István—*Mócsy* András: Pannonia története. Bp. Tankönyvk., 1963. (1964) 151 p., 12 t. Bibliogr. a fejezetek végén és 143—148. p.

Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (Historiae de rebus Ungaricis.) (Ford. Juhász László. Vál., bev., jegyz.: Székely György.) Bp. Helikon, 1962. 528 p.
(Monumenta Hungarica 6.)

Szamosközi István: Erdély története. (Rerum Transylvanarum libri.) Vál. bev. és jegyz. Sinkovics István. Ford. Borzsák István.) Bp. M. Helikon. 1963. 385 p.
(Monumenta Hungarica 7.)

Jankovich Ferenc: A világverő. [Mátyás I. magyar király. Történelmi] regény. Bp. Szépirod. K. 1963. 418 p.

Erődi János: Sasoknál magasabban. Hunyadi Mátyás élete. Bp. Móra Kiadó, 1963. 227 p. 6 t.
(Nagy emberek élete.)

Rázsó Gyula: Mátyás és a török veszély. Jajce elfoglalásának 500. évfordulójára. — ÉT, 1963. 52. sz. 1635—1639. p.

Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. (A pécsi Janus Pannonius Múzeum évkönyve. 1962. (Szerk. Papp László. [Közrem.] Füzes Endre.) Pécs, Szikra ny. 1963. 391 p., 33 t.)

Balogh László: A hajdú hadnagy tudósítása. Az első hiteles dokumentum a mohácsi csatáról. Nagy értékű történettudományi felfedezés. — Esti Hírlap, 1963. 251. sz. 3. p.

Treskovits Farkas: Kőszeg török ostroma . . . 1532. Németből ford. Horváth Ferenc. (Kőszeg. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, 1963.)

Horváth Ferenc: Kőszeg ostromának leírása. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 41—48. p.

Sinkovics István: Kőszeg védelme 1532-ben. — Vasi Szemle, 1963. 3. sz. 22—40. p.

Maksay Ferenc: Nádasdi Tamás. [1498—1562.] — ÉT, 1963. 16. sz. 483—486. p.

Sági Károly: A hegyesdi vár visszafoglalásának 400. évfordulója. (Új Helikon. Tudományos, kulturális kiadvány. 1962. Fel. szerk.: Csaba Imre. [Veszprém]. Veszprémm. K. [1963.] 67—72. p.)

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. (Vál. és [bev.] Réz Pál. 2. kiad.) Bp. Móra Kiadó. 1963. 360 p., 11 t.

Kenéz Győző: A végvári harcok életszerű szemléltetése. — Történelemtanítás, 1963. 4. sz. 9—14. p.

Ferenczi Imre: Boeskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. Szerk. Bé-

res András. Debrecen, 1962. [1963.] 215—231. p.)

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. [Eposz] — A Török áfium ellen való orvosság. [Röpirat.] (Sajtó alá rend., utószó: Kanizsai-Nagy Antal.) (Röv. kiad.) [Utánny.] Bp. Szépirodalmi K. 1963. 215 p.
(Diákkönyvtár.)

Rapcsányi László: Egy 1664-es kalendáriumban található egyidejű bejegyzések Zrínyi Miklós hadjáratáról. (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve. 10. 1962. (Fel. szerk.: Tolnai György.) Bp. Áll. ny. 1963. 201 p., 16 t.)

Szántó Imre: Adatok az egri vár 1710. évi feladásához. Eger, Borsodm. ny. Miskolc, 1962. 603—608. p.
(Klny.: Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. 8. köt.)
([Eger], Pedagógiai Főiskola. Az Egri — — füzetei 275.)

Hopp Lajos: A Rákóczi-kor irodalmának francia forrásai. — MT, 1963. 9. sz. 644—646. p.

Tamás István: A francia-kuruc kapcsolatok története. Új dokumentumok a Rákóczi-szabadságharcról. — Népszabadság, 1963. 155. sz. 9. p.

Heckenast Gusztáv: Rákóczi iparpolitikája. — ÉT, 1963. 22. sz. 691—693. p.

Dezsényi Béla: Az első katonai lapról. (Mercurius Hungaricus.) — N, 1963. 48. sz. 10. p.

Pápai János törökországi naplója. (Vál., sajtó alá rend. [bev.] és jegyz.: Benda Kálmán.) Bp. Szépirod. K. 1963. 467 p., 8 t., 1 térk.)
(Magyar századok.)

Eperjessy Kálmán: Békés megye az első katonai felvétel (1782—1785) országleírásaiban. (Körös népe. Történelmi és néprajzi szemle. 4. Fel. szerk. Maday Pál. Békéscsaba, Városi Tanács, 1963. 7—26. p.)

1848—1849. évi szabadságharc

Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád, Perczel Mór Közgazd. Techn. 1963. 61 p.

Varga János: Petőfi és a 48-as forradalom. (A költő születésének 140. évfordulója alkalmából.) 1—2. r. — ÉT, 1963. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—38. p.

Urbán Aladár: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. — HK, 1963. 2. sz. 145—169. p.

Urbán Aladár: Honvédtoborzás Pest—Budán 1848-ban. (Tanulmányok Budapest múltjából. 15. köt. Szerk. Gerevich László, Tarjányi Sándor.) Bp, Akad. K. 1963. 403—444. p.)

Kiss Sándor: A debreceni Református Kollégium és diákjai az 1848—49-es szabadságharcban. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. Szerk. Béres András. Debrecen, 1962. [1963.] 53—58. p.)

A mezőberényi zendülés iratai. (1848—1849.) Közli: Maday Pál. (Körös népe. Történelmi és néprajzi szemle. 4. Fel. szerk. Maday Pál. Békéscsaba, Városi Tanács, 1963. 193—208. p.)

Nádor Jenő: Szarvas 1848-ban. Szarvas, Községi Tanács, 1962. 80 p.
(Szarvasi füzetek 5.)

Kósa Csaba: Ötszáz paraszt kaszát ragadott. A jánosházi 48-as hagyomány. Hogyan akarták kiszabadítani Batthyány Lajost. — Esti Hírlap, 1963. 63. sz. 3. p.

Borus József: A felsőtiszai hadtest 1848 december—1849 február. — HK, 1963. 1. sz. 153—187. p.

Borus József: Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. (Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata.) (Beszámoló kandidátusi disszertációk vitáiról.) — Sz, 1963. 5. sz. 1176—1179. p.

H. *Törő* Györgyi: Bem francia nyelvű hadijelentései Petőfi kézírásában. (Adalék Petőfi Sándor 1849-es segédtiszti működéséhez.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 219—228. p.

Andics E[rzsébet]: Das Bündnis Habsburg-Romanow. Vorgeschichte der zaristischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849. [Übers.: Zoltán Jókai. (Abgekürzte) Ausg.] Bp. Akad. K. 1963. 201 p.
(Studia historica Academiae Scientiarum Hungariae 52.)

Veres Pál: Puskalövésnyire a zászlóalj mögött. Lumniczer Sándor a szabadságharc hős orvosa. — N, 1963. 41. sz. 12. p.

Csillag István: 1849-ben jelent meg az első magyar honvéd sebészorvosi könyv. — Orvosi Hetilap, 1963. 34. sz. 1619—1621. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1914.

Kovács Endre: Az 1859. évi magyar—román egyezmény. — Sz, 1963. 2. sz. 293—331. p.

Lukács Lajos: Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben. — Sz, 1963. 1. sz. 32—67. p.

Lukács Lajos: Kossuth emigrációs politikájának idealizálásáról. — Sz, 1963. 4. sz. 844—859. p.

Horváth Zoltán: Kossuth Lajos emigrációs politikájának értékelése. (Hozzászólás Lukács Lajos és Szabad György vitájához.) — Sz, 1963. 1. sz. 157—164. p.

Szabad György: Észrevétel Horváth Zoltán „Kossuth Lajos emigrációs politikájának értékelése" c. írására. — Sz, 1963. 4. sz. 843. p.

Kőhegyi Mihály: Mészáros Lázár memoranduma Kossuth amerikai utazása előtt. (Aranyhomok, Antológia, 1962. Fel. szerk.: Varga Mihály. Kecskemét, Szakszerv. Bács-Kiskun m. Tanácsa, [1963.] 28—29. p.)

Ruffy Péter: A pécsi Kossuth levél. [Kossuth Lajos levele Veress Sándor 48-as honvédhadnagy fiához, Veress Endréhez.] — Magyar Nemzet, 1963. 62. sz. 4. p.

Ruffy Péter: Bújdosók levelei. Tizenháromezer kézirat egy pécsi magánlakásban. (800 levél az 1848-as emigráció vezetőitől és szereplőitől.) — Magyar Nemzet, 1963. 58. sz. 7. p.

Szendrey József: Egy elfelejtett szabadsághős. [Tüköry Lajos.] — L, 1963. 36. sz. 8. p.

Bánki V[ajk] Emil: 1863. március 15. [Az olasz kormány által a magyar légió tagjainak adományozott emlékéremről.] — Az Érem, 1963. 23. sz. 1—3. p.

Bőhm Jakab: Az 1863—64. évi lengyelországi felkelés — és Magyarország. — ÉT, 1963. 43. sz. 1347—1351. p.

Agárdi Ferenc: A Hungarian general in Lincoln's service [Számwald (Stahel) Gyula]. — The Hungarian Quarterly. 1963. 4. köt. 10. sz. 155—157. p.

Bonyhádi Jenő: Számwald Gyula altábornagy. (Julius H. Stahel, a piemonti csata hőse az észak-amerikai polgárháborúban.) — N, 1963. 19. sz. 12. p.

Morva Tamásné—*Bőhm* Jakab: Adalékok a hadsereg szerepére az 1905—7-es forradalmi válság felszámolásában. Közlik: — —. — HK, 1963. 1. sz. 366—443. p.

Merényi László: Tóth Árpád háborúellenes írásai 1912—1913-ban. — Alföld, 1963. 4. sz.

Merényi László: Ötven éve történt. Háborúellenes megmozdulások Somogyban 1913-ban. — Somogyi Néplap, 1963. május 15.

Merényi László: Haladó mozgalmak az első balkáni háború idején. — Vasi Szemle, 1963. 2. sz. 69—75. p.

Merényi László: Békemozgalom Magyarországon — ötven évvel ezelőtt. — ÉT, 1963. 20. sz. 611—615. p.

Békés István: Májusi béketüntetés ötven évvel ezelőtt. (..Le a háborúval!") — Népszabadság, 1963. 100. sz. 10. p.

Tokody Gyula: Ausztria-Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben. (1890—1918.) Bp. Akad. K. 1963. 282 p.

Első világháború

Dolmányos István: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út." (Az orosz-magyar szövetség gondolata 1914-ben.) — TörtSz, 1963. 2. sz. 167—194. p.

Dolmányos István: Mihály Károlyi et le voyage de Saint Peterbourg. (L'idée d'une alliance russo—hongroise en 1914.) (Annales Universitatis Scientiarium Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 5. Red. Z[oltán] Oroszlán. Bp. 1963. 147—184. p.)

Galántai József: István Tisza und der erste Weltkrieg. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 5. Red Z[oltán] Oroszlán. Bp. 1963. 185—205. p.)

Dezsényi Miklós: A „vörös kalapácsos ember" a fronton. [Közli:] — —. — HK, 1963. 2. sz. 276—278. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Józsa Antal: Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusának néhány magyar vonatkozása. — HK, 1963. 1. sz. 336—346. p.

Józsa Antal: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. — HK, 1963. 2. sz. 105—144. p.

Vályi-Nagy József: Az oroszországi magyar hadifoglyok forradalmi mozgalma történetének néhány kérdése a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig terjedő időszakban. Debrecen, Alföldi ny. 1963. 75—99. p. (Klny.: Acta [Universitatis Debreceniensis] 9/1/1. köt.) ([Debrecen, Egyetem], Marxizmus—leninizmus Tanszék. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Marxizmus—leninizmus Tanszékének közleményei 23.)

Pamlényi Ervin: Vörös zászlók a térképen. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Magyar Nemzet, 1963. 261. sz. 9. p.

Magyar hősi emlékmű Petropavlovszkban. [Magyar hadifoglyok 1918 júniusában a szovjet köztársaság védelmében. Vörösgárdista osztagok harca Szénási Gyula vezetésével. Vele együtt küzdött Szénási Géza, Rónai Ferenc, Horváth István. Valamennyien hősi halált haltak.] — Esti Hírlap, 1963. 141. sz. 6. p.

Ujvári Imre László: A forradalom katonái. (Beszélgetés a hősi harcok magyar résztvevőivel.) — N, 1963. 44. sz. 12. p.

„Ilyenkor ősszel mindig arra az izzó októberre gondolok." Beszélgetés a nyolcvanesztendős Szalay Sándor elvtárssal, az orosz polgárháború egyik magyar veteránjával. [Írta:] H. T. — Munkásőr, 1963. 10. sz. 2. p.

Gerencsér Miklós: Ütközet a sztyeppén. [Sziklai Sándor vezérőrnagy 1953-ban tartott élménybeszámolója alapján. Az 1. szamarai kommünárezred harcai a fehérkozákok ellen.] — Népszabadság, 1963. 262. sz. 6—7. p.

Hontert Dezső: Mire tanít a gyöngyösi származású magyar internacionalista arcképe a Hadtörténeti Múzeumban. [Dukesz Artúrról, a Galilei-kör egykori titkáráról, a krasznojarszki hadifoglyok bolsevik vezetőjéről.] — Népújság, (Eger), 1963. március 19.

Ferkis Emil: A budapesti hős. (Karóczkay András részvétele az oroszországi polgárháborúban.) — N, 1963. 47. sz. 12—13. p.

Balczer Elemér: A vörös strázsa. [Tompach János pomázi ács, 1918-ban a Kreml őrségének tagja. Találkozás Leninnel.] — Népújság (Eger), 1963. április 21.

Kubinyi Ferenc: Feldpost 420, Bataillon No 3/85. [Latinka Sándorról.] — Somogyi Írás, 1963. szeptember-december, 93—97. p.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom

Károlyi Mihályné: Károlyi Mihályról. — PK, 1963. 3. sz. 157—171. p.

Pamlényi Ervin: Mindig a dolgozók oldalán. Vázlatok Károlyi Mihály életrajzához. — Magyar Nemzet, 1963. 258. sz. 7. p.

Boldizsár Iván: Károlyi (Mihály)-kiállítás a Károlyi utcában. — Népszabadság, 1963. 265. sz. 6—7. p.

Hajdu Tibor: Az őszirózsás forradalom. [Kiad.] Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1963. Kossuth K. 217 p., 12. t.

Hajdú Tibor: Károlyi Mihály és az 1918—1919-es forradalmak. — Sz, 1963. 5. sz. 1092—1102. p.

Hajdu Tibor: A tömegek szerepe az 1918 októberi polgári demokratikus forradalomban. A forradalom kitörésének 45. évfordulójára. — TSz, 1963. 10. sz. 14—24. p.

Győri Illés István: A forradalom bölcsőjénél. Emlékezés az 1918-as első forradalmi zászlóalj megalakulására. — N, 1963. 43. sz. 6. p.

Hetés Tibor: Stromfeld [Aurél] és a magyar polgári demokratikus forradalom. — HK, 1963. 1. sz. 112—152., 2. sz. 61—104. p.

L. Nagy Zsuzsa: Az Antant segélyprogramja és az 1918—1919. évi forradalmak. — PK, 1963. 3. sz. 37—68. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Erényi Tibor: Mire tanít a Magyar Tanácsköztársaság? — Népszabadság, 1963. 233. sz. 4—5. p.

Kerecsényi Edit, H.: Adatok a Tanácsköztársaság nagykanizsai történetéhez. (A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. [1961—1962.] Főszerk.: Gerelyes Ede. Bp. Athenaeum ny. 1963. 75—114. p.)

L. Nagy Zsuzsa: Smuts tábornok budapesti küldetése 1919 áprilisában. — TörtSz, 1963. 2. sz. 195—216. p.

Hetés Tibor: A 80. nemzetközi dandár. Bp. Zrínyi K. 1963. 178 p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 2. r. Védelmi harcok az északi offenzíva kezdetéig. — BSz, 1963. 1. sz. 73—79. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 3. r. Sajóvölgyi harcok. — BSz, 1963. 3. sz. 76—81. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 4. r. A bódvavölgyi harcok. — BSz, 1963. 6. sz. 99—102. p.

Halasi Andor: Katonaszínészek a forradalomban. (1918—19-es emlékek. — Somogyi Írás, 1963. július, 31—36. p.

Szabó Ágnes: Részletek Ágoston Péter naplójából. Közli: — —. — PK, 1963. 2. sz. 155—181. p.

Fabik Károly özvegye üdvözletet küldött május elsejére a nagykanizsai úttörőknek. [Adatok Fabik Károly egykori rézműves, a cattarói matrózlázadás egyik szervezője és a magyar Vörös Dunai Hadiflottilla parancsnokának életéről.] — Zalai Hírlap, 1963. május 1.

Szántó Rezső: Fiedler Rezső. — PK, 1963. 3. sz. 192—196. p.

Bracsok István: Emlékidéző beszélgetés a szabadság 133 napjáról. [Gyetvai Jánossal, a Tanácsköztársaság idején megjelenő Vörös Katona egykori főszerkesztőjével.] — ISz, 1963. 15. sz. 24—28. p.

Kerekes András: A „Vörös Katona" főszerkesztőjénél. [Gyetvai János.] — N, 1963. 49. sz. 5. p.

Vadász Ferenc: Hűsége egy életre szólt. Nyolcvan évvel ezelőtt, 1883. május 1-én született Hamburger Jenő. — Népszabadság, 1963. 99. sz. 8. p.

Kékesdi Gyula: Egy gazdag élet. (Jakab Rudolf, a Vörösőrség Országos Főparancsnoksága közvetlen zászlóaljának parancsnoka.) — Népszabadság, 1963. 261. sz. 8—9. p.

Goda Gábor: Karikás Frigyes. 1891—1938. [Halálának 25. évfordulójára.] — Népszabadság, 1963. 52. sz. 9. p.

Hunya István: Polányi Máté. — PK, 1963. 1. sz. 178—184. p.

Soós Gyula: Felejthetetlen napok. [—, a 30-as Vörös Ezred volt katonájának visszaemlékezései.] — ISz, 1963. 6. sz. 58—62. p.

Bakonyi József: A Tanácsköztársaság hadvezére. 85 évvel ezelőtt született Stromfeld Aurél. — L, 1963. 38. sz. 4. p.

Lengyel István: Szabados Sándor. — PK, 1963. 2. sz. 202—212. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Havas Ervin: Élők és holtak Csóton. [Szovjetunióból hazatért internacionalisták a csóti hadifogoly-szűrőtábor poklában.] — Népszabadság, 1963. 261. sz. 14—15. p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehér terror pedagógus áldozatairól. (Szerk. Bihari Mór, Bors András stb.) Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 223 p.

Tihanyi Ernő: Váci mártírok — váci hóhérok 1919-ben. Vác, Pestm. ny. 1963. 31 p., 8. t.

Lisztes László: Dokumentum a Horthy-hadsereg pécsi bevonulásának előestéjéről. — Művelődési Tájékoztató, 1962. dec. 101. p., 1. t.

Prónay Pál: A határban a halál kaszál. Fejezetek — — feljegyzéseiből. (Szerk., bev.: Szabó Ágnes, Pamlényi Ervin. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. Kossuth K. 1963. 384. p., 6. t.

„A határban a halál kaszál." Részletek Prónay Pál feljegyzéseiből. — Magyar Nemzet, 1963. 145. sz., 7., 146. sz. 5., 147. sz. 5.,148. sz. 5., 149. sz. 5., 150. sz. 5. p.

Paál Ferenc: Egy ellenforradalmár vallomásai. [A határban a halál kaszál... Prónay Pál feljegyzéseiből c. mű ismertetése.] — Magyar Nemzet, 1963. 287. sz. 7. p.

Tamás István: A fehérterrorista különítményes vezér naplója. (A határban a halál kaszál... Prónay Pál emlékezései.) — Népszabadság, 1963. 298. sz. 8. p.

Dersi Tamás: Párbeszéd a vérebről. Prónay Pál naplójáról. — Új Írás, 1963. 6. sz. 716—718. p.

Leon, Andor: Horthy Miklós tárgyalásai a hírhedt nemzetközi szélhámossal. Trebitsch-Lincoln-nal. [Közép-európai ellenforradalmi szervezkedés, Szovjetunió elleni támadás előkészítése.] — Magyar Nemzet, 1963. 18. sz. 5. p.

Karsai Elek: A budai Sándor-palotában történt. 1919—1941. Bp. Táncsics K. 1963. 566 p., 46 t.

Dékán Károly: Adalékok a Horthy-korszak középiskoláiban folyó militarista nevelésről. — Pedagógiai Szemle, 1963. 11. sz. 1010—1020. p.

Lackó Miklós: A magyarországi nyilas mozgalom történetéhez (1935—1937.). — Sz, 1963. 4. sz. 782—809. sz.

Ádám M[agda]: Documents relatifs a la politique étrangere de la Hongrie dans la période de la crise tchécoslovaque. (1928—1939.) — AH, 1963. 10. köt. 1—2. sz. 89—116. p.

Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban

Szabó Ferenc: A spanyol polgárháború ismeretlen eszperantó dokumentumai Szegeden. — Tiszatáj, 1963. 3. sz. 1—2. p.

A haza az övék... [Írta] (—if—). [Megemlékezés a Spanyol Népfront megalakulásáról és a spanyol polgárháborúról.] (Nagy események — nagy évfordulók. — ISz, 1963. 13. sz. 41—45. p.

Györkei Jenő: Spanyol földön a szabadságért. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1963. 269 p.

Nagy Gábor: Az első nemzetközi brigádok megalakulása és részvétele Madrid védelmében. (1936 július—1936 november.) (Annales Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series historica. Tom. 2. 85—111. p.

Szántó Rezső: A 12. Nemzetközi Brigád tüzérosztálya a spanyolországi háborúban. — HK, 1963. 2. sz. 29—60. p.

Ambrus József: A spanyol nép szabadságharcának magyarországi emlékei. (A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. [1961—1962.) Főszerk.: Gerelyes Ede. Bp. Athenaeum ny. 1963. 135—150. p.)

Betlen Oszkár: A spanyol szabadságharc első időszakának hatása a magyar munkásmozgalomra. — PK. 1963. 2. sz. 26—56. p.

Meghalt Bazin József elvtárs. [A párt régi tagja, a spanyol polgárháború egykori harcosa.] — Északmagyarország, 1963. február 10.

Nagy István: Egy a sok közül. [Pataki István tatai bányász, egykori vöröskatona, majd spanyol szabadságharcos életéről.] — Komárommegyei Dolgozók Lapja, 1963. március 20.

Vadász Ferenc: Lérida magyar hőse. (Sebes György) [munkásmozgalmi tevékenysége és részvétele a spanyol polgárháborúban.] — Népszabadság, 1963. 28. sz. 6. p.

Barabás Tibor: Zalka Máté. — Magyar Ifjúság, 1963. 28. sz. 6—7. p.

Németh Erzsébet: „Köszöntöm férjem népét." Emlékezés Zalka Mátéra. — Kisalföld, 1963. április 28.

Magyarország a második világháborúban

Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet

Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. (1938. november—1939. szeptember.) Bp. Kossuth K. 1963. 253 p.

Juhász Gy.: La politique extérieure de la Hongrie a l'époque de la „drole de guerre". — AH, 1963. 9. köt. 3—4. sz. 407—457. p.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., magy., jegyz.: Szinai Miklós, Szücs László. [Kiad. a] Magyar Országos Levéltár. (Bp.) Kossuth K. 1962. 533 p., 12 t. U. a. 2. kiad. 1963.

Pamlényi Ervin: A „második" kabinet és a vezérkar. — Horthy Miklós titkos iratai. [Bp.] Kossuth K. [1962.] — Magyar Nemzet, 1963. 16. sz. 7., 17. sz. 5. p.

Horthy Miklós titkos iratai. [Bp. Kossuth K. 1962.] — [Ism.] Tamás István. — Népszabadság, 1963. 12. sz. 8. p.

Szinai Miklós—*Szücs* László: Horthy's secret correspondance with Hitler. — The New Hungarian Quarterly, 1963. 4. köt. 11. sz. 174—191. p.

Buzási János: Az újvidéki razzia. [Kiad. a] Levéltárak Országos Központja. Bp. Kossuth K. 1963. 125 p.

Dersi Tamás: Újvidéki „razzia". Több ezer ártatlan áldozat. Hamis jelentések. Mi történt 1942. januárjában a Bácskában. — Esti Hírlap, 1963. 184. sz. 3. p.

Szamuely Tibor: A németországi fasizmus történelmi előzményeiről és ideológiájáról (II. rész.) — TörtSz, 1963. 2. sz. 217—237. p.

Szántó György: Megjegyzések Zsigmond László: A fasiszta fajelmélet térhódításának gazdasági és társadalmi tényezőiről (1939—1945) című cikkéhez. — PK, 1963. 1. sz. 139—152. p.

Ránki György: Néhány megjegyzés Zsigmond László: A fasiszta fajelmélet térhódításának gazdasági és társadalmi tényezőiről (1939—1945) című tanulmányához. — PK, 1963. 2. sz. 148—154. p.

Palásti László: 1943. január 12—13. Hogyan kergetett a Donnál „vitéz" Jány Gusztáv 160 000 embert a halálba? Szügyi Zoltán nyilas tábornok döbbenetes naplója. — Népszava, 1963. 9. sz. 3. p.

Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániába 1943-ban. — TörtSz, 1963. 2. sz. 259—261. p.

Johancsik János: Rendszermentés — nemzetvesztés. [Harc a békéért és az uralkodóosztály politikája 1943-ban.] — ÉT, 1963. 34. sz. 1059—1062. p.

Ránki György: Horthy levele Adenauerhez. Újabb történelemhamisítási kísérlet. — Magyar Nemzet, 1963. 10. sz. 7. p.

Kun József: Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása, 1943 szeptember—1944 március. — HK, 1963. 1. sz. 37—84. p.

Ránki György: Az ország német megszállása és Horthy hadserege. — Valóság, 1963. 3. sz. 9—18. p.

Hazánk felszabadulása

György István: Soha többé! [Riportok. Bev.] (Rényi Péter.) Bp. Kossuth K. 1963. 240 p., 12 t.

Kállai Gyula: Az igazi honfoglalás. [Illés Béla Honfoglalás c. filmjéről. Dálnoki Miklós Béla átállásának politikai jelentősége.] — Népszabadság, 1963. 258. sz. 3. p.

Karsai Elek: Dálnoki Miklós Béla és az 1. magyar hadsereg. Megjegyzések a Honfoglalás c. tv-film történelmi problematikájához. — Népszabadság, 1963. 252. sz. 10—11. p.

László Miklós: Az elmulasztott alkalom. — Miért nem sikerült a „kiugrás"? Hitler mindent tud. Milyen ember volt Dálnoki Miklós Béla? A televízió történelmi eseményfilmje, a Honfoglalás kulisszatitkai. — Esti Hírlap, 1963. 252. sz. 5. p.

Magyarország felszabadítása. [Írta:] L. J. — Hazáért, 1963. 12. sz. 10—11. p., 13—14. sz. 4—5. p.

Socol, I.: Mátészalka, 1944. [Egy szovjet hadosztály harcai Mátészalka körzetében.] — N, 1963. 11. sz. 3. p.

Petre, Malaianu: Így vettük be Debrecent. — N, 1963. 42. sz. 5. p.

Neculai, Condurache: Szemtől szembe a „Tigrisekkel". [Román egységek harca Debrecen körzetében 1944 októberében.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Teclu, Jacob: Együttes harcban a szovjet hadsereggel. — HK, 1963. 1. sz. 282—297. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1960. 9. sz.-ból.)

Tálas Géza: Román hősök a Tiszánál. — Hazáért, 1963. 13—14. sz. 8. p.

Botezatu, Constantin: Egy lépést sem hátra!... [Román egységek harca Magyarország felszabadításáért Salgótarján környékén.] — N, 1963. 12 sz. 2. p.

Kormos László: Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci eseményekhez. — Jászkunság, 1962. 4. sz. 160—167., 1963. 1. sz. 5—12. p.

Szabó L. István: Zamercev tábornokkal Budapesten. [Budapest első városparancsnokának látogatása.] — Népszabadság, 1963. 88. sz. 4—5. p.

Kulcsár István: Beszélgetés Zamercev tábornokkal. — Új Írás, 1962. 4. sz. 379—382. p.

[Ezerkilencszáznegyvenöt] 1945. február 13-án szabadította fel a szovjet hadsereg Budapestet. [Visszaemlékezés. Írta:] A. J. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 81—85. p.

[Medvedev] Medvegyev, N.: Két harci epizód. [Budapest felszabadítása.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Havas Ervin: Emberség. [Szántó Imre nagylóki lakos hogyan mentette meg Pjotr Mokroguz szovjet katonát 1945 januárjában.] — Népszabadság, 1963. 133. sz. 10—11. p.

Balogh László: A pilisnyergi névtelenek. — Hitler hadparancsa. Budapest felé indulnak a Viking és Halálfejes páncélosok. Tizenhét szovjet katona hőstette. — Esti Hírlap, 1963. 37. sz. 3. p.

Tóth Sándor: Magyar önkéntesek Budapest felszabadításában. — ÉT, 1963. 13. sz. 387—391. p.

Balogh László: A budai fronton. Magyarok a felszabadító harcokban. — Esti Hírlap, 1963. 79. sz. 3. p.

Darvas József: Két visszatérés . . . Emlékezés Budapest felszabadulására. — Új Írás, 1962. 4. sz. 377—379. p.

324 löveg díszsortüze üzente: Budapest szabad! (Budapest ostroma.) [Írta:] K. Z. — N, 1963. 6. sz. 6. p.

Piszker Tibor: Életreszóló találkozás a szovjet hadsereggel. — ISz, 1963. 4. sz. 48—54. p.

Ujvári Imre László: Üzenet a hadak útjáról. [Egy magyar földön elesett szovjet tiszt leveleiből.] — ISz, 1963. 6. sz. 6—13. p.

A drávai eposz. [Az I. Bolgár Hadsereg Dráva-menti harcai, 1945 tavaszán.] — ISz, 1963. 18. sz. 67—70. p.

Karasztojanov, A.: Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. — HK, 1963. 1. sz. 85—111. p.

Godó Ágnes: Fegyverrel és ecsettel. Egy bolgár katonafestő arcképe. (Dimitr Vlkanov) [részvétele Magyarország felszabadításában.] — N, 1963. 33. sz. 12. p.

Molnár István: A drávaszabolcsi hős. (Dimiter Kolarov bolgár motoros hírvivő.) — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Uray Miklós: Somogy a felszabadulás előestéjén. — Somogyi Írás, 1963. 49—54. p.

Malinovszkij, R[odion Jakovlevics]: Dicső évforduló. Magyarország felszabadulásának 18. évfordulójára. [A Szovjet Hadsereg Budapest és Balaton körüli hadműveletei.] — Magyar Nemzet, 1963. 79. sz. 3—4. p.

Vajda Péter: A felszabadító harcok dokumentumait adták át Moszkvában a magyar néphadseregnek. — Népszabadság, 1963. 77. sz. 3. p.

Fontos történelmi okmányokat adtak át Moszkvában a magyar néphadseregnek. [Hadműveleti jelentések, okmányok, egyenruhák, fegyverek átvétele, részben a Hadtörténelmi Múzeum részére.] — Magyar Nemzet, 1963. 77. sz. 3. p.

Ellenállási mozgalom

Az Európai Ellenállás Történetének III. Nemzetközi Kongresszusa. (Prága, 1963. szeptember 2—4.) — Sz, 1963, 3. sz. 744. p.

Tudományos kongresszus a megszállás és az európai ellenállás történetéről. — Magyar Nemzet, 1963. 183. sz. 7. p.

Tillon, Charles: Les F. T. P. [Francitireurs et Partisans.] Témoignage pour servir a l'Histoire de la Résistance. Paris, Juillard, 1962.
[Szabadságharcosok és partizánok. Tanúságtétel az ellenállás történetéhez.]
— Ism. Pécsi Anna: Tillon könyve a francia antifasiszta ellenállásról. — PK, 1963. 3. sz. 206—210. p.

Komoróczy György: A munkásmozgalom történetének néhány kérdése Hajdú-Bihar megyében az ellenforradalmi korszak idején. [1920—1944.] (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1960—1961. 75—90. p.)

Pintér István: A dolgozó parasztság helyzetéről és a háborús nyomor elleni harcáról (1941—1944.) — PK, 1963. 3. sz. 3—36. p.

Mádl Antal: A német és magyar történelmi regény az antifasiszta harc szolgálatában. — Világirodalmi Figyelő, 1963. 2. sz. 113—118. p.

Mádl Antal: Der historische Roman im Dienste des antifaschistischen Kampfes in der deutschen und ungarischen Literatur. — Acta Litteraria, 1962. 5. tom. 489—495. p.

H. Szabó Béla: Két, húsz év előtti béketüntetés és Bajcsy-Zsilinszky Endre miskolci emléktáblája. [Az 1943. szeptember 9-i vasgyári tüntetésről és a szeptember 12-i gyűlés szónokáról.] — Napjaink, 1963. 4. sz. 1. p.

D[ömötör] L[ászló]: Koporsók a Várban. A testőrség fegyveres ellenállásának hiteles története. [Dezsényi Miklós hadtörténész tájékoztatása alapján.] — Hétfői Hírek, 1963. 43. sz. 2. p.

Pintér I[stván]: Dannue k isztorii Vengerszkogo Oszvodobitel'nogo Komiteta Nacional'nogo Voszsztanija. — AH, 1963. 9. köt. 1—2. sz. 129—153. p.

Milyen volt a szakszervezeti élet 1944-ben, a német megszállás idején? [Írta:] L. M. (Szakszervezeti mozgalom a hadiüzemekben. Katonai megszállás a szakszervezetekben.) — Népszava, 1963. 88. sz. 2. p.

Gerő Zoltán: Az illegális Kommunista Párt harca a budapesti gyárak munkásainak és termelőeszközeinek elhurcolása ellen. — PK, 1963. 3. sz. 172—179. p.

Kirschner Béla—*Rácz* Béla: Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. 1—2. r. — Sz, 1963. 3. sz. 647—665., 4. sz. 810—830. p.

Komáromy József: A miskolci MOKAN-komité dokumentumai. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 3.) (Szerk. Komáromy József .Miskolc, Borsodm. ny. 1963. 208 p., 8 t.

Harcban a fasizmussal. Partizánvadászokból partizánok. [Magyar partizánok a Szovjetunióban. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 10. sz. 41—46. p.

Harcban a fasizmussal. Schaumburg tábornok utolsó sétalovaglása. [Békés-Glass Imre, Boczor József és Elek Tamás, a francia ellenállási mozgalom magyar résztvevőinek tevékenységéről. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 11. sz. 58—62. p.

Harcban a fasizmussal. Váratlan közjáték egy brüsszeli moziban. [A Belgiumban élő magyarok ellenállási szervezetének első nagyobb akciója. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 12. sz. 61—65. p.

Harcban a fasizmussal. A Gömbösszobor akció. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 13. sz. 53—57. p.

Harcban a fasizmussal. A partizán „ezred". [Az Uszta-csoport. Írta:] Á. J. — 1963. 14. sz. 51—57. p.

Harcban a fasizmussal. Huszonegy partizánsír. [A Nógrádi csoportról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 15. sz. 50—56. p.

Harcban a fasizmussal. A MOKAN-komité. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 16. sz. 46—52. p.

Harcban a fasizmussal. Ungvár elsötétedik. [A Lencsés csoportról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 17. sz. 52—57. p.

Harcban a fasizmussal. Negyedórás nagygyűlés a Városi Színházban. [Robbantás a nyilas nagygyűlésen. Írta:] Á. J. — ISz, 18. sz. 49—54. p.

Harcban a fasizmussal. Az újpestiek. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 19. sz. 25—30. p.

Harcban a fasizmussal. Hajnal a tárnák fölött. [Sárisápi partizánokról. Írta:] R. Sz. — ISz, 1963. 20. sz. 57—63. p.

Harcban a fasizmussal. A barcsi híd. [A jugoszláviai Petőfi brigádról. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 21. sz. 46—52. p.

Harcban a fasizmussal. Magyarok a Visztulánál. [Magyar partizánok Lengyelországban. Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 22. sz. 52—58. sz.

Harcban a fasizmussal. Buchenwald drótkerítései mögött. [Írta:] Á. J. — ISz, 1963. 23. sz. 58—64. p.

V[ajda] P[éter]?: A magyar partizánok tanítója. [Vihodec ezredes visszaemlékezése a Rovno környéki partizániskola magyar tanítványaira.] — Népszabadság, 1963. 79. sz. 6—7. p.

Lukács Teréz: A Leopold-rend lovagja. Magas belga kitüntetéseket kapott egy hős magyar asszony. (Basch Endréné az első külföldi nő a spanyol köztársasági hadseregben. Részt vett a belga ellenállási mozgalomban 1940—1945.) — Esti Hírlap, 1963. 121. sz. 5. p.

C. *Tóth* Béla: A rajovi 12. — Népszabadság, 1963. május 10. [Dél-Csehszlovákiában Zlata Koruna és Rajov helységben 1945 májusában csehszlovák hazafiakkal együtt magyar katonák is harcoltak a hitlerista megszállók ellen. Hőstetteik megörökítésére emlékművet állítottak.]

Emlékezés Kilián Györgyre. — Izzó, 1963. május 23., 30., június 6., 13.

Lukács Imre: Kilián György utolsó csatája. — Népsport, 1963. 154. sz. 5. p.

Máté György: A magyar munkásosztály igaz fia. Emlékezés Kilián György elvtársra. — Népszabadság, 1963. 172. sz. 5. p.

Szerémi Borbála: Pataki István. — Soproni Szemle, 1963. 4. sz. 344—345. p.

Nagy Eta: Pesti Barnabás: — Soproni Szemle, 1963. 4. sz. 342—343. sz.

Vadász Ferenc: Bevetés előtt. Ma húsz éve halt hősi halált Rózsa Richárd, pártunk hű katonája. — Népszabadság, 1963. 127. sz. 6. p.

Sztrókayné Mándi Teréz. Ságvári Endre. — Magyar Sajtó, 1963. 11—12. sz. 372—374. p.

Ságvári Endre 50. születésnapján. [Írta:] M. Gy. — Népszabadság, 1963. 258. sz. 6. p.

Gárdos Miklós: A 7346-os rab. [Megemlékezés Ságvári Endréről.] — Élet és Irodalom, 1963. 44. sz. 5. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

Szabó Ferenc: A pártarchívum munkája elé. [Néphadseregünk másfél évtizedes története feldolgozásának elősegítése.] — Honvédségi Szemle, 1963. 11. sz. 37—39. p.

Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése. (1945—1948. Bp. Zrínyi K. 1963. 203 p.

Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945-től 1948-ig. (Beszámoló kandidátusi disszertációk vitáiról.) — Sz, 1963. 5. sz. 1179—1181. p.

Mucs Sándor: Néphadseregünk tevékenysége az ország akna- és lőszermentesítése érdekében a második világháború után. — Ho, 1963. 5. sz. 125—136. p.

Csillag István: Háború békében. [A tűzszerész század veszélyes munkájáról.] — Magyar Nemzet, 1963. 145. sz. 7. p.

Mucs Sándor: Adatok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez. (1945 február—1946 március. — HK, 1963. 2. sz. 3—28. p.

Méreg László: A fegyveres erők napján. — N, 1963. 39. sz. 3. p.

Köszöntjük Művészegyüttesünket. (A Magyar Néphadsereg Művészegyüttese 15. születésnapjára.) — N, 1963 41. sz. 2. p.

Szalay Ervin: 15 éves a Magyar Néphadsereg Művészegyüttese. — Honvédségi Szemle, 1963. 11. sz. 152—155. p.

Kárpáti Ferenc: Néphadseregünk — szocialista hazánk és a béke védelmezője. — Pártélet, 1963. 4. sz. 11—16. p.

Köteles Jenő: Élményben, tapasztalatban gazdagon. (Katonai küldöttségünk látogatása Lengyelországban.) — N, 1963. 30. sz. 2. p.

Köteles Jenő: „Korszerű, kitűnően képzett hadsereg". — altábornagy elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség lengyelországi útjáról. — N, 1963. 34. sz. 2. p.

Serfőző László: Felejthetetlen napok igaz barátainknál, hű fegyvertársainknál. A magyar katonai küldöttség látogatása a Lengyel Népköztársaságban. — N. 1963. 28. sz. 2—3. p.

Bertalan István: Megkezdte körutazását a Szovjetunióban a magyar katonai küldöttség. — N, 1963. 41. sz. 3. p.

Bertalan István: Szovjetunióbeli körútja során igaz barátként, meleg szeretettel fogadták katonai küldöttségünket. — N, 1963. 42. sz. 3. p.

Bertalan István: A magyar katonai küldöttség útiélményei a Szovjetunióban. — N, 1963. 43. sz. 3., 44. sz. 5., 45. sz. 5. p.

A szovjet emberek a béke igaz hívei, de mindenkor készen állnak bármely agresszor szétzúzására. Borbándi János vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség Szovjetunióban tett látogatásáról. — N, 1963. 47. sz. 3. p.

Bertalan István: Milliók akarata, céljaink közössége fűz szorosan egymáshoz bennünket. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs élménybeszámolója a magyar katonai küldöttség Szovjetunióban tett látogatásáról. — N, 1963. 46. sz. 3. p.

V.

EGYETEMES HADTÖRTÉNET

A legrégibb időktől 1914-ig

Világtörténet. (Vszemirnaja isztorija.) (Főszerk.: J. [Evgenij] M[ihajlovics] Zsukov. [Kiad.] a Szovjetunió Tudományos Akadémiája. 1—4. köt. Bp. Kossuth K. 1962—1963.

A hadművészet ókori klasszikusai. (Forrásgyűjtemény.) Szerk. és bev. Hahn István. Bp. Zrínyi K. 1963. 943 p. 12 t.

Livius, Titus: A római nép története a város alapításától. [Ab urbe condita.] (Ford. Kis Ferencné. Utószó: Borzsák István. Jegyz.: Ritoók Zsigmond. 1—4.) Bp. Európa, 1963. 318 p.

Josephus, Flavius: A zsidó háború. [Historia Ioudaikou polemou pros Romaious.] — Függelék: — — önéletrajza. Ford. (bev.) [és jegyz.]: Révay József. 4. jav. kiad. Bp. Gondolat, 1963. 577 p.

Maróti Egon: A kalózok szerepe a mithridatesi háborúk idején. (Annales Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series historica. Tom. 2. 3—14. p.)

Alföldy Géza: Veteránтelepítések Dalmatica provinciában. — Antik Tanulmányok, 1963. 10. köt. 1—2. sz. 29—38. p.

Borzsák Erzsébet: A legio III Augusta újabb feliratа Pannóniában. — Archeológiai Értesítő, 1963. 1. sz. 81—83. p.

Wellner István: Újabb őrtorony az aquincumi limes-szakaszon. (Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. 20. köt. Szerk. Gerevich László. Bp. Akad. K. 1963.)

Mócsy András: A markomann háborúk savariai pusztításai. — Archeológiai Értesítő, 1963. 1. sz. 17—20. p.

Medzibrodszky Endre: A XVI—XVIII. századi török—perzsa háborúk történetének kérdéséhez. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica. Tom. 10. Szerk. Witmann Tibor.) Szeged, 1963. 35 p.

Hegedüs Géza: Vasbordájú szentek. Regényes korrajz Oliver Cromwellről és az angol forradalomról. Bp. Móra K. 1963. 192 p., 7 t. (Nagy emberek élete.)

Rázsó Gyula: Felfedezők, kalózok, gyarmatosítók. Angol utazók, hajósok és gyarmatosítók a XVI—XVII. században. Összeáll. — —. (Ford. Kelecsényi Gábor, Kosáry Domokos stb.) Bp. Gondolat, 1963. 198 p., 8 t. (Európai antológia. Az angol forradalom.) Bibliogr. 197—[199.] p.

Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715.) Bp. Akad. K. 1963. 189 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 29.) Bibliogr. 183—189. p.

Rázsó Gyula: Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715.) [Bp. Akad. K. 1963. Ism.] — —. — HK, 1963. 2. sz. 286—288. p.

Perjés Géza: Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben. (Hadtáptörténeti tanulmány.) — HK, 1963. 1. sz. 216—281. p.

Saint-Simon, Claude Henri de: Válogatott írásai. [Franciából] (ford. Justus Pál. Vál., [bev.] és jegyz.: Nyilas Vera.) Bp. Gondolat, 1963. 405 p.

Soboul, Albert: A francia forradalom története. (1789—1799.) (Précis d'histoire de la révolution francaise. Ford. Józsa Péter.) Bp. Kossuth K., 1963. 616 p., 16 t.

Tarle, (Evgenij V[iktorovics]) J.: Napoleon. [Életrajz.] (Ford. Déry Tibor, Aranyossi Pál.) 5. kiad. Bp. Gondolat, 1963. 372 p.
(Siker könyvek.)

Gottreich László: Az orosz nép 1812. évi honvédő háborújáról. — HK, 1963. 1. sz. 188—215. p.

Perjés Géza: Az élelemellátás kérdése Napoleon oroszországi hadjáratában. — Sz, 1963. 3. sz. 528—566. p.

Szendrei József: Ő megverte Napoleont. [Kutuzov halálának 150. évfordulójára.] —, Népszava, 1963. 98. sz. 7. p.

Szendrei József: Napoleon legyőzője. [Mihail Illarionovics] (Kutuzov). — L, 1963. 17. sz. 5. p.

Szilágyi Tibor Farkas: A népek csatája. — ÉT, 1963. 42. sz. 1332—1336. p.

Jemnitz János: Az első Internacionálé és a háború (1864—66.) — TSz, 1963. 3—4. sz. 386—413. p.

Az első világháború és a két világháború közötti időszak

[*Grinisin*] Grinyisin, D. M.: Lenin katonai tevékenysége. (Voennaja dejatel'noszt' V. I. Lenina.) (Ford. Lénárt György, Rózsa István, Nyiró József.) Bp. Zrínyi K. 1963. 616 p.
(Tisztek könyvtára 14.)

Farkas Sándor: A békés forradalom tervétől a fegyveres fölkelésig. — ÉT, 1963. 44. sz. 1379—1382. p.)

Piszker Tibor: Történelmi születésnap. (A Szovjet Hadsereg Napjára.) — Honvédségi Szemle, 1963. 2. sz. 3—7. p.

Kurocskin, Pavel: Negyvenöt éve békeőrségen. A „Néphadsereg" számára írta — — hadseregtábornok, a Szovjetunió Hőse. [Visszaemlékezés 45 év harcaira.] — N, 1963. 8. sz. 3. p.

Gárdonyi Róbert: Az élő történelem. [Sz. M. Budennüj, a Szovjetunió marsallja születésének 80. évfordulójára.] — N, 1963. 46. sz. 4. p.

[*Nikulin*] Nyikulin, Lev: A fegyverek mellett is békéről álmodott. (Mihail Nikolaevics) Tuhacsevszkij marsall születésének 70. évfordulójára. — L, 1963. 7. sz. 5. p.

A kjahtai csata. [A Mongol Néphadsereg megalakulásának 42. évfordulója. Írta:] S. L. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 5. sz. 47—50. p.

Kjahtától a Csingan-hegységig. [A mongol nép harca a kínai militaristák, az orosz fehérgárdisták és japánok ellen, 1921—1945.] — N, 1963. 11. sz. 7. p.

Szabó István: A Mongol Népköztársaság Népi Haderőinek napjára. — Honvédségi Szemle, 1963. 3. sz. 118—119. p.

Fischer, Ernst: Jelzőtűz. Dimitrov harca a háborús gyújtogatók ellen. (Das Fanal.) (Ford. Mátrai Tamás.) Bp. Kossuth K. 1963. 210 p., 5 t.

Kerekes Lajos: Anschluss, 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia. 1933—1938. Bp. Akad. K. 1963. 407 p., 1 t.

Kerekes Lajos: Ausztria német megszállása. (1938. március 12.) — Valóság, 1963. 1. sz. 105—112. p.

Pamlényi Ervin: Bevonulás hajnalban... Az Anschluss története — új megvilágításban. (Kerekes Lajos: Anschluss 1938. c. könyvének ismertetése.) — Magyar Nemzet, 1963. 275. sz. 5. p.

Leon, Andor: Az Anschluss éjszakája. Egy szemtanú jegyzetei. — Magyar Nemzet, 1963. 59. sz. 2. p.

Frank László: Amikor Ausztriából Ostmark lett. Huszonöt éve szállta meg a náci fasiszta hadsereg Ausztriát. — Népszabadság, 1963. 59. sz. 4. p.

Karsai Elek: Pálfordulás egy nap alatt. Hogyan fogadta a magyar polgári sajtó Ausztria bekebelezését? — Népszabadság, 1963. 60. sz. 4—5. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 1. Néhány részlet a Halhin—Gol-i légihadműveletekből. (1939 július—szeptember.) — Repülés, 1963. 7. sz. 12—13. p.

Csatári Dániel: A román fasizmus sajátosságairól. — Tört Sz, 1962. 3—4. sz. 551—559. p.

A második világháború

A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) 1939—1945. [Írta]: (Sz. P. Platonov. I. J. Zajcev stb. Ford. Auer Kálmán.) 1—2. köt. Bp. Zrínyi K. 1963. 34 térk. mell.
(Tisztek könyvtára 16.)

Pethő Tibor: A második világháború kritikai története. („A második világháború 1939—1945" c. mű 1. kötetének ismertetése.) — Magyar Nemzet. 1963. 252. sz. 8. p.

Pethő Tibor: A stratégia megdőlt elméletei. A második világháború kritikai története. („A második világháború 1939—1945" c. mű 2. kötetéről.)

nek ismertetése.) — Magyar Nemzet, 1963. 256. sz. 5. p.

Battaglia, Roberto: A második világháború. (La seconda guerra mondiale. Ford. Zoltán József.) Bp. Kossuth K. 1963. 409 p., 14 t., 2 térk. Bibliogr. 370—401. p.

Poltorak, A. I.: Münchentől Nürnbergig. (Ot Mjunhena do Njurnberga. Ford. Szabó Tamás.) Bp. Kossuth K. 1963. 414 p.

(Vaszil'ev) Vasziljev, P.: A hadműveleti-hadászati megtévesztés a második világháborúban. (A külföldi hadseregek tapasztalatai.) (Ob operativnosztrategicseszkoj dezinformacii vo vtoroj mirovoj vojne.) — HK, 1963. 2. sz. 170—184. p.
(Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1962. 3. sz. 41—52. p.)

Serfőző László: Az inferno első felvonása. [A második világháború kirobbanásának 24. évfordulója.] — ISz, 1963. 16. sz. 38—41. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 2. r. A lengyel légihaderő tragédiája az 1939-es villámhadjárat során. — Repülés, 1963. 8. sz. 12—13. p.

Várkonyi Tibor: Viharok két emlékirat körül. Ki játszotta Hitler kezére Franciaországot? — Magyar Nemzet, 1963. 293. sz. 5. p.

Nagy Gábor: Megjegyzések „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története és hadművészet története néhány kérdésének kritikája" c. tanulmánnyal kapcsolatos vitához. — HK, 1963. 1. sz. 298—316. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 3—4. r. A nyugati villámhadjárat légihadműveletei. Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium. — Repülés, 1963. 9. sz. 12—13., 10. sz. 12—13. p.

1941. június 22. Ribbentrop nincs a helyén . . . [A náci Németország támadása a Szovjetunió ellen. Írta:] S. P. — ISz, 1963. 12. sz. 53—60. p.

Batov, Pavel Ivanovics: Égő földek, lángoló folyók. (V pohodah i bojah. Ford. Nyírő József.) Bp. Zrínyi K. 1963., 459 p., 1 t., 6 térk.

1941. november 7. [Légicsata Moszkva alatt. Egy szovjet repülő visszaemlékezése alapján. Írta:] Á. J. — ISz. 1963. 20. sz. 8—15. p.

Szkvirszkij, L.: A Nagy Honvédő Háború találkozó ütközeteiről. — Cikkgyűjtemény a Külföldi Katonai Folyóiratokból, 1963. 1. sz. 15—30. p.
(Voennaja Müszl' 1963. 1. sz.-ból.)

Hatalmas győzelmek krónikája. A Szovjetunió 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborújának története c. mű negyedik kötetének ismertetése. (Az ismertetést E. A. Boltin vezetésével a Marxizmus—Leninizmus Intézet Nagy Honvédő Háború története osztálya munkatársainak egy csoportja állította össze.) — HK, 1963. 1. sz. 347—363. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 5. r. Fejezetek a szovjet légihaderő második világháborús harcaiból. — Repülés, 1963. 11. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ami a hadijelentésekből kimaradt. 6. r. Radarháború 1939—45-ig. — Repülés, 1963. 12. sz. 12—13. p.

Endresz István: A 200-as titkos náci repülőezred. A légi kémkedés apostolai. — Repülés, 1963. 1. sz. 13., 2. sz. 12—13., 3. sz. 12. p.

Aki békét akar, nem támogathatja a revansisták atomfegyverkezését. Hruscsov és Malinovszkij nyilatkozata a francia televíziónak a volgai csata 20. évfordulójára. — Népszabadság, 1963. 34. sz. 1—2. p.

Barabás Péter: A volgai csata. — Népszava, 1963. 27. sz. 5. p.

Évszázadunk nagy csatája. [A volgográdi csata évfordulója. Írta:] K. N. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 74—77. p.

A nagy csata. (Húsz esztendeje ért véget a volgai csata.) — N, 1963. 5. sz. 5. p.

Sugár András: A volgai csata színhelyén. (Jakov) Pavlov őrmesterrel — a Pavlov házban. — Esti Hírlap, 1963. 27. sz. 3. p.

Szabó Ferenc: „Erőd a Volga partján". — ÉT, 1963. 5. sz. 131—135. p.

Szapfirov, [Nikolaj] Nyikolaj: A „döntő csapás" emlékdombján. A fasiszta német csapatok volgai vereségének 20. évfordulójára. — L, 1963. 5. sz. 6. p.

Vajda Péter: Ezért a városért az egész ország küzdött. Beszélgetés Csujkov elvtárssal, a volgai csata hüszadik évfordulójának alkalmából. — Népszabadság, 1963. 27. sz. 6. p.

Zala Tamás: „Vörös Verdun" a Volga partján. — Magyar Nemzet, 1963. 28. sz. 7. p.

A szokolovói csata 20. évfordulójára. (Az 1. önálló csehszlovák zászlóalj harca a voronyezsi front mentén 1943. március 8—13. között.) — Ho. 1963. 2. sz. 151—154. p.

Szabó Balázs: A prohorovkai találkozó ütközet 20. évfordulójára. — Ho. 1963. 5. sz. 137—145. p.

Steri István: Olaszország kilépése a háborúból. 1943. szeptember 8. — ÉT. 1963. 36. sz. 1123—1126. p.

Kulis, (V[aszilij] M[ihajlovics]): A második front. (Vtoroj front. Ford. Szűcs Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1962. 543 p., 3 mell., 45 térk. mell. Bibliogr. — Összeáll. Szentpéteri Jánosné — 513—523. p.

Vass István: Szovjet állásfoglalások 1943-ban az európai második front

megnyitásával kapcsolatban. Szeged, Bács-Kiskun m. ny. Kecskemét, 1963. 52 p.
([Szeged, Egyetem.] Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 14. Studia historiae universalis recentis et recentissimi aevi 2.)

Gazsi József: Az 1944-es ardenni német támadás előkészítése. — HK, 1963. 1. sz. 3—36. p.

Gazsi József: Schaufelberger: „Ardennen 1944—45". Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1962. dec. 713—743. p. [Ism.] — —. — HK, 1963. 2. sz. 282—283. p.

Szabó Árpád: Tizenkilenc éves a Román Népköztársaság. [A román hadsereg harcai 1944 augusztus 23-tól.] — Értesítő. A Zrínyi Miklós Akadémia belső folyóirata, 1963. 4. sz. 1—12. p.

Hogyan született az „ellenálló német tábornokok" legendája? [Írta] —i —l. — Magyar Nemzet, 1963. 60. sz. 2—3. p.

Kékesdi Gyula: Kovpak kismadara. (Anna Turkina, Kovpak rádiós partizánja.) — Népszabadság, 1963. 278. sz. 6—7. p.

Vajda Péter: Ki árulta el a legendás Ifjú Gárdát? — Népszabadság, 1963. 52. sz. 11. p.

Ruffy Péter: Varsói évforduló. 1943 április 19—1963 április 19. [A varsói gettó 27 napos harca.] — Magyar Nemzet, 1963. 90. sz. 3. p.

A felkelés első napja. [A varsói gettó felkelésének 20. évfordulójára.] (Részlet a Levinson Archivum anyagából.) — Népszabadság, 1963. 90. sz. 6—7. p.

Emlékezés. [Az 1. csehszlovák hadseregcsoport Kárpát-duklai harcairól.] (Frantisek Karasz volt partizán visszaemlékezései alapján írta:) S. L. — ISz, 1963. 18. sz. 70—73. p.

Vadász Ferenc: A sötétség és a fény között. Julius Fucik halálának 20. évfordulójára. — Népszabadság, 1963. 210. sz. 5. p.

F[ehér] P[á]l E.: Fucik és a magyarok. — Élet és Irodalom, 1963. 36. sz. 3. p.

Dobossy László: Julius Fucik. Születésének 60., halálának 20. évfordulójára. — Nagyvilág, 1963. 11. sz. 1750—1751. p.

Szabó Árpád: Tizenkilenc éves a Bolgár Népköztársaság. — Értesítő. A Zrínyi Miklós Akadémia belső folyóirata, 1963. 5. sz. 3—11. p.

Molnár István: Narogyen jumruk. [A bolgár „Népi ököl" partizánegység harcai a fasiszták ellen.] — N, 1963. 36. sz. 5. p.

Molnár István: A hős falu. [Partizánok harca a népáruló bolgár csendőrség ellen Kableskovoban.] — N, 1963. 10. sz. 5. p.

Giuliano, Bartolomeo: Boves vidéke az olasz antifasiszta ellenállás első gócpontja. — Munkásőr, 1963. 11. sz. 3. p.

Vajda Péter: Csodálatos menekülés. Ki volt a megmentő? (Alekszej Kubiskin szovjet hadifogoly az olaszországi antifasiszta ellenállás hőse.) — Népszabadság, 1963. 297. sz. 6—7. p.

Szovjet kolhozistából olasz nemzeti hős [Fedor Poletaev partizán.] — Ország-Világ, 1963. 2. sz. 10. p.

Kovács Jenő: Lidice él és figyelmeztet. — L, 1963. 24. sz. 4. p.

Pintér István: Hitler első számú bérgyilkosa (Otto Skorzeny). — L, 1963. 20. sz. 12—13. p.

Mader, Julius: A sebhelyes gyilkos nyomában. (Jagd nach dem Narbengesicht.) Riportregény Otto Skorzenyról, az SS titkosszolgálatának vezetőjéről. (Ford. Hámor Péter.) [Bp.] Kossuth K. 1963. 33 p.

Lóránt László Endre: A Toplitz tó titka. — Élet és Irodalom, 1963. 46. sz. 1—2. p.

Lévai Jenő: A Toplitz tó rejtélye. Beszél az egyetlen SS-szemtanú (Wilhelm Höttl). [A második világháború utolsó napjai.] — Magyar Nemzet, 1963. 272. sz. 5. p.

Titkos napló a tó fenekén. Kotrógép talált meg egy német hadosztály bizalmas iratait. [Schwante ezredes, a 112-es német páncélos hadosztály vezérkari főnökének naplója 1945 március 5—14. Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1963. 28. sz. 2. p.

Rozanov, G[erman] L[eoncsevics]: Hitler végnapjai. (A fasiszta Németország összeomlásának történetéből.) (Poszlednie dni Gitlera. Ford. Hollós Alfréd.) Bp. Kossuth K. 1962. 143 p., 8 t.

[Egorov] Jegorov, M.: Győzelmi zászló a Reichstag fölött. [Visszaemlékezés.] — Hazáért, 1963. 19. sz. 6. p.

Pintér István: SS-harsona. Május 9, a fasiszta Németország bukásának évfordulója. — ISz, 1963. 9. sz. 60—65. p.

Csujkov, Vaszilij: Akiről a treptowi győzelmi emlékmű katonáját mintázták (Nikolaj Maszalov). — L, 1963. 19. sz. 5. p.

Goldschmidt, Bertrand (Léopold): Az atomkaland. (L' aventure atomique. Ford. Hoffer János.) Bp. Közp. Fizikai Kut. Int. 1963. 249 p.

Mantere, A.: A második világháború ábrázolása a mai finn demokratikus irodalomban. — Filológiai Közlöny, 1963. 1—2. sz. 113—128. p.

Gáti Vilmos: Az NDK Nemzeti Néphadseregének születésnapja. — Honvédségi Szemle, 1963. 3. sz. 116—117. p.

Szon Csan Rjam: A koreai háború évfordulóján. — Népszava, 1963. 146. sz. 5. p.

A koreai néphadsereg napján. [Írta:] K. N. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1963. 3. sz. 77—80. p.

Nyuli János: A hősök útját járják. A „koreai" Matroszov. (Li Szo Bok.) — N, 1963. 6. sz. 7. p.

Kulcsár István: Dzsungelháború. [A délvietnami felszabadító harc kilenc évének mérlege.] — N, 1963. 14. sz. 5. p.

[*Minaev*] Minajev, [Vladiszlav] Vlagyiszlav: Fény derül a titokra. (Tajnoe sztanovitszja javnüm.) [Kémek, diverzánsok, terroristák tevékenységéről a Szovjetunió ellen.] (Ford. Zalai Ervin.) Bp. Zrínyi K. 1963. 376 p.

Összeállították: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. HORVÁTH MIKLÓS, a történelemtudományok kandidátusa — A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai (I. rész) — — — — — — — — — — — — — 631

TÓTH SÁNDOR — Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról — — — — — — 664

VITA

ÖLVEDI IGNÁC, a hadtudományok kandidátusa — A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához — — — — — — — — — 680

OTTA ISTVÁN — Reflexio „A háború lényegéről és rendszerezéséről" c. cikkhez — — — — — — — — — — 698

KÖZLEMÉNYEK

SZ. A. ANDRJUSENKO altábornagy — A Duna hullámain (I. rész) — — — — — — 702

Dr. BÖHM JAKAB — Mozaikok a Hadtörténelmi Levéltár terveiből — 722

SUCIN JÓZSEF — Néhány gondolat a Haditechnikai Parkról — — 724

HÍREK

Megalakult a TIT hadtudományi szakosztálya (R. Gy.) — — — — — — — — — — — — — 726

A XII. Nemzetközi Történészkongresszus Bécsben (R. Gy.) — — — — — — — — — — — — 727

A múzeumi vezetők prágai konferenciájáról (Dr. Cs. F.) — — — — — — — — — — — 727

Hadtörténész-konferencia Brandenburgban (O. I.) 728

Ülést tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa (Sz. B.) — — — — — — 708

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. CSIMA JÁNOS — A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben 1944 augusztusának végén és szeptember havában — — — — — — — — — 730

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1963. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — — — 736

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Д-р Миклош ХОРВАТ, канд. ист. наук — Развитие венгерской военной историографии и ее задачи. (I. часть) — 631

Шандор ТОТ — Обзор военно-исторической литературы об освободительных операциях на территории Венгрии — 664

ДИСКУССИЯ

Игнац ЭЛВЭДИ, канд. воен. наук — К дискуссии о меморандуме хонведского генерального штаба от 4-го сентября 1944 года — 680

СООБЩЕНИЯ

Иштван ОТТА — Заметки к статье «О сущности войны и о ее классификации» — 698

С. А. АНДРЮШЕНКО, генерал-лейтенант — На волнах Дуная (I. часть) — 702

Д-р Якаб БЕМ — Мозаичные отрывки из плана Военно-исторического Архива — 722

Йожеф ШУЦИН — Несколько мыслей о Военно-техническом Парке — 724

НОВОСТИ

Образование Военно-научной секции при Обществе по распространению научных знаний. (Д. Р.) — 726

XII. международный конгресс историков в Вене (Д. Р.) 727

О пражской конференции заведующих военными музеями. (Д-р Ф. Ч.) — 727

Конференция военных историков в Бранденбурге. (И. О.) 728

Заседание ученного совета Военно-исторического Института и Музея. (Б. С.) — 728

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

Д-р Янош ЧИМА — Предварительные переговоры хортийской дипломатии в Берне о перемирии в конце августа и в сентябре 1944 года 730

БИБЛИОГРАФИЯ

Ева МОЛЬНАР, Иштван ВИНИЦАИ, ВИНДИШ Аладарне — Библиография военно-исторической литературы, вышедшей в Венгрии за 1963 год — 736

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Dr. MIKLÓS HORVÁTH Kandidat der Geschichtswissenschaften — Die Entwicklung der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung und ihre Aufgaben (I. Teil) — — — 631

SÁNDOR TÓTH — Überblick der kriegsgeschichtlichen Literatur über die Befreiungsoperationen von Ungarn — — — 664

DISKUSSION

IGNÁC ÖLVEDI Kandidat der Kriegswissenschaften — Zu der Diskussion über das 4. IX. 1944er Memorandum des Honvéd Generalstabes — — — — 680

ISTVÁN OTTA — Reflexion zu dem Artikel „Über das Wesen und Systematisierung der Krieges" — — — — — — 698

MITTEILUNGEN

S. A. ANDRJUSENKO Generalleutnant — Auf den Wellen der Donau (I. Teil) — — — — 702

Dr. JAKAB BÖHM — Mosaiken aus den Plänen des Kriegsarchivs — — 722

JÓZSEF SUCIN — Einige Gedanken über den Kriegstechnischen Park — — — — — — — — — — — — — 724

NACHRICHTEN

Gründung der Kriegswissenschaftlichen Fachgruppe des Wissenschaftlichen und Populärwissenschaftlichen Vereins (TIT) (R. Gy.) — — — — 726

Der XII. Internationale Historikerkongerss in Wien

Über die Prager Konferenz der Museumsleiter (Dr. Cs. F.) — — — — — — — — — — — 727

Kriegshistoriker-konferenz in Brandenburg (O. I.) 728

Sitzung des Wissenschaftlichen Rates des Kriegsgeschichtlichen Instituts und Museums (Sz. B.) — 728

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

Dr. JÁNOS CSIMA — Die vorherigen Waffenstillstandsverhandlungen der horthyschen Diplomatie in Bern am Ende August und Anfang September 1944 — — — — 730

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, FRAU ELEONORA WINDISCH — Bibliographie der im J. 1963. in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur — — — — 736

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Dr. Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díj egész évre 32 Ft.

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 78. Telefon: 316—173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

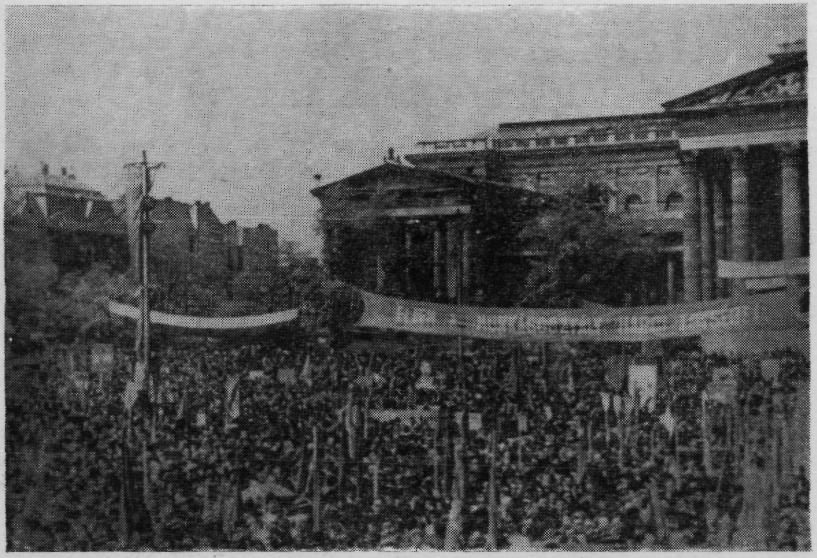
Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp., MNB—8 sz. folyószámlájára.

INDEX: 25—371

65.10363/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Szovjet páncélosok a felszabadított Tatán

Az első szabad május 1. a fővárosban

Ára 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

negyedik negyedévi kiadványaiból

Szovjet szerzői munkaközösség:

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE 1941–1945. III. KÖTET

Megjelenik
egészvászon-kötésben, kb. 760 oldal terjedelemben
Ára: 150,— Ft

Dr. Csillag Ferenc:

A KÉZI LŐFEGYVEREK ÉS A HADMŰVÉSZET

Megjelenik
félvászon-kötésben, kb. 430 oldal terjedelemben
Ára: kb. 34,— Ft

Godó Ágnes:

A DRÁVÁTÓL A MURÁIG

Megjelenik
félvászon-kötésben, kb. 320 oldal terjedelemben
Ára: kb. 27,— Ft

Hajtó József:

LÉGIDESZANTOK A KORSZERŰ HÁBORÚBAN

Megjelent
félvászon-kötésben, 152 oldal terjedelemben
Ára: 14,— Ft